

SÖLVESBORG

En medeltida stad

Bekvinge Ref

Ncbc

Ex. 2

SÖLVESBORGS
BIBLIOTEK

Uppsats av
Marit Anglert
Framlagd på
C/D - seminarium
vårterminen 1981
Institutionen för
medeltidsarkeologi
Lunds universitet

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Inledning.....	s. 1
Något om Sölvesborgs regionala och lokala omland från 800-talet och framåt.....	s. 2
Häradsindelningen i Blekinge och på Lister.....	s. 3
Kyrkor, kloster och städer i övriga Blekinge och Lister.....	s. 4
Värends förhållande till Blekinge och Lister.....	s. 7
Vad säger de arkivaliska källorna? Kronologier.....	s. 9
Staden.....	s. 9
Borgen.....	s. 10
Kartor över Sölvesborg.....	s. 12
Utgrävningar och iakttagelser.....	s. 13
Undersökningen av borgområdet 1940 - 42.....	s. 13
1. Borgkullen.....	s. 14
2. Tegeltornet.....	s. 14
3. Vallgravar.....	s. 15
4. Borggården.....	s. 15
5. Borggårdsbyggnaderna.....	s. 16
6. Fynd.....	s. 16
Utgrävningar och iakttagelser som gjorts i kyrkans omedelbara närhet.....	s. 17
Övriga utgrävningar och iakttagelser.....	s. 18
1. Iakttagelser.....	s. 18
2. Provgrävningar.....	s. 19
Teorier bland tidigare forskare.....	s. 21
Borgens läge, ålder och funktion.....	s. 21
De korsförsedda byggnaderna på Meijers karta.....	s. 22
S:t Nicolai kyrka.....	s. 24
S:ta Maria gille.....	s. 26
Karmeliterklostret.....	s. 27
Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.....	s. 27
Stadens ålder och betydelse.....	s. 29
Forskning ifrågasatt.....	s. 30
Borgen.....	s. 30
1. Mottarna.....	s. 30
2. Tegelkastalens datering.....	s. 31
3. Varför uppfördes en försvarsanläggning?.....	s. 32
Det tyska inflytandet.....	s. 34
1. Köpmanskyrkorna.....	s. 35
2. S:t Nicolais byggnadshistoria.....	s. 37
3. Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.....	s. 38
S:ta Maria gille.....	s. 40

Egen teori.....	s. 40
Slutsatser angående utgrävningsresultaten.....	s. 40
Sölvesborgs föregångare.....	s. 41
Sölvesborg.....	s. 41
Stadens förhållande till borgen.....	s. 43
Sölvesborgs betydelse.....	s. 44
Den senare utvecklingen.....	s. 44
Slutord.....	s. 45
Noter.....	s. 46
Litteraturförteckning.....	s. 53
Källhänvisningar och kommentarer till figurbilagan.....	s. 56
Figurbilaga.....	ej paginerad

INLEDNING.

Ryssberget kryper ända ned till havet på den plats där Sölvesborg är belägen. Därför begränsas stadens omland till själva Listerlandet. Jordan lämpar sig gott för åkerbruk då halvön utgör en naturlig fortsättning av Kristianstadsslätten. Ute vid kusten ligger Hällevik, Noger-sund och Hörviken som för Blekinge är betydande fiskelägen. Turisterna har sedan länge upptäckt denna vackra del av Blekinge (se fig 1). Sölvesborgs kommun har idag cirka 16000 innevånare, varav hälften bor i staden. Trots senare års mer eller mindre brutala ingrepp i stadskärnan har Sölvesborg lyckats förbli en idyllisk småstad, vars gatunät ger ett charmigt intryck. Kyrkan röjer stadens medeltida ursprung. Det äldsta bevarade stadsprivilegiebrevet är från 1445. Någon kilometer utanför stadens centrum finns ruinerna av en medeltida borg, som bär samma namn som staden. Efterledet i namnet Sölvesborg har givetvis med denna borg att göra medan förledet kommer från ett fornnordiskt ord som betyder "den oklara, mörka viken".¹ I det etymologiska sammanhanget kan också nämnas att namnet Lister har samband med ordet list och att det ursprungligen var beteckning för själva kuststräckningen. Be-lägg om mänskligt liv vid Listers kuster finns från gammal tid. Sire-torp och Istaby är två kända gropperamiska boplatser som ligger en bit in på Lister.

Denna uppsats handlar om Sölvesborg, eller, närmare bestämt, om det vi vet om det medeltida Sölvesborg. Varför då intressera sig för Sölvesborg? En orsak till att staden kan vara ett intressant studieobjekt är den ofta framförda synen på Sölvesborg som Blekinges äldsta och under medeltiden mest betydelsefulla stad. Huvudsyftet med uppsatsen blir att genom en genomgång av det material vi har till vårt förfogande då det gäller Sölvesborgs medeltida historia kritiskt pröva tidigare slutledningar angående stadens uppkomst och funktion. För att uppnå denna målsättning har det varit praktiskt att låta uppsatsen sönderfalla i fyra huvudavdelningar. De inledande fyra kapitlen utgör första huvudavdelningen. Här redovisas det material om Sölvesborg som jag haft att utgå från och staden placeras inledningsvis i ett större historiskt perspektiv. Den andra huvudavdelningen döljer sig bakom rubriken "Teorier bland tidigare forskare". Här redovisas de slutsatser tidigare forskare dragit av de delar av det material som presenterats i första huvudavdelningen som de haft tillgång till. I den tredje huvudavdelningen, som finns presenterad i kapitlet "Forskning ifrågasatt", ifrågasätter jag, som kapitelrubriken säger, dessa slutsatser. I den avslutande huvudavdelningen, som bär rubriken "Egen teori", formuleras så ett förhoppningsvis slagkraftigt alternativ till de avfärdade slutledningsförslagen. Min teori grundas i huvudsak på resonemang om his-

toriska orsaksförhållanden. Därigenom försöker jag undvika det misstag som tidigare forskare så ofta gjort sig skyldiga till då de begränsat sig till ett knapphändigt konkret material som pressats alltför hårt.

NÅGOT OM SÖLVESBORGS REGIONALA OCH LOKALA OMLAND FRÅN 800-TALET OCH FRAM TILL MEDELTIDENS SLUT.

Hur länge Blekinge varit danskt är en fråga som är svår att med säkerhet besvara. I slutet av 800-talet seglade en engelsman vid namn Wulfstan från Hedeby till esternas land. Enligt hans berättelse var Skåne vid denna tid danskt medan Bornholm hade en egen kung. Blekinge hörde däremot till svearnas rike. Detta är första gången i historien som Blekinge nämns.¹ Eftersom Lister inte omtalas går det inte att avgöra om halvön vid denna tid tillhörde svearna eller danerna. Sten Körner med flera menar att den svenske kungen troligen fick avträda Blekinge till den danske kungen i mitten av 1000-talet då en gränsläggning mellan de båda rikena ägde rum. Därför är det inte förvånande att Adam av Bremen i sin kyrkohistoria berättar att Blekinge tillhörde Danmark.²

Det är på sin plats att närmare redogöra för Listers och Blekinges förhållande till varandra och till de omgivande landskapen under medeltiden. Blekinges gräns gick mot väster under större delen av medeltiden vid Mörrumsån medan den i norr följde den nuvarande sträckningen. Lister utgjorde ända fram till slutet av medeltiden ett eget ländskap, skilt från både Skåne och Blekinge, medan området norr om halvön tillhörde Villands härad. Som exempel kan anföras att i Kung Valdemars Jordebok (1231) nämns Lister för sig liksom det görs 1343 då Skånelandskapen överläts till den svenske kungen Magnus.³ Varför särskildes då Lister från Blekinge? Den frågan har ända fram till 1940-talet besvarats med att Lister ända in i medeltiden avskildes från fastlandet av Vesansundet. Lister skulle således ha utgjort en ö och geografiskt sett bildat en egen enhet. I början av 1940-talet avvisades den teorin av Lars-Göran Kindström, dock utan att han gav någon alternativ förklaring.⁴ På senare år har kvartärgeologen Björn Berglund intresserat sig för Blekinge, och han menar i enlighet med den äldre uppfattningen att Vesan kan ha varit ett sund som existerat in i tidig medeltid.⁵ Bortser vi från resonemanget om Listers tidigare geografiska utseende, så kan en förklaring, som för övrigt ortnamnsforskare och historiker i allmänhet tror på, till Listers "särbehandling" vara att både Lister och Blekinge tidigare varit "småland" som relativt sent

inlemmats i en centralmakt. De två ses i detta fall som paralleller till de "land" som gav Småland dess namn. Det i norr till Blekinge gränsande Varend torde inte ha inordnat sig under vare sig svear eller daner förrän i slutet av 1000-talet, då svearna blev herrar över området.⁶

Häradsindelningen i Blekinge och på Lister.

I Danmark utgjorde ett härad under medeltiden och även under den närmast följande tiden alltid ett rättsområde och en administrativ enhet. Hur gammal häradsindelningen är kan forskningen inte med säkerhet säga. Den danske historikern S. Aakjaer menar att inledningen i Danmark, som han anser vara häradets moderland, kan härröra från folkvandringstiden.⁷

I Kung Valdemars Jordebok uppräknas häraderna i Blekinge och deras respektive huvudorter anges (se fig 2). Häraderna benämns i Jordeboken från öst till väst: Ostaersteret, Maethlaesteret och Vvaestaersteret, det vill säga Östra, Mellersta och Västra häradet. Det sistnämnda häradets västra gräns följer Mörrumsån. De tre häraderna har sina kärnor kring varsin ådal, nämligen Lyckebyån, Ronnebyån och Bräkneån. De nämnda häradsnamnen kan dock icke härledas från orter inom de respektive häraderna, såsom är fallet med de flesta häradsnamn, utan de har sin grund i häradernas geografiska placeringar inom Blekinge. Detta förhållande tyder på att häradsindelningen i Blekinges fall inte är sprungen ur naturvuxna bygder utan i stället är resultatet av en artificiell indelning av ett större område. Denna mekaniska indelning kan tänkas ha gjorts av en överhet, läs kungamakten. Det finns för övrigt exempel på dylika artificiella häradsindelningar på Öland och i vissa delar av Skåne, Halland och Småland.⁸

I Jordeboken sägs Blekingehäradernas huvudorter från öst till väst vara Lösen, Ronneby respektive Hoby (nuvarande Bräkne-Hoby). Det är möjligt att dessa orter var säten för häradernas respektive tingsplatser.⁹ Blekinges landsting hölls, åtminstone under medeltidens senare del, i Hjortsberga.

Då Lister nämns i Kung Valdemars Jordebok finns det ingen huvudort angiven. Däremot uppges det att kungen äger mark på halvön. Hur stora ägor är och var de ligger omtalas inte.

Enligt C.G. Styffe är inget bekant om Listers ställning i fråga om rättsskipningen, men han anser det sannolikt att Lister utgjort ett eget rättsområde åtminstone i slutet av 1400-talet. Lister skrivs under medeltiden utan tillägget härad. Det är bara i några sena avskrifter som detta tillägg tillkommer.¹⁰

Listers härad omfattar, enligt Lunds Stifts Landebok som skrevs

på 1570-talet, socknarna Mjällby, Gammalstorp, Ysane och Sölvesborg på Listerlandet och Mörrums och Elleholms socknar. De två sistnämnda har tidigare troligen tillhört Västra häradet. På 1600-talet tillkom Jämshögs socken som tidigare lytt under Villands härad. Under 1800-talet bildades, genom en delning av Jämshögs socken, Kyrkhults socken (se fig 1).¹¹

Kyrkor, kloster och städer i övriga Blekinge och Lister.

Enligt Adam av Bremen kristnades Blekinge så sent som vid 1000-talets mitt av Dalbys ende biskop Eginus. Lister nämns inte i detta sammanhang, men det är inte otroligt att även detta område berördes av den mission som utgick från Dalby. Enligt samma källa skall biskop Eginus också ha missionerat i götarnas land.¹²

Ungefär vid samma tid indelades Sven Estridson Danmark i nio stift, varav Blekinge, Lister, östra delen av Skåne och Bornholm utgjorde Dalby stift. Blekinge, Lister och Bornholm tilldelades varsin prost medan det antages att varje härad i östra Skåne förfogade över en egen prost.¹³

Erik Cinthio har i en uppsats i Ale påpekat att det är osäkert om Eginus missionsverksamhet omedelbart bar frukt. Osäkerheten har sin grund i det faktum att det inte finns några spår av kyrkor från 1000-talet. De äldsta bevarade stenkyrkorna anses nämligen härstamma från 1100-talets senare del. Möjligen kan det tidigare ha existerat träkyrkor, men då inga spår av sådana har iakttagits verkar det som om kristendomen först började etablera sig i det blekingska bygderna under loppet av 1100-talet.¹⁴

Cinthio menar vidare att Skåne har haft stor betydelse för Blekinges kyrkliga kultur under den danska tiden. Nättrabys kyrka, som är försedd med kor och absid, går exempelvis att hänföra till skånska förebilder från 1100-talets senare del. Liknande kyrkor finns eller har funnits vid Blekinges kustland invid de åar som har sina källor i Småland.

I Mellersta häradet finns en påtaglig koncentration av tidigmedeltida kyrkor, och Cinthio anser det sannolikt att området mellan Nättraby och Ronneby utgjort "en första centralbygd" i Blekinge under medeltiden. Han ger ett förslag till förklaring varför denna koncentration har skett under direkt inflytande från Skåne, det vill säga utan förmedling via Listerlandet. Det kan bero på att landsvägen mellan Skåne och Blekinge inte användes så flitigt som sjövägarna under äldre medeltid. Det var först då Sölvesborg blev riksfäste, och därigenom åstadkom en maktförskjutning mot västra Blekinge och Lister, som landsvägen från Skåne ökade i betydelse. Som en möjlig följd därav, fortsätter Cinthio, bygdes under 1200-talets andra hälft och början av

1300-talet nya kyrkor längs kustlandet. Dessa nya kyrkor byggs mellan de vid åmynningar belägna redan från 1100-talet existerande kyrkorna.

Det är i sig sannolikt att sjövägarna spelade en stor roll under hela medeltiden, men som en möjlig förklaring till den tidigmedeltida kyrkokoncentrationen i Mellersta häradet är detta förhållande otillräckligt. Det ligger istället närmare till hands att anta att kungamakten var stark i det ifrågavarande området. Vi vet ju att det i första hand var kungamakten som banade väg för kyrkans intåg. Dessutom bör det påpekas att Mjällbys och Gammalstorps gamla kyrkor på Lister anses ha varit uppförda under 1100-talet.

Av Listers fyra sockenkyrkor är de två äldsta, Gammalstorps och Mjällbys kyrkor, sedan lång tid rivna. Utifrån två bevarade ritningar från 1700-talet går det dock att bilda sig en uppfattning om deras utseende.

Från de bevarade ritningarna över Mjällby kyrkas södra fasad och plan samt från en beskrivning från 1665 har William Andersson slutit sig till att kyrkan ursprungligen var byggd i gråsten och uppförd under 1100-talet, då troligen med absid. Under 1200-talet byggs ett torn i väster absiden rivs och koret förlängs åt öster och förses med en rak avslutning. Klart står att kyrkan är romansk, eftersom ritningen som föreställer kyrkans södra fasad visar romanska fönsteröppningar.¹⁵ Vid ett senare tillfälle tillkommer ett tornförsatt vapenhus i tegel.

Gammalstorps kyrka bestod av ett rektangulärt långhus med ett absidförsatt kor av samma bredd som långhuset. Den kan enligt William Andersson ha uppförts under 1100-talet eller 1200-talets början.

" Helle kirke ", det vill säga Allhelgonaklostret i Lund, innehade patronatsrätten till kyrkan.¹⁶ Då detta kloster etablerade sig i Lund redan under 1000-talet är det omöjligt att säga om Allhelgonaklostret hade patronatsrätten till Gammalstorps kyrka redan från det att kyrkan stod färdig eller om klostret fick patronatsrätten vid ett senare tillfälle.¹⁷

Ysane kyrka var liksom Sölvesborgs uppförd i tegel. Den bestod av ett rektangulärt långhus och ett lägre och smalare rakt avslutat kor. Idag finns endast koret och en del av långhusets östra mur kvar. Kyrkan har möjligen uppförts under inflytande av Sölvesborgs kyrka, som av Kindström är daterad till 1200-talets slut, under 1300-talets första del. Ysane kyrka är vigd till S:ta Gertrud, vilket inte är förvånande eftersom kyrkor som uppförts under 1300- och 1400-talet ofta är vigda till henne.¹⁸

I Hällevik raserades ett kapell i början av 1600-talet. Kapellet var sannolikt uppfört i tegel tidigast under 1300-talet.¹⁹

I Danmark var sockenorganisationen i huvudsak färdigbildad i mitten av

1100-talet, då tiondets införande hade medfört ett behov av fasta gränser. Därav följde också att det blev svårare att bilda nya socknar. Vid slutet av Valdermarstiden var antalet sockenkyrkor så stort att det motsvarade befolkningens behov. Under 1300- och 1400-talet följde i agrarkrisens spår sockennedläggelser eftersom befolkningsantalen sjönk och den ekonomiska nedgången var påtaglig.²⁰ Därefter uppstod nya socknar, särskilt i skogsbygderna. Kyrkhults socken upprättades exempelvis så sent som på 1800-talet, i samband med den kraftiga folkökningen.

Om vi nu tittar på Listerlandets tre socknars - Sölvesborgs socken undantagen - inbördes läge, finner vi att Ysane socken ligger in-
kilad mellan de till ytan större socknarna Mjällby och Gammalstorp. Om vi nu antar att Ysane kyrka inte har någon föregångare, så måste det betyda att dess socken tillkommit betydligt senare än de övriga två. Detta kan i så fall tolkas så att det under 1300-talets början fanns en befolkningstillväxt och/eller ett ekonomiskt uppsving på Lister som dels ekonomiskt möjliggör och dels skapar ett behov av ytterligare en socken på halvön.

Blekinges två klosterordnar gjorde sent sitt intåg i landskapet. Karmeliterna kom till Sölvesborg 1486, och fransiskanerorden, som slog sig ner på ön Torkö i Ronneby skärgård, omtalas 1495 i ett brev. I brevet stadfäste kung Hans Ture Turesson (Bjelke):s gåvobrev av Torkö till fransiskanerorden, som, av brevet att döma, redan hade etablerat sig där.²¹ Ön omnämns ha ett kapell 1467, för då utfärdade ärkebiskop Jens i Uppsala ett indulgänsbrev för de som besöker och lämnar understöd till S:ta Claras kapell på Torkö.²² Varken karmeliterna eller fransiskanerna hann verka i så många år innan reformationen satte punkt för deras verksamhet.

Det finns ingen blekingsk stad uppgiven i Kung Valdemars Jordeboks köpstadslista. Då det är föga troligt att det existerade någon stad som inte stod under kungens överhöghet i Blekinge vid tiden för Jordebokens tillkomst, kan vi utgå ifrån att det inte fanns någon stad i juridisk mening under medeltidens förra hälft. De mest betydande orterna var i stället häradernas huvudorter.

Vid medeltidens slut fanns, förutom Sölvesborg, fyra städer i Blekinge, nämligen Elleholm, Ronneby, Lcykå och Avaskär. De tre förstnämnda låg vid ånynningar medan den sistnämnda låg utmed ostkusten. Ronneby var således den enda tidigmedeltida huvudort som fick stadsprivilegier. När detta skedde är inte känt. De skriftliga källorna berättar att Ronnebys stadsprivilegier förnyades år 1387.²³ Staden har på senare tid varit föremål för en större arkiologisk undersök-

ning, varvid det konstaterats att det på platsen fanns en reglerad bebyggelse i början av 1300-talet.²⁴ Avaskär nämns första gången som stad 1350.²⁵ Liksom i Ronneby har det i Avaskär företagits utgrävningar under senare år. Fynden vid dessa utgrävningar går ned i 1200-talet.²⁶ Det är möjligt att Ronneby och Avaskär kan betraktas som städer från 1300-talets början. Avaskärs gamla kyrka anses stamma från 1100-talet.²⁷ Vi vet med säkerhet att Elleholm fick sina stadsprivilegier av ärkebiskop Tuve år 1450, men det är möjligt att Elleholm redan tidigare hade existerat som ort.²⁸ Lyckå anlades i närheten av Östra häradets gamla huvudort, Lösen, under 1440-talet.²⁹

Värend's förhållande till Blekinge och Lister.³⁰

Skånelandskapen knöts rent politiskt till Värend och Sverige 1332 genom kung Magnus' övertagande av de danska provinserna östansunds, vilket anses ha befrämjat handelsförbindelserna mellan landskapen. I motsats till den tidigare historieforskningen hävdar L-O Larsson i sin avhandling om det medeltida Värend att gränslinjen inte heller tidigare tjänat som en spärr för handeln och samfärdseln. Det största hindret hade i stället tidigare utgjorts av de obebyggda gränstrakterna som i och med nyodlingen under medeltidens första århundraden öppnade handeln med skånelandskapen, menar Larsson. Dessa landskap tog i sin tur aktiv del i handelsuppsvinget i östersjöområdet vid denna tid. L-O Larsson gör således gällande att tiden efter 1332 endast innebar en fortsättning och förstärkning av den tidigare handelsutvecklingen landskapen emellan.³¹ Det är därför inte förvånande att det finns en handelsförordning i Flensburg från 1284 där Blekungsjärn och Kalmarjärn omnämns.³² Blekinge lär inte ha haft några malmfyndigheter att tala om. Därför är det sannolikt att järnet i båda fallen kom från det på myrmalm rika Småland.

Värend's ökade handelsutbyte med Blekinge och Skåne sågs inte med blida ögon av de styrande i Växjö, eftersom stadens funktion som virtdarnas handelscentrum höll på att försvinna. Privilegiebrevet för Växjö från 1342 kan ses som ett försök att begränsa handelsutbytet med Skånelandskapen, ty det avsåg att ge biskopssätet i Växjö monopol på den värendska handeln. Privilegiebrevet kom således till för att stödja de som tjänade mest på stadens handel, nämligen kyrkan och dess biskop.³³

Kung Magnus donerade 1347 till biskopsbordet bland annat byarna Nättraby och Mjövik vilka ligger vid Nättrabyåns utlopp, och 1349 erhöll detsamma ytterligare åtta byar i Blekinge från ovan nämnda kung. Dessa byar var belägna invid den så kallade Lyckåvägen. Donationerna avsåg att göra Växjöbiskopen oberoende av Blekinges och Skånes köp-

städer och i stället göra det möjligt för honom själv att sköta förmedlingen av de värendska varorna genom de nyförvärvade byarna i Blekinge. Biskopen behärskade således samtliga led i handelskedjan, från den lokala marknaden i Varend till transportererna från hamnarna samt utrikeshandeln.³⁴

Det var inte heller ovanligt, speciellt inte under unionstiden, att adeln hade egendomar i två eller tre av de nordiska länderna. Ett av de mera kända exemplen härpå är Ivar Axelsson Thott, som i mitten av 1400-talet hade stora egendomar i både Sverige och Norge. Men för att återgå till relationerna mellan Blekinge och Varend är det av vikt att påpeka att det inte bara var Växjöbiskopen som innehade gårdar i Blekinge vid mitten av 1300-talet. L-O Larsson menar att det senast något efter 1300-talets mitt går att skönja ett omfattande godskomplex i rid-daren Jon Hjärne (d.ä.):s ägo i gränsområdet mellan Varend, Blekinge och Skåne. Huvudgården torde ha varit Blidingsholm i södra Varend. På 1440-talet innehade Jon Hjärnes sonson omkring 100 gårdar, bland annat omfattande ett 40-tal gårdar i södra Varend i närheten av huvudgården, 10 gårdar i Listerby socken i Blekinge och 20 gårdar på Lister. Det finns lämningar efter en befästning av kastelltyp invid Blidingsholm och andra lämningar efter en liknande befästning någon kilometer söder om huvudgården. Dessa lämningar är från en byggnad som torde ha uppförts under 1300-talet. I närheten av Kyrkhult i nordvästra Blekinge återfinns lämningar efter en befästning liknande de två andra. Denna befästning låg i anslutning till förbindelseleden mellan den värendska centralbygden och Skåne. Befästningen kallas Hörneborg och har enligt Odenrantz fått sitt namn efter Hörnsjön, invid vilken den är belägen. L-O Larsson menar dock att det finns starka skäl som talar för att befästningarna invid Blidingsholm och Hörneborg har uppförts av Hjärne-släkten. Det ligger, menar Larsson, nära till hands att tolka Hörneborg (omkring 1600 Hjärneborg) som en förvanskning av ett ursprungligt Hjärneborg.³⁵

Vid mitten av 1300-talet upphör nyodlingsverksamheten i de värendska skogsbygderna varefter ödeläggelsen, som tycks ha kulminerat under 1400-talets första hälft, träder in. I Danmark och på kontinenten har ödeläggelsen nått en betydande omfattning redan under 1300-talets första hälft.³⁶ Handeln mellan Varend och Blekinge fortsatte dock, och vid de öppna fientligheterna mellan den svenske riksföreståndaren och kung Hans i början av 1500-talet slöts, vid landstinget i Hjortsberga, dels en överenskommelse mellan Varend, Möre och Blekinge 1505 och dels mellan Skåne och Varend 1510 om att dessa områden icke skulle företa några krigiska handlingar gentemot varandra. Handelsförbindelserna skadades dock genom att kung Hans år 1507 införde dödsstraff för de i Ronneby och i övriga Blekinge och i Skåne som sålde salt till befolk-

ningen norr om riksgränsen i skåppetal. Det är nämligen så att Kalmar var ockuperat av danskarna mellan 1504 och 1510, vilket gjorde att värendborna endast kunde få tag i salt, humle, fisk, kläde och annat genom Skånelandskapen.³⁷

Larsson fastslår att Varend senast under medeltidens slutskede framstår som att utpräglat uppland till städer och handelsplatser i Blekinge, Lister och Skåne, i synnerhet till Ronneby. Även Kalmar synes ha spelat en betydande roll för Varends handel.³⁸ Vad för produkter Blekinge försåg Varend med är redan nämnt. Varendborna sålde i sin tur främst animalieprodukter och boskap till blekingarna. Troligen köpte man under äldre medeltid även järn av värendborna. Under medeltidens senare hälft avtog järnhanteringen i omfattning. Så det är föga troligt att järnet var en handelsvara av betydelse under denna tid.³⁹

VAD SÄGER DE ARKIVALISKA KÄLLORNA? KRONOLOGIER.

Nedan kommer jag att presentera två kronologier, en för staden Sölvesborg och en för borgen. Tidigare har borgens och stadens kronologi blandats samman till nackdel för forskningsresultaten. De kronologier jag upprättar baseras på kända fakta, inte på de teorier tidigare forskare framfört mot bakgrund av dessa fakta.

Staden

1394	Detta år dagtecknar ärkebiskopen Jacob Gertsen Ulfstand ett brev från Sölvesborg. ¹
1405	S:t Enevalds källa omnämns i ett brev. ²
1418	I ett testamente skänker dekanen Johannes Jacobi från Lund pengar till Sölvesborgs församling. ³
1419	I ett brev från Lasse Krook i Köpenhamn omnämns "Sancti Enewald i Sölsborgh" i samband med en pilgrimsresa. ⁴
1445	Från detta år härrör de äldsta bevarade stadsprivilegierna för Sölvesborg. Av privilegiebrevets ordalydelse framgår dock att 1445 års privilegiebrev blott förlänger tidigare stadsprivilegier. ⁵
1452	I ett krig mellan svenskar och danskar lägger Karl Knutsson Sölvesborg i aska. ⁶
1473	Danske kungen utfärdar ett förbud mot all varuhandel i Hällevik. Varuhandel skall tillgå i staden Sölvesborg. ⁷

- 1486 Påven bekräftar - efter att konung Hans, ärkebiskop Jens Brostrup och provinsialföreståndaren för karmeliterorden Nicolaus Mord anhängligt därom - att klosterbröderna skulle inneha Sölvesborgs sockenkyrka och att karmeliterkloster skulle inrättas.⁸
- 1494 Riddaren Oluf Stisen (Krognes) pantsätter tre gårdar till Jungfru Mariakloster i Sölvesborg.⁹
- 1505 I ett testamente nämns S:t Enevalds kloster i Sölvesborg.¹⁰
- 1530 Karmeliterklostret säljer Förkärsla gård till länsherren på Sölvesborgs slott, Axel Urup. Den hade tidigare innehafts av en annan länsherre på slottet, Povel Laxmand.¹¹
- 1532 Axel Urup köper av klostret en gård i Asarums socken.
- 1535 Axel Urup köper en gård i Simrishamn av klostret.
- 1564 Svenskarna plundrar och avbränner Sölvesborg.¹²
- 1568 e1 1569 Sölvesborg bränns på nytt av svenskarna.¹³
- 1652 Hälften av staden bränns ner.¹⁴
- 1655 Pesten härjar i Sölvesborg.¹⁵
- 1660-talet Sölvesborgs innevånare uppmanas av kungen att flytta till den nyanlagda staden Kristianstad.¹⁶
- 1662 Eldsvåda i Sölvesborg lägger 73 gårdar i aska. Staden hade vid denna tid 94 numrerade tomter.¹⁷
- 1669 Elden är åter lös i Sölvesborg.¹⁸
- 1680 Sölvesborg har detta år endast 46 borgare.¹⁹
- 1683 "1.9.1683 förbjöd Kungl Maj:t på Kristianstads begäran all utrikes seglation /från Sölvesborg/. Sin ställning som stad, med uppstadsrättigheter förlorade Sölvesborg dock aldrig."²⁰
- 1700 Vid en brand lades 14 gårdar i aska.²¹
- 1711-1712 Pesten drabbar staden på nytt.²²
- 1801 En stor brand härjar Sölvesborg.²³
- 1855 Sölvesborg återfår stapelrättigheter av svenske kungen.²⁴

Borgen

- 1263 Borgen nämns i Arild Hvitfeldts krönika från slutet av 1500-talet. Det sägs där att hertig Otto av Braunschweig innehade borgen 1263. Denne hertig dog dock omkring 1250. Krönikans källvärde vad gäller borgen kan ifrågasättas.²⁵

- 1300-talets
förra del 1414 vidimeras odaterade anteckningar gjorda av Mjällbys sockenpräst sannolikt någon gång under 1300-talets förra hälft. I anteckningarna talas om nio gårdar underlagda Sölvesborgs borg på kung Eriks tid.²⁶
- 1343 Riddaren Knut Folkesson Grip innehar borgen och får av den svenske kungen Magnus i uppdrag att ha tillsyn över byggnadsarbetet vid borgen. (Lister hade ju tillfallit Sverige 1332. 1360 övergår Lister åter till dansk ägo.) Dessutom lovar i ett annat brev från 1343 Knut Folkesson Grip att kvittera kung Magnus 200 mark skånsk för Sölvesöre och för grunden varpå borgen är belägen.²⁷
- 1359 Valdemar Atterdag bemäktigar sig borgen men förlorar den åter samma år.²⁸
- 1360 Valdemar Atterdag återtar borgen, och den danska ägon blir nu definitiv.²⁹
- 1366 "Jesse och Timme" förklaras fredlösa för att de plundrat fogden i Blekinge, det vill säga borgherren på Sölvesborg.³⁰
- 1389 "Den lybske krönikören Detmar berättar, att något längre fram på året /det vill säga 1389/ överenskom drottning Margareta med hans /Fikke von Vitzens/ son Claus von Vitzen, att han skulle överlämna till henne de båda slotten Kalmar och Sölvesborg, som genom arv tillfallit honom efter hans fader - 'det är två slott', säger krönikören, 'som givit konungariket Sverige stor makt'."³¹
- 1402 Kung Erik, drottning Margareta och danska och svenska riksråd (12 stycken) vistades på slottet. Även 1406 och 1419 finns belägg för besök av kung Erik på borgen.³²
- 1467 Danmarks kung Kristiern I av Oldenburg slår detta år, efter en tids belägring av borgen, ner ett uppror mot hans överhöghet igångsatt av Ivar Axelsson Thott, vid tiden innehavare av Sölvesborg och dess län.³³
- 1473 Kung Kristiern I vistas på borgen.³⁴
- 1523-1525 Strider kring Sölvesborg mellan svenskar och danskar. Även fritt opererande upprorsmän - Sören Norrby och hans mannar - deltar i striderna. Då kampen avblåses är Sölvesborg i dansk ägo.³⁵
- 1564 Borgen bränns av sin egen danska besättning och återfår sedan aldrig sin roll som fästning. Detta sedan svenskarna anfällt Blekinge.³⁶

1658	Sölvesborgs län förvandlas till svenskt grevskap. ³⁷
1679	Besättningen på Sölvesborg indrages. ³⁸
1759	Kronan säljer egendomen. ³⁹
Ca 1780	Den första medvetna rivningen av borgen sker. ⁴⁰
Ca 1830	En andra medveten rivning äger rum. ⁴¹
1870- och 1880-talet	Kvarstående murar bryts ner. En inschaktning görs i borgkullens södra sida. Jorden används för fyllnadsarbeten på olika tomter i staden. ⁴²
1940-1942	Borgen blir föremål för utgrävning och konservering. ⁴³
1968-1969	Ytterligare utgrävningar företas. Ann-Marie Frank leder nu arbetet. ⁴⁴
1969	Borgruinen restaureras.

KARTOR ÖVER SÖLVESBORG.

Den äldsta kända kartan över Sölvesborg gjordes av kartografen Johannes Meijer vid 1600-talets mitt (se fig 3). Den stadsbild som kartan återger är det som idag utgör kärnan i Sölvesborg. Jag återkommer under annan rubrik till resonemang kring Meijers karta. Från 1700-talets början fram till våra dagar har ett tiotal kartor över staden gjorts, men här tar jag bara upp dem som kan anses vara relevanta för förståelsen av stadsbildens utveckling.

Jens Sörensen, som var verksam i Danmark, tros vara mannen bakom en karta som bör ha tillkommit omkring år 1700. Han anses ha gjort spionkartor åt danskarna. Denna karta överensstämmer i stort med 1725 års karta. Detta år gör nämligen Zacharias Almgren en karta över Sölvesborgs tomter (se fig 4). Vi kan se att bebyggelsen väster om och på Hästtorget är betydligt mer omfattande än vad som är fallet på de senare kartorna. Jämför vi 1725 års karta med den nuvarande stadsbildens (se fig 7) finner vi att strandlinjen har förskjutits betydligt. Det beror dels på landhöjningen och dels på att man genom utfyllningar vunnit mark från havet.

Kartan från 1801 (se fig 5) visar de avbrända tomterna efter den svåra eldsvådan i juni samma år, då en tredjedel av innevånarna blev hemlösa. Kartan kommer åter att behandlas i ett följande kapitel. 1802 gjorde Carl P Hagström en karta över de tomter som var bebyggda. Noteras bör att den ritades efter branden. Här kan man se att en stor del av stadens tomter var obebyggda och fungerade som trädgårdar. 1854 gjordes en karta (se fig 6) som visade vilka ägor staden hade vid denna tidpunkt, och här kan vi få en föreställning om hur utsträckta den me-

deltida stadens ägor var eftersom stadens ägoförhållande troligen inte förändrats nämnvärt sedan medeltiden.¹

I enlighet med 1874 års byggnadsstadga för riket upprättades 1876 en stadsplanekarta över Sölvesborg. Man kan här se att staden inte expanderat nämnvärt under de 150 år som förflutit sedan Almgrehns karta ritades. Först kring sekelskiftet 1900 vidgades stadens tidigare gränser ordentligt, och hus sköt i höjden efter att det godkändes av stadsfullmäktige att enskilda personer fick avyttra delar av stadens jord.

På senare år har smärre förändringar skett i den gamla stadskärnan i samband med bilismens intrång, men vi kan än idag lätt se gränserna mellan nytt och gammalt i staden.²

UTGRÄVNINGAR OCH IAKTTAGELSER.

Nedan följer en redovisning över de utgrävningar som ägt rum inne i staden och i dess omedelbara närhet. Grävningensaktiviteten har inte varit stor och består huvudsakligen av två större grävningar, dels av karmeliterklostret norr om kyrkan och dels av borgen. Det har också förekommit ett antal provgrävningar i anslutning till husbyggen i staden. Dessa provgrävningar och iakttagelser som gjorts i samband med dränering, kabeldragning och husbyggen kommer också att redovisas. Jag har märkt ut de områden som varit föremål för de nedan redovisade utgrävningarna och observationerna i staden på en karta (se fig 8).

Undersökningen av borgområdet 1940-1942.

Borgen har varit föremål för arkeologiska undersökningar vid två tillfällen.¹ Den första och mest omfattande företogs 1940-42 under ledning av Lars-Göran Kindström, då borgkullen, försvarstornet, delar av borggårdsbebyggelsen, vall och vallgrav undersöktes.² Den andra utgrävningen, som var betydligt mindre omfattande än den första, koncentrerades till borggårdsbebyggelsen och utfördes 1969 under ledning av Ann-Marie Frank.³

Det kommer i det följande inte närmare att redogöras för 1969 års grävning eftersom den inskränker sig till borggårdsbebyggelsen som med något undantag tillhör borgens sista och i detta sammanhang mindre intressanta skede. Således kommer nedan, vilket kapitelrubriken anger, endast att redogöras för Kindströms undersökning 1940-42. Vid några tillfällen kommenteras dock Franks resultat. Detta då vi använder dem som jämförelsematerial.

1. Borgkullen

Kullen varpå försvarstornet ligger visade sig till stor del vara uppförd av människohand. Dess ursprungliga höjd över havet var 3,5 m. I sitt sista skede nådde kullen en höjd av cirka nio meter. Kullens nuvarande bottenplan är 65 x 70 m, och den nuvarande platån mäter 38 x 40 m. Siderna har en 40-gradig lutning.

Kindström delar in kullens tillkomst i fem perioder:

Period 1. En strandskoning läggs vid kullen, och den byggs på 1,4 m över den ursprungliga sandytan. På dess ytterkanter läggs torv för att motverka ras. Kullens påbyggnad är gjord i ett par etapper men är förmodligen en enhetligt planerad etapp. Då ett par mindre brandlager därpå följer förmodar Kindström att kullen varit utsatt för brand.

Period 2. Påbyggnaden förstärks och kullen höjs 0,4 m och dess yta täcks med ett hårt tilltrampat eventuellt bränt lerlager. Kullens östra del byggs ut i ett par etapper. En stensättning iaktogs, och den tolkades till "möjligen rest till ett golv i en byggnad". Schaktet var dock för snålt tilltaget för att denna teori med säkerhet skulle kunna fastställas. I samband med östra delens utvidgning utrustas kullens kant med en kraftig skoning, och Kindström menar att en relativt lång tid har förflutit mellan den äldre och den yngre stenskonings tillkomst, eftersom ett gyttjelager har hunnit avsättas. Men han tillägger att det är tänkbart att denna gyttja jäst fram under tryck från den nya anläggningen, "men den jämna lagerföljden gör detta föga troligt". Kindström kallar senare den "nya stenskonungen för en ny vallgravsstenskoningsanläggning.

Period 3. Platån höjs med moränmaterial med en meter. Ovanpå läggs en stenpackning som är cirka 0,4 m djup, och den är i sin undre kant blandad med kol och aska. Ovanpå stenpackningen läggs ett tunt lerlager som är hårt tilltrampat. Stenpackningen är konstaterad på samma nivå på tre platser (eventuellt byggnadsrester?). Troligen har kullen under denna period haft nuvarande utsträckning, vilket innebär att den har en diameter på cirka 48 m och är avrundat fyrkantig.

Period 4. Kullen höjs med ytterligare 2,5-3 m i samband med uppförandet av tegeltornet.

Period 5. Två höjningar görs. "Platåns nuvarande höjd över havet är på östra sidan, där den är som högst, 10,2 m, dvs 9,75 m över den gamla havsytan och 6,75 m över den ursprungliga kullens topp. Den med tornet samtida borggården ligger här 1 m lägre."

2. Tegeltornet

Mitt på kullen står idag ruinerna av ett försvarstorn, uppfört i tegel. Kindström fastslår att grunden består av stora gråstenar. Den runda sockeln är uppbyggd av omväxlande granit- och sandstenar. Dess övre

kant ligger i jämnhöjd med den nuvarande borggården. Tornet är byggt i skalmur och i vendiskt förband. Murtjockleken uppgår till cirka 5,5 m. En tegelfris med svarta eller mörkgröna glaserade tegel bildar övergången mellan sockeln och tornets murar som i exteriören antar formen av en sextonsiding, där varje sida är ungefär 3,25 m. Huruvida tornet har bibehållit den sextonsidiga formen ända upp till sin ursprungliga höjd är tveksamt. Det finns tecken som tyder på att formen i tornets övre parti har övergått till rund eller åttasidig. I anslutning till en av tornets södra murar finns rester av ett femsidigt trapptorn. Borgens ursprungliga höjd har inte kunnat fastställas. Den norra sidan, som är den bäst bevarade, reser sig 11,2 m över nuvarande borggårdsnivå och 14,3 m över tornets källarplan. Kindström menar att tegeltornet ursprungligen varit minst lika högt som Kärnan i Helsingborg, det vill säga minst 30 m.

Kindström ser i tornets interiör en del spår i muren som kan visa på hur våningsindelningen ursprungligen sett ut. Källarvåningen, vars golv ligger 2,8 m under nuvarande borggårdsnivå, har av allt att döma varit 5,75 m hög. Nästa våning har troligen haft en höjd av 4,5 m. Den tredje våningen kan eventuellt ha varit välvd och dess exteriör kan ha haft formen av en åttasiding.

Den företagna murverksundersökningen visar att grund, sockel och tegelmurar är uppförda i ett sammanhang och vid samma tidpunkt.

3. Vallgravar

Vid kullens fot löper en numera igenfylld vallgrav. Grävningar visade att vallgraven varit 15 m bred och att den haft ett djup av 1,1 m. Invid vallgraven följer en 12 m bred vall, vars ursprungliga höjd är okänd. Utanför denna fanns tidigare en yttre vallgrav, som senare igenfylldes. Med hjälp av Meijers karta och de iakttagelser som gjorts på platsen har Kindström rekonstruerat det vallgravssystem som omger kullen (se fig 9). Den yttre vallgraven har även inneslutit en förborg som enligt Meijers karta inrymt bebyggelse. Ett provschakt som togs upp på förborgens västra sida kunde verifiera den meijerska kartan.

Den inre vallgraven hänför Kindström till period 2. Något periodiseringsförslag för den yttre vallgraven ges inte.

4. Borggården

Under utgrävningen iaktogs ytterligare två stenläggningar liggande ovanpå varandra. Den allra översta nuvarande stenläggningen är tillkommen en relativt lång tid efter det att tegeltornet uppfördes. Ann-Marie Frank menar att den lades efter branden 1564.⁴

Vilken av de två nedre stensättningarna som är tillkommen i samband med tornets uppförande är en fråga som Kindström lämnar öppen.

Invid tegeltornet ersätts stenläggningen av ett lerlager. För ett ögonblick lämnar jag ordet till Kindström själv. "Att den mellersta stenläggningen på båda sidor /den östra och västra sidan/ avbrytes ett stycke från tornet och är ersatt med trampad lera kan lätt tolkas som om den vore äldre än tornet, således att detta skuret ned i den vid uppförandet, men den f.ö. obrutna lagerföljden förnekar denna möjlighet. Både över- och underliggande lager fortsätta nämligen obrutna in mot tornväggen." "Det tilltrampade lerlagret öster och söder om tornet torde i någon mån kunna dateras genom i det nedtrampade fynd. På tre olika punkter påträffades nämligen dels nedtrampad i dess övre yta, dels omedelbart ovanpå densamma ett antal silvermynt samt ett sigill. Sigillet har daterats till 1300-talets mitt, medan av sju mynt ett är en svensk prägling från 1300-talets mitt, fyra skånska (Magnus Erikssons Lundapräglingar under tiden 1332 - 1359), ett danskt av koppar (Erik av Pommern, Lund) samt ett norskt (kung Hans 1481 - 1513). Detta lerlager, som ligger ungefär i nivå med sockelns underkant, torde därför utan alltför stort fel kunna dateras till 1300-talets mitt eller senare del. Huruvida det är lerlagret och det mellersta stensättningen eller den understa som väster om tornet bör parallelliseras med detta daterbara skikt, är tills vidare en öppen fråga, på vilken endast i enlighet med vad som ovan sagts provschakt intill tornets västsida kan ge svar."

I Blekingeboken 1945 nämner Kindström lerlagret. Han säger: "En oväntad hjälp vid dateringen /av tegeltornet/ vanns, då i ett par mindre provschakt några mynt och andra småföremål påträffades liggande dels nedtrampade i, dels omedelbart ovanpå den borggård, som lagts i nivå med sockelns underkant, dels av stampad lera, dels av vanlig kullersten. Det råder intet tvivel om att denna borggård tillkommit i samband med att tornet blivit färdigt: alltför många detaljer i lagerföljden talade sitt tydliga språk i den riktningen".⁵

5. Borggårdsbyggnaderna

Husgrunder avslöjar att det legat hus runt tegeltornet. Kindström menar att husen helt omringat tornet. De antas av Kindström ha uppförts tidigast på 1500-talet. Det är dock möjligt att den västra delen av "porthuset" kan härröra från 1400-talet (se fig 9).

Vid utgrävningarna 1969 påträffades ett mynt från 1300-talets senare hälft inne i porthusets trapphals' kärnmur. Av husets konstruktion att döma menar Frank att porthusets östra del bör ha uppförts under 1300-talet medan den västra delen antingen kan ha varit uppförd samtidigt som den östra eller senare.⁶

6. Fynd

Större delen av de cirka 2000 fynd som tillvaratogs vid Kindströms ut-

grävning påträffades i rasmaterialet, vilket innebär att fynden inte var till någon större hjälp vid dateringen vid anläggningen. Dessutom härrör större delen av fynden från 1500- och 1600-talen. Förutom myntfynd i lerlagret gjordes några få fynd som kan dateras till den äldsta fyndgruppen, det vill säga den från 1300-talet. Därav ännu ett mynt av Magnus Erikssons Lundaprägel (lösfynd).

Eftersom jag i ett följande kapitel redogör för Kilströms datering av försvarsanläggningens etapper, nöjer jag mig med att här omtala att Kindström menar att kullens första försvarsanläggning är från 1100-talets slut och att tegelkastalen är från 1360-talet. I anslutning till Kindströms undersökning gjordes en pollenanalys som pekar mot att borgkullen skulle ha tillkommit under 1100- och 1200-talen.

Utgrävningar och iakttagelser som gjorts i kyrkans omedelbara närhet.

En mindre grävning företogs 1920 av William Andersson på kyrkogården öster om kyrkans kor. Han stötte då på grundmurar som härrör från Karmeliterklostret. Ytterligare murrester upptäcktes 1935. Då Kindström 1942 övervakade dräneringsarbeten runt om kyrkan kunde han dokumentera nyupptäckta murar. I anslutning till kyrkans norra mur framkom ett flertal murrester tillhörande Karmeliterklostret. Väster om tornet frilades två parallella gråstensgrunder, varav den "norra" grunden fortsatte in under kyrkans västra tornmur. Gråstensgrunden bör därmed vara äldre än kyrktornet. Denna grund var, med undantag av det översta skiftet som var lagt i kalkbruk, lagd i kallmur och hade en bredd av 2,4 m. Den södra parallellgrunden hade en bredd av 1,6 m (se fig 10).⁷

En större undersökning av de klosterlämningar som ligger norr om kyrkogårdsmuren företogs 1945 i två etapper. Under den första grävningsetappen var Kindström ledare och under den andra var Armin Tuulse det. Innan grävningresultaten redovisas kan det vara på sin plats att kort sammanfatta vad de skriftliga källorna har att berätta om Karmeliterklostret.

"Den 22 april 1486 medgav påven på ansökan av kungen, ärkebiskopen och karmeliterordens provisal i Danmark upprättand av ett karlemiterkloster i Sölvesborg med den under kungen stående sockenkyrkan såsom klosterkyrka och dess egendom såsom underlag för klosterstiftelsen."⁸ Sockenkyrkan stod då utan präst och meningen var att karmeliterna skulle ta hand om socknens själavård. Det bestämdes också att klostret förutom kyrkan skulle ha blomsterhage, örtagård, refektorium, dormitorium, omgång med mera.⁹ Klostret upphör i samband med reformationen.

Vid 1942 års undersökning uppdagades alltså de klostermurar som låg direkt norr om kyrkobyggnaden. Dessa kunde sedan knytas samman med

de murar som 1945 grävdes fram norr om kyrkogårdsmuren. Utifrån det resultat som grävningarna gav visade det sig att man kunde indela byggnadsaktiviteten i det norr om kyrkogårdsmuren berörda området i tre perioder (se fig 11):

Period 1. Före 1500. Under klosterlängans norra mur påträffades en husgrund (20,5 x 6,5 m), som eventuellt utgjord grund för ett korsvirkeshus. I mitten låg ett rektangulärt tegelgolv i fiskbensmönster och ut mot grundens sidor bestod golvet av kullersten. Öster om denna husgrund låg ytterligare några mindre husgrunder, vilka antogs tillhöra samma tidsskede som den stora husgrunden. Denna har tolkats till ett provisoriskt dormitorium som användes tills den permanenta salen blev färdig. De mindre husgrunderna har av Kindström tolkats till ekonomibyggnader.

Period 2. 1500 - 1535. Delar av den permanenta klosterbyggnaden byggs. Den östra längan uppförs i två våningar och dess andra våning förbinds med koret med en dörr. Än i dag kan vi se spår av denna dörr på korets norra fasad. Den östra längan har troligen blivit färdigbyggd. I anslutning till långhusets norra ingång byggs klostrets västra länga. Huruvida den hann färdigställas kan man med hjälp av grävningens resultat ej med säkerhet fastställa. Det står dock klart att längan har planerats som en helhet. Norra längan påbörjades från väster och öster med avsikt att ersätta de provisoriska husen. Den hinner dock inte slutföras innan reformationen sätter punkt för karmeliternas verksamhet i Sölvesborg. Vid mitten av 1500-talet raseras stora delar av klostret.

Period 3. Tiden efter reformationen. Under den senare delen av 1500-talet tas av fynden att döma området i bruk av andra sorters byggnader. Både Kindström och Tuulse menar att det kan vara på denna plats som den första protestantiska prästgården uppfördes.¹⁰

Övriga utgrävningar och iakttagelser.

1. Iakttagelser¹¹

1. Kv. Staren. Tomt 7. Korran. (Kindström 1942)

Kv. Staren ligger i ytterkanten av det äldre stadsområdet. Delar av tomten upptas av korran, som fyllides igen 1914 - 1915. Det konstaterades att all fyllning verkade stamma från denna tid. Undantag är botten-skiktet, som innehöll keramik och benrester i kolad jord. Detta lager tillhör troligen 1600- eller 1700-talet. Däremot har William Andersson funnit medeltida murrester på granntomten (se nästkommande punkt).

2. Dr. Sterns villa. Västra Storgatan 91. (W. Andersson 1920)

På denna tomt noterade Andersson en grundmur uppförd av gråsten och lagd i kalkbruk. Inom området fanns också skärvor av tegelstenar med medeltida format. Det hittades även en brunn och fem skelett.

3. Kv. Polstjärnan. (Odenkrantz 1945)

Vid djupgrävning i tomtens södra del uppdagades lämningar av ett tegelgolv som mätte cirka 7 x 4,5 m (tegelmått 29,5 x 14 x 7 cm). Golvet var lagt på ett sandlager med tre rännor och fyra åsar. I den norra delen var två klackar uppmurade till en höjd av omkring 35 cm över åsarnas ovanplan. På den ena klacken kunde skönjas en antydning till valvslagning. Odenkrantz tyder anläggningen till en gammal tegelugn. Han iakttog tegel med avtryck efter hundtassar. Vidare hävdas att anläggningen har en ansevärd ålder, då platsen inte varit bebyggd efter 1725.

4. Tomt 83. (P. Persson 1893, men iakttagelsen är nedskrivet 1916)

"Under grundgrävning år 1893 för nybyggnad å tomten nr 83 fann man omkring en meter under markens nuvarande yta lämningar af en gammal bostad. Denna hade till omfånget varit obetydlig, omkring 5 meter i fyrkant. Golvvet hade utgjorts af den tilltrampade marken, väggar och resning otvifvelaktigt af trä, som förmultnat. De i fyrkant liggande kullerstenarna, som ej förbundits med kalkbruk, utvisade stugans omfång, och en förbränd spiselhäll, hvilande på några kullerstenar, vittnade om att man haft eldstaden så godt som mitt i rummet. Omedelbart intill spiselhällen fanns en hög af aska, brända och obrända ben m.m, vittnande om att aska och afskräde samlades årsvis i bostaden. Med renhållningen var det synbarligen ej noga."¹²

5. (I Sölvesborgstidningen 12.11.1965 hävdas att ett golv från ett medeltida kapell hittats i kv. Stenbocken. Uppgiften torde emellertid vara felaktig.)

2. Provgrävningar¹³

1. Kv. Mården. Nr. 6. (S. Tesch 1977)

Denna provgrävning visar ett resultat som är typiskt för de arkeologiska grävningar som på senare år företagits i stadskärnan. Jag citerar: "Undersökningen omfattade 3 provgropar om 2 x 1 m sammanlagt 6 m² av den 200 m² stor /sic/ exploateringsytan. Exploateringsytan utgjordes av trädgårdsmark, stensatt gård samt ett mindre hus. Lagren i provgroparna var 0,80 - 0,95 m tjocka och utgjordes av sentida sannolikt fyllnadslager och mot botten ett tunnare lager humös sand. Mellan dessa lager framkom i grop 3 ett tunnt ej kompakt lager lerklining. Den sterila botten bestod av gul-brun sand. Fynden utgjordes av ett par senmedeltida krukskärvor av stengods, glaserade krukskärvor av yngre rödgods, lerklining, porslin, järnspikar, flinta, kritpipeskaft samt djurben. Så gott som alla fynden påträffades i det sentida fyllnadslagret".¹⁴

2. Kv. Pollux. (L. Stenholm 1978)

De fynd som undersökningen gav var två glaserade rödgodsskärvor som låg i ett sentida kulturlager.

3. Kv. Anden. (L. Stenholm 1978)

Fem provschakt togs upp. Fynden utgjordes av enstaka medeltida kruk-skärvor, huvudsakligen rödgoods. I ett ostört lager hittades ett ben till en kruka. Stenholm daterar krukbenet till 1200- eller 1300-talet. Det ostörda lager i vilket krukbenet fanns låg mellan steril sand och omrörda lager.

4. Kv. Anden. (K.A. Björkquist 1969)

Här påträffades inga medeltida kulturlager. Björkquist menar att de medeltida lagren förstördes i samband med kvarterets planering efter branden 1801.

5. Kv. Ugglan. (E. Arvidsson 1975)

De fynd (flinta) som gjordes härrörde från förhistorisk tid.

6. Kv. Pelikanen. Nya församlingshemmet. (E. Unnerbäck 1958)

En stor del av nya församlingshemmets grund grävdes ut. Tre stenanhopningar påträffades. Den största sträckte sig 20 m i sydvästlig riktning och låg 80 cm under nuvarande marknivå. På denna stensättning påträffades två stolpstöd. I det ena stolpstödet fanns det fortfarande rester av en trästolpe. Denna stensättning liksom de två andra, varav den ena helt saknade struktur, var starkt uppblandad med medeltida tegelskärvor och murbruk. Den tredje stensättningen mätte cirka 2 x 4 m och bestod av sten, tegelskärvor och jord. Den hade på två sidor klar avgränsning i form av kullersten. Det hittades rikligt med keramik i och omkring den senast nämnda stensättningen. Unnerbäck menar att den tredje stenanhopningen möjligen varit en husgrund. Om strategrafen säger han att det inte gick att åstadkomma en sådan beroende på att lagren var starkt omrörda och blandade med sentida fyllnadsmaterial ända ner till steril sand. Den största delen av fynden bestod av rödgodsskärvor, oftast härrörande från trebenspottor. Keramiken var i regel glaserad invändigt, vanligen i brunt, men grön och gul glasyr förekom också. Skärvor från fat och skålar hittades, och de hade oftast brun glasyr med dekor i vitt, gult eller brunt. Kakelbitar förekom liksom brunfärgade fönsterglas och spikar. Det påträffades två medeltida brak-teater, båda i jorden från den stora stensättningen. Den ena är nordtysk eller svensk och härrör från cirka 1400, och den andra är pommersk och dateras till 1400-talets andra hälft.

7. Schaktövervakning vid uppgrävandet av ett kloakdike i Västra Storgatan. Sträckningen utanför kyrkan. (G. Svensson 1945)

Cirka 75 cm under 1945 års gatunivå hittades en kullerstensgata som torde härröra från medeltiden. Av de fynd som gjordes strax över kullerstensgatan kan järnfragment nämnas. Under kullerstensgatan gjordes fynd uteslutande härrörde från förhistorisk tid.

8. Schaktbevakning väster om slottsruinen. (L. Stenholm 1978)

Ett två meter brett schakt grävdes cirka 100-150 m väster om slotts-

ruinen. De fynd som gjordes bestod av enstaka senmedeltida krukskärvor.¹⁵

9. S:t Enevalds källa vid Liljedalska varvet. (A. Tuulse 1945)

Ett par schakt togs upp på den plats där enligt folklig tradition S:t Enevalds källa har legat. Inga medeltida lager påträffades.

TEORIER BLAND TIDIGARE FORSKARE.

Borgens läge, ålder och funktion.¹

Borgen ligger strategiskt belägen i det trånga pass som begränsas av Ryssberget på ena sidan och havet på den andra. Här löper landsvägen som förbinder Blekinge - och i dess förlängning Småland - med Skåne. Vid Sölvesborg är det lätt att effektivt spärra vägen, och det är det enda stället på flera mil där så är fallet. Således är det självklart att Blekinges försvar koncentrerades dit.

Kindström menar att Sölvesborgs äldsta skede kan sättas i samband med de borgar som uppfördes vid Danmarks och Sveriges kuster vid 1100-talets slut till skydd mot vundernas härjningar. Borgens huvudfunktion i dess äldsta skede var således att försvara Lister mot angrepp från havet. Grävningarna på 1940-talet har enligt Kindström visat att borgen i sitt tidiga skede var en så kallad motte.² Elleholms borg betraktar han som en parallellanläggning till Sölvesborg.

Under borgens senare historia blir den ett av Danmarks riksfästen. Dess försvar riktas i första hand mot vägen som leder till Sverige. Borgen blir också ett säte för hela Blekinges förvaltning.

Kindström menar att Sölvesborgs tegeltorn har sin närmaste motsvarighet i Kärnan i Helsingborg. Därefter räknar han upp borganläggningar i Danmark som kan jämföras med tegeltornet. De som nämns kan i de flesta fall knytas till Valdemar Atterdag. Tidigare har myntfynd som gjordes i samband med utgrävningen redovisats. Kindström anser att det lerlager vari fynden gjordes har tillkommit i samband med att tornet blivit färdigt. Följaktligen bör den slutsatsen dras att tornet byggdes under 1300-talet och inte så långt efter den svenska perioden (1332-1359). Med tanke på den starka politiska spänningen mellan Sverige och Danmark och det borgbyggande som i Valdemar Atterdags regi gjordes under 1360- och 70-talen finner Kindström det "ganska säkert" att Valdemar Atterdag lät uppföra tornet vid denna tid.

De korsförsedda byggnaderna på Meijers karta.

S:t Enevalds källa. Straxtutanför staden finns på den Meijerska kartan namnet S. Enibalds alte Kirche utsatt. I stadens kronologi, se sid 9 f, finns S:t Enevald nämnd tre gånger; 1405, 1419 och 1505. Vid det första årtalets omnämnande ges ingen ortnamnsangivelse, men det antages att Sölvesborgshelgonet här åsyftas. 1419 nämns dock Sölvesborg i samband med S:t Enevalds källa. I testamentet från 1505 nämns S:t Enevalds kloster i Sölvesborg. Det kan med säkerhet fastslås att det invid Sölvesborg har legat en källa som kallats S:t Enevald.

Det finns en sägen som berättar om källans tillblivelse. En man som hette Enevald begav sig ut på en resa till den heliga graven. Då han kom dit försökte judarna dräpa honom. Mannen flydde då till kusten i hopp om att finna ett skepp som kunde föra honom bort från det farliga grannskapet. När ingen båt stod att finna, satte han sig på en sten för att vila och bad Gud om hjälp. Efter en stund somnade mannen. När han vaknade upp befann han sig vid Sölvesborg, och när han tackade Gud för hjälpen brast en källa ut.³

S:t Enevald-kulten är en sen företeelse i Norden.⁴ Med S:t Enevald menas troligen ursprungligen S:t Theobald i Elsas. I Trondheim stiftades omkring 1400 ett altare till S:t Severin (Sören) och S:t Theobald, och i Oslo vigdes vid samma tid ett altare till den sistnämnde. S:t Theobald förekommer ofta i nordtyska källor från 1300-talets senare hälft och från 1400-talet.⁵

Så sent som 1680 omtalas det att Sölvesborgskällan renoverades. Men i början av 1700-talet förbjöds det strängeligen att offra i källan. Då förbudet inte åttlyddes fylldes källan med sten.⁶

Enligt den folkliga traditionen skall källan ha legat vid det Liljedalska varvet. Armin Tuulse grävde 1945 ett par mindre schakt på det ställe där det antogs att källan hade legat, men utgrävningen gav endast fynd från senare tid. Kindström hävdar dock att källan har legat i den nuvarande Järnvägsparken. Han stöder sin teori på den Meijerska kartan, som placerar S:t Enevalds källa närmare staden än vad Liljedalska varvet ligger.

Sture Fjellander menar dock att källan har legat invid det Liljedalska varvet, och han stöder sig främst på Sölvesborgssonen Jens Sörensens placering av källan på en karta från början av 1700-talet.⁷ Varken Kindström eller Fjellander tvivlar på att det funnits ett kapell i anslutning till källan. Om vi tittar på kronologin över staden ser vi att S:t Enevalds kloster är nämnt i testamentet från 1505. Kindström tvivlar inte på att kapellet eller klostret har legat i källans omedelbara närhet. Han kan då stödja sig på Cronholm, som 1750 skriver att källan "har förr varit omgiven med en stengård, som nu finns uti

slätt tillstånd; inne vid källan har också varit ett hus uppbyggt till gäster, som folk förat hava tillsyn till källan, varav än ansenliga märken finns".⁸ Fjellander har framkastat en teori om att kapellet eller klostret kan ha legat inne i staden och således varit runsligt separerat från källan.

S:t Jörgen. På Meijers karta finns även S. Jörgen utmärkt. Det finns dock inga skriftliga belägg som kan berätta något om dess historia, men ingen tvivlar på att ett kapell av hospitalkaraktär har existerat. Spetälskehospitalen kallas i Danmark intill mitten av 1300-talet utslutande för hospital. Efter digerdödens tid, omkring 1350, antogs spetälskehospitalen i Norden S:t Jörgen som skyddshelgon, och namnet S:t Jörgens gård, hospital, hus eller kloster blir allmänt. När ordet hospital förekommer före 1350 tors man antaga att det rör sig om ett spetälskehospital. Däremot om samma namn har uppstått efter denna tid kan hospital knytas till ett allmänt sjukhus. Detta beror på att spekälkan efter mitten av 1300-talet blir allt mindre vanlig.⁹

Cronholm omtalar att han iakttagit en gammal mur av huggen sten som tillhört en kyrka eller ett kloster vid västra tullporten¹⁰, alltså på samma plats som Andersson uppmärksammade grundmurar av gråsten och granit i kalkbruk och invid murresterna fem skelett. Kindström nämner att man på 1860-talet påträffade ett skelett på en angränsande tomt den aktuella platsen utpekades som gammal byggplats även av Mutzell i avhandlingen De Listria från 1748.

Både Fjellander och Kindström har uppmärksammat att Meijers placering av S:t Jörgen till den sydvästra delen av staden är felaktig. Hospitalet har istället legat i den nordvästra delen av staden.

S:t Bartolomeus, S:t Jacob och S:t Andreas. Det enda nu kända belägget för S:t Bartolomeus', S:t Jacobs och S:t Andreas' kapells existens är Meijers karta.

Fjellander menar att det är fråga om små kapell som varit vigda till de tre ovan nämnda helgonen. År 1958 utkom Paul Johansens Die Kaufmanskirche im Ostgebiet, i vilken han förklarar att det fanns köpmanskyrkor i Östersjöområdet under 1100- och 1200-talen. Dessa användes dels som gudstjänstlokaler och dels som magasin för resande köpmän (till exempel Hansan). Kring 1300 började köpmanskyrkorna i allmänhet förlora sin betydelse. De fortlevde dock vanligen som kapell under lång tid. Med utgångspunkt i Johansens teori antar Kindström att de tre helgonnamnen och de korsförsedda byggnaderna invid Sölvesborgsviken på Meijers karta kan vara köpmanskyrkor.¹¹ Dessa skulle i så fall ha uppförts innan Sölvesborgs medeltida stadsbild fixerades, eftersom deras läge inte kan passas in i det regelbundna (ursprungliga)

gatunätet. Detta skulle i sin tur innebära att kapellen är äldre än staden.

Kindströms förklaring - i Sveriges kyrkor (1962) - till varför köpmanskyrkorna uppfördes vid Sölvesborgsviken hänger samman med hans tro på "ett eventuellt samspel med den äldre borgen".¹² I Blekingsboken (1965) skriver Kindström att huruvida "borgen eller köpmanskyrkorna i Sölvesborg var först på platsen torde icke kunna avgöras /.../ Stranden kan dock tänkas ha nyttjats som marknadsplats redan tidigare. Om färdevägen icke från början gått i en båge nedåt stranden har den säkerligen, sedan handeln runt kapellen ökat i betydelse, sugits ned dit och sedan varit en god utgångspunkt för den något yngre stadsbilden".¹³ I samma uppsats menar Kindström att köpmanskyrkorna ofta bildade utgångspunkter, direkt eller indirekt, för senare stadsbildningar. Inte sällan skedde detta under inflytande från den allt mäktigare Hansan. Trots att staden Sölvesborg vare sig blev stor eller betydande är det möjligt att de tre köpmanskyrkorna var incitament för stadens tillblivelse.¹⁴

Fjellander pekar på Meijers kartblads skiftande kvalitet. I detaljerna kan det hopa sig fel. Detta hängde samman med att Meijer arbetade mycket snabbt och för fri hand. Det är därför inte förvånande att finna fel också på Meijers Sölvesborgskarta. Fjellander försöker i sin redan ovan diskuterade uppsats "Kapelltomter i det medeltida Sölvesborg" med hjälp av ett högradigt hypotetiskt resonemang komma fram till var så väl S:t Enevalds och S:t Jörgens som S:t Bartolomeus, S:t Jacobs och S:t Andreas' kapell i verkligheten låg. Därvidlag utgår Fjellander från 1725 års karta över Sölvesborgs tomter. Han antar att de tomter som S:t Nicolai äger kan vara tomter som övergått i kyrkans ägo sedan på dessa tomter ursprungligen belägna kapell förfallit. Fjellander intresserar sig därför för de tomter på 1725 års karta tillkommit som S:t Nicolais egendom sedan ägandinventeringen i den under 1570-talet upprättade Lunds Stifts Landebok. Genom att kombinera dessa antaganden med ett resonemang om de nord-sydliga och öst-västliga syftlinjerna på Meijers karta försöker Fjellander så placera S:t Jörgen på Hästtorget, S:t Enevald i närheten av stationen eller vid det så kallade Liljedalska varvet och S:t Andreas i närheten av Lilla Skoltorget. S:t Bartolomeus och S:t Jacob hamnar däremot inte på några kyrkliga tomter. Kindström har sedermera övertagit Fjellanders hypoteser men kommit fram till andra resultat.¹⁵

S:t Nicolai kyrka.

Redan under medeltiden var stadens sockenkyrka Sölvesborgs församlingskyrka. Den är en tegelkyrka byggd i skalmur och i munkförband. Kyrkan

består av kor, långhus och torn samt av ett kapell och ett vapenhus på långhusets södra sida. Samtliga delar av kyrkan är uppförda under medeltiden. Undantag är en sakristia invid norra långhuset, som uppfördes i början av 1900-talet. Kor och långhus har sekundärt tillkomna valv medan tornets, kapellets och vapenhusets valv är ursprungliga (i förhållande till deras murar). De medeltida kalkmålningar som pryder delar av kor, långhus, kapell och vapenhus togs fram 1905.

Kyrkans ålder är inte känd. Flera dateringsförslag har under årens lopp framlagts. Den första genomtänkta uppfattningen om kyrkans ålder står C. G. Brunius för. Han säger följande: "Ehuru kyrkan visserligen är i jämförelse med den nyare tidens helgedomar värnadsbjudande, så röjer hon likväl den högre byggnadskonstens förfall. Skeppets och korets omgifningsmurar måste tillkommit i medlet af femtonde seklet samt tornet, sidebyggnaderne och takhvalfven kort före reformationen".¹⁶

W. Andersson ger 1920 sin syn på kyrkans ålder. Han menar att kor och långhus uppfördes kort efter varandra kring år 1300. Under samma århundrade antar han att torn, kapell och vapenhus liksom valvslagningen tillkommit. Målningarna anser han vara gjorda omkring 1400.¹⁷

I Sveriges Kyrkor behandlas kyrkan mycket utförligt av Kindström. Han delar in kyrkans medeltida byggnadshistoria i fem perioder (se fig 12).¹⁸

Period 1. 1200-talets slutskede eller omkring 1300. Koret uppförs. Dess östgavel utsmyckas rikt med blinderingar. På dess västgavel finns en blindering placerad relativt högt upp på röstet. Förtagningar lämnas till det planerade långhuset. Under koret muras en kammare i munkförband.

Period 2. 1300-talets första hälft. Långhuset byggs med portaler i norr och i söder. Valvslagning planeras men utförs ej. Två arkadbågar i östra långhustravén indikerar en tänkt korsarm, som dock inte byggs.

Period 3. 1300-talets senare hälft. Tornet och det sydöstra kapellet byggs och välvs. Båda smyckas med blinderingar på gavelröstena. Mot slutet av 1300-talet förses koret med sina nuvarande två kryssvalv.

Period 4. 1400 - 1425. Vapenhuset som eventuellt planeras i två våningar uppförs och välvs. Under denna period förses långhuset med tre stjärnvalv. Kyrkan dekorerats med kalkmålningar.

Period 5. 1486 - 1536. Karmeliterklostret anläggs i anslutning till den norra kyrkomuren. I samband därmed bryts en dörr upp på korets norra vägg, cirka 3 m över marken. Längre österut på samma vägg syns idag en sekundär båge som igenmurats. Bågen kan ha fungerat som stödkonstruktion till klostrets norra länga.

Det står klart att Kindström tänker sig att kyrkan byggdes under direkt tyskt inflytande. Nedan illustreras detta med några belysande

exempel.

Kindström bygger sin datering av koret på östra gavelröstets blinderingar. De jämförs med tvärskeppsgavlarnas blinderingar på S:t Petri i Malmö, som är daterad till 1300-talets början. Kindström finner dock att Sölvesborgskorets blinderingar är stramare till sin utformning än de på S:t Petri och menar att Sölvesborgsblinderingarna överensstämmer i ännu högre grad med den hanseatiska tegelgotiken i Pommern-Mecklenburg. Därför, säger Kindström, är ett direkt inflytande från de tyska provinserna, utan någon förmedling via Danmark och S:t Petri, mycket trolig, och han daterar följaktligen koret till strax innan eller omkring 1300.

Även tornet har byggts under ett direktinflytande från Nordtyskland, menar Kindström (se fig 13). Som dateringsunderlag använder han, även denna gång, gavelröstets blinderingar på tornet. Han finner deras motsvarighet bland annat på Nicolaikirches västtorn i Anklam (Pommern 1350 - 1400) och på S:ta Catharinas klosterkyrka i Lübeck (färdig efter 1350). Kindström finner det inte osannolikt att tornet planerades och att den nedre delen byggdes redan omkring 1300, men han tillägger att det trots allt är mera sannolikt att tornet påbörjades först efter 1360.

När Kindström daterar långhusets sekundära stjärnvalv, påpekar han att den valvtypen kom till Skåne tidigast under 1420-talet medan den på kontinenten i allmänhet börjar uppträda kring 1400. Sölvesborgsstjärnvalvens tidiga datering (något decennium in på 1400-talet) bygger Kindström på valvens elegans och kvalitet, som tyder på en direkt kontakt med Tyskland.

Kindström menar att den nuvarande kyrkan kan ha haft en föregångare. Han grundar denna misstanke på korets västra gavelröstes blinderings höga placering. Den kan tyda på att koret byggdes omedelbart öster om en redan befintlig byggnad. En annan förklaring till röstets utformning är, enligt Kindström, att man med tanke på det redan planerade långhusbygget inte har velat lägga ner något större arbete på gavelröstet, eftersom långhuset då det tillkom skulle dölja utsmyckningen. Om vi antar att det första alternativet är riktigt, så kunde det vara möjligt att den mur som fortsatte in under tornets västra mur har varit den tidigare kyrkans kyrkogårdsmur, menar Kindström.

S:ta Maria gille.

Genom att en sigillstamp i brons föreställande den krönta Maria sittande på en stol med barnet på sin vänstra sida och med omskriften S:CONVIVII:SANCTE:MARIE:DE:SIVISBV: är bevarat, vet vi att ett Mariagille eller Vårfrugille funnits i Sölvesborg. Kindström menar att gil-

let var knutet till Sölvesborgs sockenkyrka och att det kan ha haft sin samlingslokal i kyrkans vapenhus. Han stöder sin uppfattning på att kalkmålningarna i kyrkans andra travé helt ägnas åt Jungfru Maria. Sölvesborgssigillet har med all sannolikhet haft Ronnebys Mariasigill som förebild. Sigillstampen kan, enligt Kindström, dateras till 1200-talets slut eller 1300-talets början.¹⁹

Karmeliterklostren.²⁰

Karmeliternas orden var, liksom fransiskanernas och dominikanernas, en tiggjarorden. Åtminstone alla de danska karmeliterklostren bar namnet Vårfrukloster, eftersom ordens kloster var vigd därtill Jungfru Maria. Orden grundades i det heliga landet under 1100-talets senare hälft men fick först under 1200-talet någon betydelse i västerlandet. Så sent som 1410 grundade orden sitt första kloster i Danmark och fram till 1462 var de danska Vårfruklostren avhängliga deras tyska bröder. Därefter upprättades en dansk ordensprovins.

Av Danmarks åtta karmeliterkloster låg tre i Skånelandskapen, nämligen i Landskrona (grundlagt 1410 på initiativ av Erik av Pommern), i Ny Varberg (1460-talet, Aage Thott) och i Sölvesborg (1486, kung Hans). På Själland fanns ett karmeliterkloster i Helsingör (1430, Erik av Pommern) och ett i Skelsör (1418, Erik av Pommern). På Fyn grundade orden ett kloster i Assens (början av 1500-talet, okänd), och på Jylland fanns ett i Århus (omkring 1480, Århus' biskop) och slutligen ett i Säby (1450-talet, kung Kristian och ärkebiskop Tuve). I övriga Norden fanns karmeliterorden endast representerad i Örebro (1450-talet).

Det första karmeliterklostret grundades således på initiativ av Erik av Pommern år 1410. Det kungliga intresset för ordens utbredning i Danmark var stort. Inte mindre än fem av de åtta klostren grundades på kungligt initiativ. Karmeliterklostren uppfördes antingen i små eller i nyanlagda städer.²¹ En anledning till detta torde vara att de större städerna började lida av klostertrötthet under medeltidens sista del.

Karmeliternas historia blev på grund av reformationen kort i Danmark. Det enda karmeliterkloster som idag står kvar är det i Helsingör. De andra anläggningarna revs. Genom Helsingörsklostretskanen man få en föreställning om hur karmeliterklostren i allmänhet torde ha sett ut.

Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.

Nils Gösta Sandblad redogör för sin syn på Sölvesborgs stadsbild i

Skånsk Senmedeltid och Renässans.²² Han menar att Sölvesborg företräder den regelbundna torgstaden. Här följer ett citat där Sandblad beskriver och daterar Sölvesborgs stadsbild. "Staden Sölvesborg ligger däremot utkastad på Listerhalvöns östra sida ett stycke söder om borgen utan direkt kontakt med den ursprungliga färdvägen, från vilken armar i stället måste dras ner till staden. Läget visar att staden är yngre än borgen. Å andra sidan måste den ha existerat före 1300-talets inbrott, då stadskyrkan uppfördes. Den tidsbestämning man på dessa vägar kommer fram till stämmer utomordentligt väl med stadsplanens typ. Ty här möter man verkligen en liten klart regelmässig torgstad av nordeuropeisk 1200-talstyp. Kärnan i anläggningen är det nästan kvadratiske torget, från vars hörn gatorna utgår i rät vinkel utan att i högre grad ta hänsyn till terrängen; blott har gatorna i norr efter hand kommit att uppsugas av tillfartsvägen från slottet. Dessutom bryter kyrkan genom sin traditionella orientering i väster-öster det regelbundna planschemat och ger Västra Storgatan ett bågformigt lopp. Kyrkan har emellertid från början inte medräknats i stadsplanen; under dess murar har framgrävts byggnadsrester som låg i strikt linje med det från torget utgående gatunätet och alltså hörde samman med detta. Stadsplanens datering kan tack vare detta ytterligare fixeras. Det har tydligen förflutit någon tid mellan stadsplanens utstakande och kyrkans uppförande, och stadens grundläggningstid skjuts därmed ytterligare tillbaka mot den idealiska tidpunkten 1200-talets mitt."²³ Ett annat exempel på den regelbundna stadsplanen i Norden är Laholms stadsbild som också dateras till 1200-talets mitt. (se fig 14). Den stadsbild som de båda städerna har är inte naturanpassad men tidsbunden. Den dyker upp i Tyskland omkring 1230, i bland annat Neubrandenburg (se fig 15). I och med stadsplanens tidsbundenhet kan den användas som dateringsunderlag, menar Sandblad.²⁴

Kindström delar Sandblads ovan citerade uppfattning om Sölvesborgs stadsbild. Han säger att den tyska torgstadstypen spred sig mycket snabbt, vilket säkerligen berodde på den mycket kraftiga utvecklingen av handeln, som främst genom Hansan skedde under 1200-talet. Han menar vidare att det torde vara tämligen säkert att staden Sölvesborg anlagts under starkt inflytande av den hanséatiska intressesfären.

År 1967 utkom G. Eimer med boken Urbana grundtyper, där han bland annat redogör för sin syn på Sölvesborgs stadsbild. Hans åsikter skiljer sig bara på en punkt från Sandblads och Kindströms tidigare teorier. Eimer vill nämligen knyta Sölvesborgs medeltida stadsbild till en enda person, den i kronologin redan omtalade Otto av Braunschweig. Både Sölvesborg och Laholm har enligt Eimer samma stadsplanlösning som Münden. Den sistnämnda staden skall, enligt Eimer, Otto ha nyskapat efter att han återerövrade staden 1248. Forskaren påpekar att det i

Sölvesborgs fall saknas ett rådhus på torget medan det i Laholm finns ett sådant, men det sträcker sig inte längre tillbaka än till 1700-talets början. I Münden däremot står rådhuset att finna på torget. Paralleller till de tre ovan så kallade torgstäderna är bland andra Neubrandenburg och Soldin.²⁵

Kindström har gjort två rekonstruktionsförslag av Sölvesborg.²⁶ Det första förslaget visar staden under 1200-talet (se fig 16). Kindström noterar att staden inte är anlagd i direkt anslutning till borgen. Därefter pekar han på att det dels finns en möjlighet att den gamla vägen mellan Skåne och Blekinge har gått genom stadskärnan och dels att vägen har gått norr om staden. Kindström menar dock att diskussionen kring de båda alternativen inte är så väsentlig. Vad som är intressant att fastslå är att staden ligger invid landsvägen. Det andra rekonstruktionsförslaget skall visa Sölvesborgs stadsbild under 1600-talet.

Stadens ålder och betydelse.

Kindström tänker sig att Hansan under 1100-talets slut eller 1200-talets början uppför tre köpmanskyrkor på Sölvevikens strand, där en marknadsplats redan kan ha funnits. De byggs i skydd av motten som ligger en kilometer därifrån. Kring mitten av 1200-talet anläggs staden under starkt inflytande av Hansan, vilket kan avläsas i den till sin utformning tyskt regelmässiga stadsbild. Denna stadsbild utgör också dateringsunderlag. I början av 1300-talet byggs kyrkan, också den starkt tyskinfluerad. Kindström påpekar dock att staden inte hade samma stora betydelse som borgen hade i egenskap av länsborg i östra Danmark. Kindström går inte närmare in på stadens funktion, men det står klart att han menar att staden stått under starkt hanseatiskt inflytande och att ett handelsutbyte skett mellan de tyska städerna och Sölvesborg.

Historikern C.G. Weibull har samma uppfattning som Kindström men redogör inte närmare för vad han grundar sitt betraktelsesätt på.²⁷ Han hävdar endast att S:t Nicolaikyrkan började byggas kring 1300 och att den med tanke på storleken måste ha tillhört ett stadssamhälle som redan ernått ett visst välstånd. Weibull vidrör också stadens funktion och ställning under medeltiden. Han menar att valet av kyrkans helgon, S:t Nicolai, som var skyddspatron till sjöfarare, visar på att en viktig del av stadens befolkning utgjorts av sjömän och att havet var en viktig näringskälla för staden. Genom stadens nära anknytning till borgen, som var länsherrens residens, hade staden Sölvesborg under medeltiden en mera framskjutande ställning än de andra blekingska städerna.

FORSKNING IFRÅGASATT.Borgen.

Jag kommer i det följande inte att diskutera Kindströms utgrävningsresultat utan hans datering av motteanläggningarna och av tegelkastalen. Jag vill dock inledningsvis understryka att det långt ifrån är säkert att det funnits tre motteanläggningar innan kastalen uppfördes. Osäkerheten beror dels på att Kindström inte grävde några längre schakt genom kullen och dels på att tegelkastalen hindrade honom från att gräva i kullens centrum. Dessutom bör nämnas att jag inte har studerat Kindströms ritningar, vilket naturligtvis är en brist.¹

1. Mottarna.

Då jag inte haft tillgång till Kindströms ritningar är det vanskligt att dra några slutsatser angående den konstgjorda kullens uppbyggnad.

Jag vill endast visa på möjligheten att den konstgjorda kullen kan vara uppförd först i samband med byggandet av tegelkastalen. Jag har tidigare resumerat Kindströms etapp- och lagerbeskrivning. Är det inte möjligt att utifrån denna resumé tolka torvlagret, de tilltrampade lerlagren och stenpackningarna eller delar av stenpackningarna som medel för att hålla kullen samman och hindra ras och förskjutningar? En sådan teknik användes exempelvis vid medeltida vallbyggen. Nu är det så att Kindström har iakttagit flera mindre brandlager (period 1) och ett lager(?) blandat med kol och aska. I detta sammanhang skulle det vara av vikt att veta hur många och hur stora schakt som grävts. Men detta framgår inte av rapporten. Kindström skriver endast att vid "undersökningarna upptogs ett flertal schakt i kullen för att fastställa dess karaktär. Det viktigaste öppnades i kullens östra sida och drogs genom den omgivande marken ända ut till havskanten närmare 40 m från kullen. I hela sin utsträckning och till c:a 5 m in i kullens sida nedfördes detta schakt till havsytans nivå". När det gäller brandlagret vet vi egentligen inte om det sträcker sig över hela den dåvarande kullens yta eller om det endast hänför sig till en begränsad del av kullen. Man kunde emellertid anta att brandlagren förekom fläckvis och inte lagervis. Dessa fläckvisa brandlager kan till exempel ha utgjort platser för eldstäder som användes under arbetets gång. Lagret med blandad kol och aska vid stenpackningens undre kant (period 3) kan också vara spår efter eldning som försiggått under arbetet. Gyttjelagret (period 2) som har avsatt sig kan, enligt vad Kindström själv uppgivit, ha uppkommit genom tryck från den nya stenläggningen.

Med de ovan förda resonemangen vill jag visa att inte endast Kindströms utan även en alternativ teori är möjlig. Det går dock inte

att sluta sig till vilken av teorierna som är riktig. Detta bland annat på grund av att inga fynd gjorts som kan hjälpa oss att tidsbestämma den konstgjorda kullens ålder.² Frågan kommer förhoppningsvis att avgöras när fler anläggningar av denna typ har grävts ut.

De tre på varandra liggande motteanläggningar som Kindström tyckts sig iaktta har enligt honom avlöst varandra under cirka 170 år, det vill säga från slutet av 1100-talet fram till upphörandet av kastalen 1360.³ Idag menar de flesta forskare att en motte i genomsnitt nyttjades i 10 - 20 år innan den förstördes. Detta förutsatt att motten som brukligt var var av trä. Skulle denna teori vara giltig även för Sölvesborg hade de tre eventuella mottarna här haft en blott 30 - 60 år lång "levnadsperiod" i stället för en 170-årig som Kindström menar. I det fallet får dateringen av mottarna sättas betydligt senare än vad Kindström tänkt sig. Ett ytterligare stöd för en omdateringsteori kan hämtas från dansken Stiesdahl som har hävdat att motteanläggningarna dyker upp i Danmark först under slutet av 1200-talet.⁴ Sammanfattningsvis kan vi konstatera att om det över huvud taget funnits några mottar så är dessa troligen av betydligt yngre datum än vad Kindström tänkt sig.

2. Tegelkastalens datering.

Kindström bygger i första hand sin datering av tegelkastalen dels på myntfynd och dels jämförelser med andra danskar borgar, där främst Kärnan nämns. Men han påpekar att den "typ av kombinerade försvars- och bostadstorn som Sölvesborg har tillhört, uppföras inom det danska och angränsande områden under hela 1300-talet".⁵

De mynt som påträffades i eller på det tidigare omtalade lerlagret antas ha kommit dit "i samband med att tornet blivit färdigt"⁶, vilket måste vara en riktig bedömning dels eftersom mynten i tid sträcker sig från Magnus Erikssons Lundapräglingar (1332 - 1359) till ett norskt mynt från kung Hans tid (1483 - 1513) och dels eftersom de hittades antingen på lerlagrets yta eller nedtrampade i denna. Vi vet att mynten under medeltidens andra hälft hade mycket korta omloppstider, och med hänsyn tagen till de fyra mynten från perioden 1332 - 1359 vore det rimligt att anta att kastalen redan innan 1332 i stort sett var färdigbyggd. I kronologin över borgen finner vi att Knut Folkesson som innehar borgen 1343 får i uppdrag av kung Magnus att ha tillsyn över byggnadsarbetet vid borgen. Det är möjligt att det nämnda byggnadsarbetet har bestått av diverse förbättringar av kastalens försvar.

När är det då tänkbart att kastalen byggdes? Rikard Holmberg har på senare år omdaterat Kärnan. Han menar att Helsingborgskastalen upp-

fördes i början av 1300-talet under kung Erik Menveds tid.⁷ Jag kommer nedan att visa på att en datering av Sölvesborgs kastal till omkring 1300 i flera avseenden kan vara trolig. Det myntfynd, från 1300-talets andra hälft, som gjordes i trapphalsens mur under 1969 års utgrävning visar på att åtminstone den östra delen av portuset uppfördes under denna tid. Portusets ålder motsäger inte min teori om kastalens ålder, eftersom trappornet mycket väl kan ha uppförts efter tegelkastalen.

3. Varför uppfördes en försvarsanläggning?

När Kindström diskuterar anläggningens strategiska läge säger han att försvaret ursprungligen riktades mot havet och de därifrån kommande vänderna. En parallellanläggning till de antagna Sölvesborgsmottarna är enligt Kindström Elleholms borg. I ett senare skede, då kastalen "ersatt" mottarna, antar Kindström att försvaret i stället riktats mot vägen som förband Skåne med Blekinge och i dess förlängning även med Sverige. Jag kommer nedan att redogöra för en avvikande syn på försvarsanläggningens funktioner. Frågan är mot vem försvaret i första hand riktades. Min teori kräver en kort redogörelse för ärkebiskopens maktställning i Blekinge och nordvästra Skåne.

Elleholms borg var liksom staden ärkebiskoplig. Borgens historia är höljd i dunkel, eftersom inga större utgrävningar gjorts och de historiska källorna inte lämnar några ledtrådar som kan hjälpa oss att bestämma dess ålder eller typ. Det är dock rimligt att anta att dess historia sträcker sig ned i 1300-talet.⁸ I Skånes nordöstra del ligger den starka ärkebiskopliga borgen Åhus, som uppfördes under 1100-talets andra hälft. Norr om denna finns en rad lämningar som bedömts ha tillhört enskilda adelsmän under den tid då lämningarna ännu inte var lämningar. Vi vet dock att ärkebiskopen förutom Åhus och Elleholms borgar även innehade skånska Skeviaborg som ligger i närheten av den Småländska gränsen.⁹ Ärkebiskopen hade således en mycket stark ställning i nordöstra Skåne, där han kontrollerade utloppet till den för handeln med värendborna så viktiga Helgeå, och i Mörrumsområdet. Dessutom vet vi genom skriftliga källor att Jämshögs socken, vars kyrka troligen stammar från 1200-talet, under åtminstone en del av medeltiden var ett prebende till S:t Laurenti kloster i Lund, vilket stod i nära förbindelse med ärkebiskopen.¹⁰

Jag vill göra gällande att Kindström har fel när han menar att Elleholms borg var en parallellanläggning till Sölvesborgs försvarsanläggning. För det första vet vi inte hur långt ner i tiden Elleholmsborgens historia sträcker sig eller hur denna borg var byggd, och för det andra är den i ärkebiskoplig och inte i kunglig ägo. I sina förklaringar av mot vem Sölvesborgs försvar riktades märks det tydligt hur Kindström helt bortser från de inre stridigheter om makten som med

varierande intensitet förekom mellan kung och ärkebiskop under hela medeltiden. Mot bakgrund av dessa fakta vill jag hävda att Sölvesborgs-anläggningens försvar i första hand vare sig riktades mot vender eller mot den svenske kungen utan mot ärkebiskopen. Eftersom jag antagit att försvarsanläggningen vid Sölvesborgsviken först kan ha byggts under 1200-talets senare hälft, faller tanken på en försvarsfunktion gentemot venderna bort, då de vid denna tid hade slutat att "härja" vid Danmarks kuster. I förbigående kan nämnas att synen på vundernas "härjningar" har förändrats på senare år. Vid utgrävningar i en del danska kuststäder har fynden visat att vunderna i första hand var fredliga kolonisateurer och handelsmän. Saxos beskrivning av vundernas "härjningar" skall därför betraktas med viss skepsis.¹¹

Kan de skriftliga källorna ge ytterligare någon ledtråd som belyser ärkebiskopens intressen i Blekinge? I tvisten mellan ärkebiskop Jens Grand och kung Erik Menved nämns Blekinge. Ärkestolen innehade omkring 1300 Blekinge, Lister och Villands härad liksom Örkeneds kronoallmanning i Göinge härad och Halmstads härad såsom pantelän.¹² Ärkebiskopens maktställning föranledde en tvist mellan Jens Grand och Erik Menved angående rätten till kronoskogen i Blekinge.¹³ Vi ser således att relationen kung - ärkebiskop inte var problemfri.

Vad tegelkastalen anbelangar menar jag att det med tanke på den starka spänning som rådde mellan ärkebiskop Jens Grand och kung Erik Menved kring 1300 och mot bakgrund av ärkebiskopens maktställning i nordöstra Skåne och västra Blekinge borde ligga i kungens intresse att låta bygga en stark försvarsanläggning vid Sölvesborgsviken. Genom att uppföra Sölvesborgskastalen slår kungen en kil i den ärkebiskopliga kartan. Kastalen kontrollerade ju bokstavligen vägen som förband Blekinge och Mörrumsdalen med nordöstra Skåne. Finns det då något skriftligt källmaterial som berättar om Erik Menveds borgbyggande? Enligt Själlandskrönikan var kungen 1313, då hans makt var som störst, i färd med att bygga nya borgar och befästa gamla.¹⁴ Ett indicium för att Erik Menved lät uppföra Sölvesborgs kastal ger den i det följande citatet refererade händelsen: "I en den 19 juli 1414 daterad vidimattion av odaterade anteckningar av sockenprästen i Mjällby i Listers härad (sannolikt från 1300-talets förra del) säges, att kyrkoherden där (rector ecclesie huius) Peder Trugotsson skänkt nio gårdar med närmare angivna landgillen till prästens bord och en till kyrkan. Dessa gårdar lågo, säges i anteckningarna, med frihet (libere) d.v.s. med herrligheten till prästens bord ända till Oluf Bings tid. Denne underlade (subjugavit) gårdarna Sölvesborgs slott på konung Eriks (Erik Menveds) tid, 'mindre rätt synes det'".¹⁵ Denna upplysning kan tolkas så att Erik Menved med en brysk metod tilltvingade sig de ekonomiska medel som skulle täcka tegelkastalens byggnadskostnader.

Det fanns utöver den nämnda ytterligare en anledning att låta uppföra en stark befästning i Blekinge vid denna tid.

Under 1200-talet sönderbröts det gamla kungsgårdssystemet i Norden. Det ersattes av ett länssystem, vars administration sköttes just från slottsbyggnader. Länen, som åtminstone till en början ofta omfattade relativt stora områden, styrdes av respektive slotts befälhavare, vilken också kallades fogde. Han var även uppbördsman av det till slottet anslagna underhållet. Länsslotten utgjorde nya viktiga militära maktfaktorer beroende på deras starka försvar och deras permanenta besättning av soldater. Dessa yrkeskrigare betalades med hjälp av länets skatteuppbörd.¹⁶

Om vi ser till Sölvesborgs län, vet vi att det från 1300-talet och fram till mitten av 1400-talet omfattade hela Blekinge med undantag av Elleholms ärkebiskopliga län, vars ålder och utbredning är okänd. Vid 1400-talets mitt uppfördes Lyckå borg, vars län omfattade Östra häradet. Klart är emellertid att Sölvesborg var den dominerande borgen i Blekinge. Detta bland annat på grund av att borgens län var så stort.

Har det då funnits någon kungsgård, som kan ha varit föregångare till Sölvesborgs försvarsanläggning, på Lister? Troligen låg det en kungsgård i Hosaby, som ligger två kilometer söder om Mjällby. Husaby är ett ortnamn som i de nordiska länderna är vanligast i Sverige, där 70 byar har namnet. I Norge heter 46 byar Husaby. I Danmark förekommer ortnamnet endast på nio platser, varav av den ena ligger på Lister. I modern forskning tolkar man Husaby till en gård, där kungens visthus var beläget. Gården var även så inrättad att kungen och hans följe kunde inkvarteras där vid besök på orten. I ett brev utfärdat av Valdemar Sejr 1233 används ordet Husaby som beteckning på en kungen eller ärkebiskopen tillhörig by.¹⁷

Forskarna tror att Husaby har tillkommit någon gång under perioden mellan år 600 och 900.¹⁸ Om nu Körners teori om Listers och Blekinges förflutna stämmer, så borde det ha varit den svenske kungen som uppförde sin vistbod i Hosaby. Antingen kan det vara så att Hosaby spelat ut sin roll i samband med den danske kungens övertagande av området eller också, vilket är troligare, har han fortsatt att använda gården. I så fall har Hosaby varit Sölvesborgs föregångare.

Det tyska inflytandet.

Det bör inledningsvis poängteras att det inte finns några belegg i de av mig kända skriftliga källorna för handelstransaktioner mellan Hansan och Sölvesborg.¹⁹ Det kan för den skull inte uteslutas att en sådan handel förekommit, men sannolikt har den varit av betydligt mindre om-

fattning än den tidigare forskningen trots.

1. Köpmanskyrkorna.

Jag har tidigare redogjort för hur Kindström förklarar varför han anser att de tre korsförsedda byggnaderna på Meijers karta sannolikt är köpmanskyrkor. Ett argument han använder sig av är att namnen S:t Bartolomeus, S:t Ibb (Jacob) och S:t Andreas i skilda områden har förekommit som namn på sådana kyrkor. Erik Cinthio hävdar dock att dessa helgonnamn i Norden tidigast uppträdde under 1200-talets andra hälft.²⁰ Om detta påstående är riktigt, så skulle det innebära att Kindströms teori om att kyrkorna byggdes vid slutet av 1100-talet är felaktig. Ett annat argument Kindström framför för sin datering är att kyrkorna inte passar in i den efter tysk förebild regelmässiga stadsplanen. Detta menar han är ett bevis på att kyrkorna har uppförts tidigare än stadsplanen upprättades och staden anlades. I detta sammanhang nämner Kindström också att kyrkorna ligger invid stranden, vilket han menar styrker teorin om att de är köpmanskyrkor. En lämplig fråga i detta sammanhang vore om vi kan lita på den Meijerska kartan. Jag kommer senare att försöka besvara den frågan. Vi har tidigare sett hur Kindström argumenterar då han tar upp frågan om varför köpmanskyrkor skulle byggas vid Sölvesborgsviken.

Jag har tidigare visat på att borgens historia sannolikt inte går ned till 1100-talets slut. Någon marknadsplats är över huvud taget inte känd, och därför bör vi bortse från den eventuella existensen av en sådan. Det tycks orimligt att Hansans köpmän skulle uppföra kyrkor på en strand där det vare sig fanns någon handelsort eller borg. De hanséatiska köpmännens kyrkor låg i princip alltid i eller i direkt anslutning till större handelsorter. Lägges till detta resonemang Cinthios ovan anförda åsikt angående kyrkornas namn är det uteslutet att tolka de korsförsedda byggnaderna på Meijers karta till under slutet av 1100-talet uppförda hanseatiska köpmanskyrkor.

Det skulle vara mera troligt att tänka sig att det rör sig om kyrkor eller kapell uppförda under medeltidens senare del. Vi vet att Lübeckarna 1408 köpte en tomt i Simrishamn för att där uppföra ett kapell.²¹ Ett liknande fall känner vi till från Dragör, där borgarna från Stargård 1436 fick lov av den danske kungen att genom Augustinerorden bygga ett eget kapell i staden.²² Men när det gäller Sölvesborgskyrkorna finns det ingen känd historisk källa att stödja ett sådant antagande på.

Kindström och Fjellander menar att kapellen fortfarande stod när Meijer besökte Sölvesborg eller att åtminstone delar av kapellen fanns kvar. Detta eftersom Meijer kunde markera dem på kartan. De torde i så fall snabbt ha plånats ut och glömts bort, för några ruiner som skulle

kunna tänkas sättas i samband med de tre diskuterade byggnaderna nämns uver huvud taget inte under 1700-talet, då åtminstone tre verk som bland annat tog upp Sölvesborg och dess lämningar från medeltiden skrevs. Däremot ontalar Cronholm: "Norr om kyrkan i prästgårdsägorna visas en stor stenröjsa, som förmodats vara en kyrka".²³ Cronholm åsyftar här ruinerna av Karmeliterklostret. Det är underligt att inte Meijer observerade denna ruin och satte ut den på sin karta. Det är sålunda helt logiskt att ställa frågan om hur tillförlitlig den Meijerska kartan, som är det enda beviset för byggnadernas existens under medeltiden, är.

Jag har redan tidigare refererat till Fjellander, som menar att man bör handskas varsamt med den Meijerska kartan.²⁴ Även Curt Wallin har i en uppsats om Simrishamn visat att vi inte skall ha för stor tilltro till Meijers kartor och i synnerhet inte till de på kartorna förekommande korsförsedda byggnaderna.²⁵

På kartan över Simrishamn har Meijer satt ut fyra korsförsedda byggnader. Två av dem går att identifiera. Den ena är församlingskyrkan samt Nicolai, och den andra är det så kallade Lübeckerkapellet. Vid den tredje korsförsedda byggnaden har Meijer skrivit: "S:t Jürgen verwustet" (ödelagt). Wallin bevisar att det aldrig funnits något S:t Jörgens hospital i Simrishamn. Däremot har S:t Jörgens hospital i Tommarp ägt den tomt som motsvarar den tredje korsförsedda byggnaden. Tommarpshospitalet har inte uppfört någon byggnad av sakral typ i Simrishamn, utan tomtens bebyggelse har bestått av profana hus. Med tanke på att Meijer skrivit "verwustet" i anslutning till namnet S:t Jürgen, är det möjligt att en profan byggnad vid hans besök har legat i ruiner på tomten. Den fjärde korsförsedda byggnaden skulle kunna ha varit det helgeandshus med Trefaldighetskapell som 1506 fanns i Simrishamn. Men det är omöjligt att detta byggnadskomplex ens låg i närheten av den del av staden där den korsförsedda byggnaden är utsatt. Curt Wallin pekar på, och det stöder ytterligare misstron mot Meijers kartor, att Ragnar Blomqvists undersökning av Meijers Lundakarta och K.J. Ljungrens undersökning av hans Halmstadskarta har gett liknande resultat. Anders Andrén har dessutom påpekat att Meijer på kartan över Lund dels satt ut ett för litet antal kyrkliga byggnader och dels vid ett flertal tillfällen givit dem fel namn.²⁶

Med anledning av vad som framkommit om Meijers kartor över huvud taget menar jag att de tre korsförsedda byggnaderna på hans Sölvesborgskarta sannolikt aldrig haft någon motsvarighet i verkligheten. Det kan möjligen vara så att kyrkliga institutioner i staden eller på andra platser ägt tomter i Sölvesborg.²⁷ Vi har ju sålunda sett hur S:t Jörgens hospital i Tommarp ägde en tomt i Simrishamn. Det gjorde även Sölvesborgs Karmeliterkloster (se kronologin över staden).

Det kan också vara så att Meijer utan någon som helst anledning har skrivit de tre helgonnamnen invid de korsförsedda byggnaderna, utan att ha en aning om vilket trassel han kom att ställa till med för forskningen längre fram i tiden.

2. S:t Nicolais byggnadshistoria.

Eftersom jag funnit det omöjligt att inom ramen för denna trebetygsuppsats göra en ingående undersökning av kyrkobyggnaden, vilket skulle vara nödvändigt för att kritiskt kunna pröva Kindströms teorier angående kyrkans byggnadsförlopp och datering, så kan jag endast redovisa en relativt oundersbyggd uppfattning. På några punkter vill jag emellertid kommentera Kindströms resonemang om S:t Nicolai.

För det första ifrågasätter jag tanken på ett direkt tyskt inflytande på kyrkans byggnadshistoria. Det är i sig riktigt att den tyska tegelgotiken starkt influerade Danmarks tegelarkitektur, men att gå så långt som att anta att Sölvesborgskyrkans byggnadshistoria skulle stå i ett direkt förhållande till den tyska kontinenten är diskutabelt när det inte finns några bevis för att staden skulle haft några förbindelser med Tyskland och ej heller med Hansan. Den i sig tyskinspirerade tegelgotik som den ifrågavarande byggnaden uppvisar är sannolikt i stället kommen via övriga Danmark. Om detta är riktigt bör dateringen av kyrkan skjutas ett stycke hitåt i tiden.

För det andra ifrågasätter jag Kindströms dateringsunderlag. Man bygger nämligen sin datering av koret liksom av tornet på utformningen av deras gavelröstens blindingar. Det anses dock allmänt att blindingar är mycket svåra att datera och att det därmed är synnerligen riskfyllt att använda dessa som dateringsunderlag för en byggnad.

För det tredje har Kindström inte försökt fastställa vem som är kyrkans byggherre. Om man läser mellan raderna i hans presentation i Sveriges Kyrkor kan man förstås få föreställningen att Kindström menar att den tyska Hansan har låtit bygga kyrkan. Det står emellertid helt klart att det i stället är den danske kungen som är kyrkans byggherre. Han hade nämligen patronatsrätt till kyrkan under medeltiden. Det är i egenskap av kyrkans patron som kung Hans 1486 kan skänka sockenkyrkan till karneliterna. Enligt de skriftliga källorna var en bidragande orsak till att kyrkan bortskänktes att församlingen stod utan präst. Som kyrkans patron hade kungen rätt att tillsätta prästerna.

Till sist vill jag än en gång återvända till den ovan förda diskussionen angående kyrkans ålder. Det bör poängteras att det är tämligen svårt att avgöra huruvida kor och långhus är byggda under gotikens inledningsskede eller under dess senare period. Jag har dock kritiskt försökt argumentera för en revidering av Kindströms alltför tidiga datering. Hur mycket vi bör flytta kyrkobyggnandet hitåt i tiden är

dock osäkert. När det gäller tornets datering menar H.H. Engqvist att det uppförts under 1400-talets senare del.²⁸ Angående tegelkyrkans eventuella föregångare vill jag påpeka att det endast är den i detta sammanhang tidigare nämnda blindingens placering som pekar mot att en sådan skulle funnits. Frågan om kyrkans ålder är för stadens daterings vidkommande ytterligt viktig, eftersom kyrkan är den enda medeltida byggnad som står kvar i staden och eftersom utgrävningarna ännu inte givit svar på frågan om hur gammal Sölvesborg är.

3. Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.

De större stadsgrävningar som företagits i olika städer under senare år har visat att tidigare teorier rörande den medeltida stadsplanutvecklingen oftast inte varit riktiga. De teorier jag refererar till som tidigare har gemensamt att de i huvudsak byggts på en formanalys av den medeltida stadsbildens. Mot bakgrund av de nya rönen talas det i dag i betydligt försiktigare ordalag om tyska förebilder till de nordiska stadsbilderna. Naturligtvis har det förekommit influenser utifrån men inte i den omfattning man tidigare trott. Hans Andersson menar att det först och främst är de funktionella kraven som har gjort att de svenska stadsplanlösningarna liknar de tyska. Han anser vidare att det i Sverige kan skönjas en strävan efter en alltmer regelbunden stadsbild.²⁹ Denna nya syn på den medeltida stadsbildens får givetvis betydelse även för synen på Sölvesborg.

Först vill jag dock kort resumera Hallandsforskaren Axel Eiwertz' teori om Laholms stadsbild. I Laholms Historia (1961) framför Eiwertz en teori om att det funnits ett torg invid Laholms församlingskyrka. Hans antagande bygger på iakttagelser som gjorts med hjälp av kartor från 1600-talets förra del. Det nuvarande Stortorget, som utpekats vara likt Sölvesborgstorget, härrör enligt Eiwertz troligen från en planering gjord efter Meijers planritning.³⁰ Stämmer detta så har Laholm inte alls haft någon regelmässig torgplan förrän vid mitten av 1600-talet. Den medeltida stadsbildens har i stället varit anpassad efter marktopografien. Det har tyvärr ännu inte företagits någon utgrävning som kan verifiera eller förkasta Eiwertz' hypoteser.

Den Neubrandenburgska stadsplanetypen, som anses vara företrädd i Sölvesborg, var inte anpassad efter de naturliga förutsättningarna på platsen. I Sölvesborg har det inte gjorts några omfattande borrhningar där den ursprungliga marknivån kunnat noteras, vilket skulle ha varit nödvändigt för att fastställa huruvida stadsplanen varit avpassad efter de naturliga förutsättningarna eller inte. Om vi jämför Sölvesborgs stadsbild med Neubrandenburgs, finner vi att Sölvesborg inte har samma stränga schackmönster som återfinns i den tyska staden.

Kan då den tidigare forskningens slutledningar angående Sölvesborgs medeltida stadsbild vara felaktiga? Eftersom Sandblads, Kindströms, och Bimers syn i denna fråga överensstämmer, nöjer jag mig med att kritiskt granska den ~~text av~~ Sandblad som jag tidigare har citerat.³¹

Sandblad säger att kyrkan bryter stadens planschema och ger Västra Storgatan ett bågformigt utseende. Han hävdar vidare att de grundmurar som fortsatte under tornets västra mur ligger "i strikt linje med det från torget utgående gatunätet och alltså hörde samman med detta". Enligt Sandblad innebär detta att **stadsbilden** kan dateras till 1200-talets mitt.

För det första kan invändas att grundmurarna endast fortsätter under tornets västra mur, som av Kindström anses ha uppförts under 1300-talets senare del. H.H. Engqvist hävdar, som tidigare nämnts, att tornet ur arkitektonisk synvinkel bör vara uppfört i slutet av 1400-talet. Det är således möjligt att grundmurarna kan vara fundament till en byggnad som stått invid kyrkan. Denna revs kanske i slutet av 1400-talet för att lämna plats åt tornet. Kindström har ansett det möjligt att grundmuren kan ha utgjort en tidigare kyrkogårdsmurs fundament. Detta är emellertid inte rimligt eftersom det rörde sig om två parallella grundmurar. Dessutom påträffades inga spår av grundmurar i schaktet som som grävdes invid den södra tornmuren, där en eventuell kyrkogårdsmur rimligen borde ha fortsatt. Mycket talar alltså för att en byggnad kan ha stått invid kyrkan.

För det andra kan invändas att inga lämningar efter någon gata påträffades då grunden för det nya församlingshemmet undersöktes, vilket skulle ha gjorts om den tidigare forskningens teorier varit riktiga.. Detta eftersom det nya församlingshemmet ligger i flykt med den "strikt linjen".

För det tredje bör påpekas att inga medeltida, endast/ utan förhistoriska, fynd gjordes under den nedersta medeltida gatulämningen vid undersökningen i Västra Storgatan invid den södra kyrkogårdsporten. Om medeltida fynd gjorts här, hade det bevisat att gatusträckningen varit en annan än den nuvarande.

För det fjärde kan noteras att Sölvesborg inte behöver ha existerat ett 50-tal år före det att kyrkan uppfördes. I Landskrona började exempelvis Karmeliterklostret byggas tre år innan platsen fick stadsrättigheter.

Jag menar således att den tidigare dateringen av Sölvesborgs stadsbild och därmed av staden är byggd på lösa antaganden som inte håller måtten vid en kritisk granskning.

Det är naturligtvis svårt att säga när Sölvesborgs stadsbild tog form. Jämförelser kan göras inte endast med Laholm utan också med Köge och Landskrona (se fig 17 och 18). Dessa städer representerar andra

tillblivelsetider än den för Sölvesborg föreslagna. Torget i Köge är sålunda prelimenärt daterat till cirka 1300, och Landskrona vet vi fick stadsprivelegier 1419. Det kan inte heller uteslutas att en omdaning av staden kan ha skett vid mitten av 1600-talet. Samma år som Meijer ritade kartan över Sölvesborg härjades staden av en eldsvåda varvid nära hälften av Sölvesborg brann ned. Det finns alltså en möjlighet att Meijer gjort en ny stadsplan för Sölvesborg. Torgets utseende stämmer bra överens med renässansens formspråk. Det är således, trots allt, möjligt att Sölvesborgs torg är en direkt parallell till Laholms torg.

S:ta Maria gille.

S:ta Maria gille var ett i Sölvesborg verksamt köpmannagille. Kindström har daterat gilletts tidigare nämnda sigillstamp till 1200-talets slut eller 1300-talets början. Då han inte hänvisar till någon källan i anslutning till dateringen är det rimligt att förmoda att han själv har daterat Sölvesborgssigillet. C. Nyrop, som Kindström för övrigt hänvisar till då han konstaterar att Ronnebys Mariasigill sannolikt varit förebild till Sölvesborgssigillet, daterar Ronnebysigillet till omkring 1400. Eftersom Sölvesborgssigillet sannolikt har Ronnebysigillet till förebild, så måste det följaktligen vara yngre än detta. Således bör vi datera det till 1400-talet.³²

DEGEN TEORI.

Slutsatser angående utgrävningsresultaten.

Flertalet av de utgrävningar och iakttagelser som redovisats ovan har redan tidigare diskuterats. Därför kommer jag nedan endast att ta upp de som inte tidigare behandlats.

Rent generellt kan sägas att de provgrävningar som företagits i Sölvesborg har givit magra resultat, vilket har lett till att arkeologerna börjat tvivla på om det över huvud taget funnits någon samlad medeltida bebyggelse på platsen. Men ännu har inte grävts i tillräcklig omfattning för att vi skall ha underlag för några definitiva slutsatser i denna fråga. Grävningens bilden försvåras dessutom av att kulturlagren ofta är störda ända ned till steril nivå. Detta kan bero dels på de många eldsvådorna, inte minst den som härjade staden 1801, och dels på de utfyllningsarbeten som gjordes i staden på 1870- och

1880-talen (se kronologin över borgen). Väster om kyrkan har lämningar som sannolikt härrör från medeltida hus frantagits.¹ I övrigt har endast fynd av företrädesvis keramik påträffats. Dessa fynd härrör från förhistorisk tid och senmedeltid.² Den slutledning som kan dras av materialet är att det sannolikt funnits en bosättning under förhistorisk tid på platsen. Därefter visar materialet inte några spår av mänsklig aktivitet i området förrän under senmedeltiden.

I detta sammanhang vill jag också nämna några ord om den tegelugn Odencrantz iakttagit. I kv. Polstjärnan observerades han 1945 rester av en tegelugn. På basis av ugnens ytmått, 7 x 5 m, menar Birgit Als Hansen och Morten Aaman Sörensen att Sölvesborgsugnen åtminstone haft en bränningskapacitet av 20 000 tegelstenar per gång.³ Denna siffra avslöjar att ugnen varit uppförd i anslutning till ett större byggnadsföretag. Med tanke på ugnens läge, strax nordväst om kyrkan, och med tanke på att de löstegel som hittats i ugnen är av medeltida format, så är det rimligt att sluta sig till att teglet som ugnen har producerat antingen använts till kyrkan eller till klostret eller till bådadera. I tegelugnens närhet fanns sannolikt både bränsle och råmaterial, lera att tillgå.

De få utgrävningar som gjorts i slottets omgivningar har inte givit något belägg för en medeltida bosättning i borgens närhet.

Sölvesborgs föregångare.

Med tanke på att Sölvesborgs existens endast kan beläggas från medeltidens senare del kan man fråga sig vilken ort på Lister som fungerade som landskapets huvudort innan Sölvesborg kom till. Det är möjligt att Mjällby, som redan av Kindström har utpekats som Listers tidigare huvudort, intog en ledande position under tidigmedeltiden.⁴ Som stöd för en sådan teori kan anföras att den gamla kyrkan daterats till 1100-talet och att den enligt Lunds Stifts Landebok hade stora egendomar. Dessutom kan ortens rent geografiska läge påtalas. Samtidigt med Mjällby bör dock Hosaby, som redan tidigare nämnts, ha funnits. Frågan blir då i vilket förhållande Hosaby stått till Mjällby och Lister.

Sölvesborg.

Sölvesborgs stads historia måste grovt sett börja mellan 1231, då Jordeboken upprättades, och 1445, då det äldsta kända stadsprivilegiebrevet förnyades. Innan jag går in på stadens tillkomsttid vill jag först försöka besvara frågorna varför staden blev till och vem eller vilka som kan tänkas ligga bakom stadens grundande.

Utgångspunkt för besvarandet av den första frågan blir ställnings-

tagande till Sölvesborgs geografiska omland, Listerlandet, som under medeltiden var ett tämligen rikt jordbruks- och fiskedistrikt. Det b bedrevs handel i flera av Listers kustbyar under medeltiden. År 1473 framförde sölvesborgarna klagomål på att innebyggarna på Själland och annorstädes for till Hällevik för att sälja kläde, lärft, salt och annat i alntal och skeppemål till bönderna (se kronologin över staden). Och så sent som 1575 hävdade pukaviksborna efter det att sölvesborgarna lyckats få till stånd ett förbud mot handel på orten att Pukavik sedan gammalt besökts av främmande köpmän.⁵ Det tyngst vägande skälet till Sölvesborgs grundande kan ha varit viljan att samla Listers handel till en enda ort och ge denna stadsrättigheter och därmed också kunna dra ekonomiska fördelar av handeln. De ovan anförda exemplen visar att det inte var lätt för staden att försvara sin monopolställning.

Vem eller vilka kan tänkas ha stått som initiativtagare till stadens grundande? Genom Kung Valdemars Jordebok vet vi att kungen ägde viss mark på Lister. Redan tidigare har det omtalats att den intill staden liggande borgen rimligen bör ha uppförts på kungligt ägd mark. Om vi tittar på figur 6 ser vi att slottets ägor gränsar till stadens. Detta förhållande gör att blickarna riktas mot kungen. Lägges därtill vetskapen om att just kungen är S:t Nicolais byggherre och att han i egenskap av kyrkans patron skänker kyrkan till karmeliterna, på vars klosterorden kungen övade ett stort inflytande, så bör frågan vara löst.

Trots de knapphändiga skriftliga källorna och det magra arkeologiska materialet skulle Sölvesborgs historia kunna delas in i tre faser:

Fas 1. 1300-talets början. S:t Nicolai börjar uppföras. Eftersom det inte finns något arkeologiskt eller skriftligt källmaterial som kan hjälpa oss att nå kunskap om hur långt Sölvesborg vid denna tid nått i sin utveckling får vi se kyrkans byggande som ett första led i stadens utveckling.

Fas 2. 1300-talets slut och 1400-talets första del. Staden nämns för första gången 1394. S:t Enevaldskulden kan hänföras till denna period liksom köpmannagillet S:ta Maria. Dessutom kan den husgrund som påträffades under det nuvarande församlingshemmet genom myntfynd dateras till 1400-talets början. Vid denna tid verkar staden ha uppnått stabilitet.

Fas 3. 1400-talets slut. Stadens position förstärks genom Karmeliterklostrets anläggande. Klostrets grundande kan eventuellt ses som en medveten satsning från kungens sida att stärka Sölvesborgs ställning gentemot Elleholm och Åhus.

Om vi ser till Blekinges övriga medeltida städer är det möjligt att Ronneby och Avaskär kan räknas som stadsbildningar under fas 1. För Listers del kan vi notera att i och med Ysanes och Sölvesborgs kyrkor byggs fördubblas antalet socknar på Lister. Blekinges två yngsta medeltida städer Elleholm och Lyckå kan kopplas till fas 2. Det är värt att notera att samme kung som skänker Sölvesborgs sockenkyrka till kar-meliterna under fas 3 vill dra in stadsprivilegierna för Lyckå och Ava-skär. Anledningen till detta torde vara att han ville samla handeln till Ronneby.⁶

Rent generellt för Danmark kan sägas att under 1300-talets bör-jan äger en relativ expansion rum. Den avbryts av en agrarkris, vilken i ett annat sammanhang redan är nämnd, som anses börja mellan 1320 och 1340 för att fortsätta århundradet ut. Det bör också påpekas att 1300-talet var en orolig tid. Stora delar av Danmark var portpantat. Penning-inflationen var så hög att man under en tid enbart använde sig av ut-ländska mynt efter det att den inhemska myntningen slutat att fungera. Först omkring 1400 vände den nedgående trenden till en period av ökad expansion som kan jämföras med 1300-talets början. Detta kan vara en förklaring till varför så många nya städer växer upp under 1400-talets början.

Den bild som ovan givits visar att de blekingska städernas his-toria i stort följer den ekonomiska strukturen under medeltidens senare hälft.

Stadens förhållande till borgen.

En naturlig fråga är varför staden inte ligger i direktanslutning till borgen. En starkt bidragande orsak torde ha varit vatt inte några större farkoster kunde ta sig in till stranden vid borgen på grund av det rin-ga vattendjupet. En annan och viktigare orsak är att borgens primära funktion bestod i att vara länsborg och riksfäste, som militärt kontrol-lerade länet. Den var således inte primärt försvarsanläggning för staden. Indirekt drog sölvesborgarna säkert nytta av borgen eftersom den gav arbetstillfällen i samband med reparationer och dylikt.

Sölvesborg kunde komma i direkt beroendeställning till borgen om staden bortförlänades till **slottet**. Vi vet med säkerhet att så skedde under medeltidens slutskede, och det hade troligen även hänt tidigare. De skriftliga källorna visar att ett visst maktmissbruk utövades från länsherrens sida. Under 1400-talets slut fräntogs staden halva sin ollongäld för att under 1500-talets början mista hela. Ollongälden gick i stället till länsherren, vilket ledde till att sölvesborgarna kla-gade för kungen. De menade att om inget gjordes åt missförhållandet skulle staden gå under.⁷ Sålunda torde vi kunna sluta oss till att vid

de tidpunkter då staden stod i direkt beroende till borgen gynnade det inte staden utan borgens länsherre.

Sölvesborgs betydelse.

Sölvesborgs handelssfär begränsades i norr av Ryssberget och avskärens södergräns gjordes i väster av Åhus och i öster, åtminstone efter 1450, av Elleholms handelsområden. Om vi jämför med Ronneby märker vi att denna stad hade ett gynnsammare läge. Via Ronnebyån fungerade Ronneby som ett mellanled i den värendska handeln. Visserligen menar L-O Larsson att kustorterna från Lyckå till Åhus handlade med Varend, men Sölvesborgs del i denna handel torde ha varit ringa eftersom staden förutom Ronneby hade många konkurrenter av vilka flera hade ett gynnsammare läge än Sölvesborg. Då Sölvesborgs omland var begränsat var förmodligen stadens handel främst inriktad på det lokala planet, i andra hand på Danmark och i tredje och sista hand på fjärrhandel.

Som i så många andra medeltida städer spelade säkerligen näringar som fiske, jordbruk och boskapsskötsel en stor roll för sölvesborgarna. Av Munkehejans läge att döma hade stadens jordar den utsträckning som figur 6 visar redan vid medeltidens slutfas. Detta område nyttjades av den medeltida stadens befolkning till åkerbruk, betesmark och till anskaffning av ved.

De medeltida städernas ekonomiska status avspeglade sig bland annat i hur mycket de betalade i skatt. När det gäller Sölvesborg finns det inga skriftliga källor som avslöjar stadens ekonomiska ställning förrän under 1500-talets förra del. I tabellen på figur 19 kan vi se hur mycket Sölvesborg betalade i extraskatt i förhållande till de övriga danska städerna Östansunds i samband med grevefejden under 1500-talets första hälft.⁸ Liksom Elleholm, Lyckå och Avaskär var Sölvesborg enligt tabellen under tiden 1530 till 1551 en av Skånelandskapets fattigaste städer. Den rikaste blekingska staden var naturligtvis Ronneby som vi hittar på tabellens övre halva.

Sammanfattningsvis kan sägas att Sölvesborg trots en förmodad kunglig uppbackning lika lite som de övriga tre blekingska städerna kunde konkurrera med Ronneby.

Den senare utvecklingen.

Mellan 1600 och 1640 upplevde sölvesborgarna ett ekonomiskt uppsving, som avspeglas till exempel i ombyggnaden av S:t Nicolai vapenhus.⁹ Därefter följde bara bekymmer, inte minst beroende på att Kristianstad grundades 1614. Sölvesborg härjades av bränder och krig, vilket medförde att staden 1680 endast hade 46 borgare. Dödsstöten för Sölvesborg kom 1683

då kungl. Maj:t på Kristianstads begäran förbjöd all utrikes seglation från Sölvesborg. Stadsrättigheterna förlorade dock icke staden. Sölvesborg var inte den enda av blekingska städerna som drabbades. Redan i samband med att Kristianopel år 1600 anlades miste Avaskär och Lyckå sina stadsrättigheter, och ronnebyborna uppmanades att flytta till den nygrundade staden. Samma år förlorade även Elleholm sina stadsprivilegier. Ronneby levde vidare, men 1680 förlorade staden sina stadsrättigheter och borgarna tvingades flytta till den nyanlagda staden Karlskrona.

Efter det att Sölvesborg fört en tynande tillvaro återfick staden 1855 sina stapelrättigheter, främst beroende på att staden upplevde ett ekonomiskt uppsving som baserades på brännvinstillverkning. Ett trettiotal år senare återfick Ronneby sina stadsrättigheter. Således kan sägas att de blekingska medeltida städerna under 1600-talet blev utkonkurrerade av de nyanlagda städerna, Kristiansstad, Karlshamn, Karlskrona och Kristianopel.

SLUTORD.

Denna uppsats är lång nog utan att förses mes ett fylligt slutord. På flera punkter har jag försökt tillbakavisa tidigare forskares teorier. Avslutningsvis måste jag emellertid tillstå att deras arbete utgör en oundgänglig förutsättning för mitt eget. De har ofta dragit fram väsentliga fakta och har genom sina intressanta hypoteser lockat till motsägelser. Någon slutgiltig lösning på frågan om Sölvesborg och dess medeltida historia har inte givits. Därtill är materialet alltför knäppt, men förhoppningsvis kommer framtida grävningar göra precisare utsagor möjliga.

Invid tegeltornet ersätts stenläggningen av ett lerlager. För ett ögonblick lämnar jag ordet till Kindström själv. "Att den mellersta stenläggningen på båda sidor /den östra och västra sidan/ avbrytes ett stycke från tornet och är ersatt med trampad lera kan lätt tolkas som om den vore äldre än tornet, således att detta skuret ned i den vid uppförandet, men den f.ö. obrutna lagerföljden förnekar denna möjlighet. Både över- och underliggande lager fortsätta nämligen obrutna in mot tornväggen." "Det tilltrampade lerlagret öster och söder om tornet torde i någon mån kunna dateras genom i det nedtrampade fynd. På tre olika punkter påträffades nämligen dels nedtrampad i dess övre yta, dels omedelbart ovanpå densamma ett antal silvermynt samt ett sigill. Sigillet har daterats till 1300-talets mitt, medan av sju mynt ett är en svensk prägling från 1300-talets mitt, fyra skånska (Magnus Erikssons Lundapräglingar under tiden 1332 - 1359), ett danskt av koppar (Erik av Pommern, Lund) samt ett norskt (kung Hans 1481 - 1513). Detta lerlager, som ligger ungefär i nivå med sockelns underkant, torde därför utan alltför stort fel kunna dateras till 1300-talets mitt eller senare del. Huruvida det är lerlagret och det mellersta stensättningen eller den understa som väster om tornet bör parallelliseras med detta daterbara skikt, är tills vidare en öppen fråga, på vilken endast i enlighet med vad som ovan sagts provschakt intill tornets västsida kan ge svar."

I Blekingeboken 1945 nämner Kindström lerlagret. Han säger: "En oväntad hjälp vid dateringen /av tegeltornet/ vanns, då i ett par mindre provschakt några mynt och andra småföremål påträffades liggande dels nedtrampade i, dels omedelbart ovanpå den borggård, som lagts i nivå med sockelns underkant, dels av stampad lera, dels av vanlig kullersten. Det råder intet tvivel om att denna borggård tillkommit i samband med att tornet blivit färdigt: alltför många detaljer i lagerföljden talade sitt tydliga språk i den riktningen".⁵

5. Borggårdsbyggnaderna

Husgrunder avslöjar att det legat hus runt tegeltornet. Kindström menar att husen helt omringat tornet. De antas av Kindström ha uppförts tidigast på 1500-talet. Det är dock möjligt att den västra delen av "porthuset" kan härröra från 1400-talet (se fig 9).

Vid utgrävningarna 1969 påträffades ett mynt från 1300-talets senare hälft inne i porthusets trapphals' kärnmur. Av husets konstruktion att döma menar Frank att porthusets östra del bör ha uppförts under 1300-talet medan den västra delen antingen kan ha varit uppförd samtidigt som den östra eller senare.⁶

6. Fynd

Större delen av de cirka 2000 fynd som tillvaratogs vid Kindströms ut-

grävning påträffades i rasmaterialet, vilket innebär att fynden inte var till någon större hjälp vid dateringen vid anläggningen. Dessutom härrör större delen av fynden från 1500- och 1600-talen. Förutom myntfynd i lerlagret gjordes några få fynd som kan dateras till den äldsta fyndgruppen, det vill säga den från 1300-talet. Därav ännu ett mynt av Magnus Erikssons Lundaprägel (lösfynd).

Eftersom jag i ett följande kapitel redogör för Kilströms datering av försvarsanläggningens etapper, nöjer jag mig med att här omtala att Kindström menar att kullens första försvarsanläggning är från 1100-talets slut och att tegelkastalen är från 1360-talet. I anslutning till Kindströms undersökning gjordes en pollenanalys som pekar mot att borgkullen skulle ha tillkommit under 1100- och 1200-talen.

Utgrävningar och iakttagelser som gjorts i kyrkans omedelbara närhet.

En mindre grävning företogs 1920 av William Andersson på kyrkogården öster om kyrkans kor. Han stötte då på grundmurar som härrör från Karmeliterklostret. Ytterligare murrester upptäcktes 1935. Då Kindström 1942 övervakade dräneringsarbeten runt om kyrkan kunde han dokumentera nyupptäckta murar. I anslutning till kyrkans norra mur framkom ett flertal murrester tillhörande Karmeliterklostret. Väster om tornet frilades två parallella gråstensgrunder, varav den "norra" grunden fortsatte in under kyrkans västra tornmur. Gråstensgrunden bör därmed vara äldre än kyrktornet. Denna grund var, med undantag av det översta skiftet som var lagt i kalkbruk, lagd i kallmur och hade en bredd av 2,4 m. Den södra parallellgrunden hade en bredd av 1,6 m (se fig 10).⁷

En större undersökning av de klosterlämningar som ligger norr om kyrkogårdsmuren företogs 1945 i två etapper. Under den första grävningsetappen var Kindström ledare och under den andra var Armin Tuulse det. Innan grävningens resultat redovisas kan det vara på sin plats att kort sammanfatta vad de skriftliga källorna har att berätta om Karmeliterklostret.

"Den 22 april 1486 medgav påven på ansökan av kungen, ärkebiskopen och karmeliterordens provisal i Danmark upprättand av ett karlemiterkloster i Sölvesborg med den under kungen stående sockenkyrkan såsom klosterkyrka och dess egendom såsom underlag för klosterstiftelsen."⁸ Sockenkyrkan stod då utan präst och meningen var att karmeliterna skulle ta hand om socknens själavård. Det bestämdes också att klostret förutom kyrkan skulle ha blomsterhage, örtagård, refektorium, dormitorium, omgång med mera.⁹ Klostret upphör i samband med reformationen.

Vid 1942 års undersökning uppdagades alltså de klostermurar som låg direkt norr om kyrkobyggnaden. Dessa kunde sedan knytas samman med

de murar som 1945 grävdes fram norr om kyrkogårdsmuren. Utifrån det resultat som grävningarna gav visade det sig att man kunde indela byggnadsaktiviteten i det norr om kyrkogårdsmuren berörda området i tre perioder (se fig 11):

Period 1. Före 1500. Under klosterlängans norra mur påträffades en husgrund (20,5 x 6,5 m), som eventuellt utgjord grund för ett korsvirkeshus. I mitten låg ett rektangulärt tegelgolv i fiskbensmönster och ut mot grundens sidor bestod golvet av kullersten. Öster om denna husgrund låg ytterligare några mindre husgrunder, vilka antogs tillhöra samma tidsskede som den stora husgrunden. Denna har tolkats till ett provisoriskt dormitorium som användes tills den permanenta salen blev färdig. De mindre husgrunderna har av Kindström tolkats till ekonomibyggnader.

Period 2. 1500 - 1535. Delar av den permanenta klosterbyggnaden byggs. Den östra längan uppförs i två våningar och dess andra våning förbinds med koret med en dörr. Än i dag kan vi se spår av denna dörr på korets norra fasad. Den östra längan har troligen blivit färdigbyggd. I anslutning till långhusets norra ingång byggs klostrets västra länga. Huruvida den hann färdigställas kan man med hjälp av grävningens resultat ej med säkerhet fastställa. Det står dock klart att längan har planerats som en helhet. Norra längan påbörjades från väster och öster med avsikt att ersätta de provisoriska husen. Den hinner dock inte slutföras innan reformationen sätter punkt för karmeliternas verksamhet i Sölvesborg. Vid mitten av 1500-talet raseras stora delar av klostret.

Period 3. Tiden efter reformationen. Under den senare delen av 1500-talet tas av fynden att döma området i bruk av andra sorters byggnader. Både Kindström och Tuulse menar att det kan vara på denna plats som den första protestantiska prästgården uppfördes.¹⁰

Övriga utgrävningar och iakttagelser.

1. Iakttagelser¹¹

1. Kv. Staren. Tomt 7. Korran. (Kindström 1942)

Kv. Staren ligger i ytterkanten av det äldre stadsområdet. Delar av tomten upptas av korran, som fyllides igen 1914 - 1915. Det konstaterades att all fyllning verkade stamma från denna tid. Undantag är botten-skiktet, som innehöll keramik och benrester i kolad jord. Detta lager tillhör troligen 1600- eller 1700-talet. Däremot har William Andersson funnit medeltida murrester på granntomten (se nästkommande punkt).

2. Dr. Sterns villa. Västra Storgatan 91. (W. Andersson 1920)

På denna tomt noterade Andersson en grundmur uppförd av gråsten och lagd i kalkbruk. Inom området fanns också skärvor av tegelstenar med medeltida format. Det hittades även en brunn och fem skelett.

3. Kv. Polstjärnan. (Odenkrantz 1945)

Vid djupgrävning i tomtens södra del uppdagades lämningar av ett tegelgolv som mätte cirka 7 x 4,5 m (tegelmått 29,5 x 14 x 7 cm). Golvet var lagt på ett sandlager med tre rännor och fyra åsar. I den norra delen var två klackar uppmurade till en höjd av omkring 35 cm över åsarnas ovanplan. På den ena klacken kunde skönjas en antydning till valvslagning. Odenkrantz tyder anläggningen till en gammal tegelugn. Han iakttog tegel med avtryck efter hundtassar. Vidare hävdas att anläggningen har en ansevärd ålder, då platsen inte varit bebyggd efter 1725.

4. Tomt 83. (P. Persson 1893, men iakttagelsen är nedskrivet 1916)

"Under grundgrävning år 1893 för nybyggnad å tomten nr 83 fann man omkring en meter under markens nuvarande yta lämningar af en gammal bostad. Denna hade till omfånget varit obetydlig, omkring 5 meter i fyrkant. Golvvet hade utgjorts af den tilltrampade marken, väggar och resning otvifvelaktigt af trä, som förmultnat. De i fyrkant liggande kullerstenarna, som ej förbundits med kalkbruk, utvisade stugans omfång, och en förbränd spiselhäll, hvilande på några kullerstenar, vittnade om att man haft eldstaden så godt som mitt i rummet. Omedelbart intill spiselhällen fanns en hög af aska, brända och obrända ben m.m, vittnande om att aska och afskräde samlades årsvis i bostaden. Med renhållningen var det synbarligen ej noga."¹²

5. (I Sölvesborgstidningen 12.11.1965 hävdas att ett golv från ett medeltida kapell hittats i kv. Stenbocken. Uppgiften torde emellertid vara felaktig.)

2. Provgrävningar¹³

1. Kv. Mården. Nr. 6. (S. Tesch 1977)

Denna provgrävning visar ett resultat som är typiskt för de arkeologiska grävningar som på senare år företagits i stadskärnan. Jag citerar: "Undersökningen omfattade 3 provgropar om 2 x 1 m sammanlagt 6 m² av den 200 m² stor /sic/ exploateringsytan. Exploateringsytan utgjordes av trädgårdsmark, stensatt gård samt ett mindre hus. Lagren i provgroparna var 0,80 - 0,95 m tjocka och utgjordes av sentida sannolikt fyllnadslager och mot botten ett tunnare lager humös sand. Mellan dessa lager framkom i grop 3 ett tunnt ej kompakt lager lerklining. Den sterila botten bestod av gul-brun sand. Fynden utgjordes av ett par senmedeltida krukskärvor av stengods, glaserade krukskärvor av yngre rödgods, lerklining, porslin, järnspikar, flinta, kritpipeskaft samt djurben. Så gott som alla fynden påträffades i det sentida fyllnadslagret".¹⁴

2. Kv. Pollux. (L. Stenholm 1978)

De fynd som undersökningen gav var två glaserade rödgodsskärvor som låg i ett sentida kulturlager.

3. Kv. Anden. (L. Stenholm 1978)

Fem provschakt togs upp. Fynden utgjordes av enstaka medeltida kruk-skärvor, huvudsakligen rödgoods. I ett ostört lager hittades ett ben till en kruka. Stenholm daterar krukbenet till 1200- eller 1300-talet. Det ostörda lager i vilket krukbenet fanns låg mellan steril sand och omrörda lager.

4. Kv. Anden. (K.A. Björkquist 1969)

Här påträffades inga medeltida kulturlager. Björkquist menar att de medeltida lagren förstördes i samband med kvarterets planering efter branden 1801.

5. Kv. Ugglan. (E. Arvidsson 1975)

De fynd (flinta) som gjordes härrörde från förhistorisk tid.

6. Kv. Pelikanen. Nya församlingshemmet. (E. Unnerbäck 1958)

En stor del av nya församlingshemmets grund grävdes ut. Tre stenanhopningar påträffades. Den största sträckte sig 20 m i sydvästlig riktning och låg 80 cm under nuvarande marknivå. På denna stensättning påträffades två stolpstöd. I det ena stolpstödet fanns det fortfarande rester av en trästolpe. Denna stensättning liksom de två andra, varav den ena helt saknade struktur, var starkt uppblandad med medeltida tegelskärvor och murbruk. Den tredje stensättningen mätte cirka 2 x 4 m och bestod av sten, tegelskärvor och jord. Den hade på två sidor klar avgränsning i form av kullersten. Det hittades rikligt med keramik i och omkring den senast nämnda stensättningen. Unnerbäck menar att den tredje stenanhopningen möjligen varit en husgrund. Om strategifin säger han att det inte gick att åstadkomma en sådan beroende på att lagren var starkt omrörda och blandade med sentida fyllnadsmaterial ända ner till steril sand. Den största delen av fynden bestod av rödgodsskärvor, oftast härrörande från trebenspottor. Keramiken var i regel glaserad invändigt, vanligen i brunt, men grön och gul glasyr förekom också. Skärvor från fat och skålar hittades, och de hade oftast brun glasyr med dekor i vitt, gult eller brunt. Kakelbitar förekom liksom brunfärgade fönsterglas och spikar. Det påträffades två medeltida brak-teater, båda i jorden från den stora stensättningen. Den ena är nordtysk eller svensk och härrör från cirka 1400, och den andra är pommersk och dateras till 1400-talets andra hälft.

7. Schaktövervakning vid uppgrävandet av ett kloakdike i Västra Storgatan. Sträckningen utanför kyrkan. (G. Svensson 1945)

Cirka 75 cm under 1945 års gatunivå hittades en kullerstensgata som torde härröra från medeltiden. Av de fynd som gjordes strax över kullerstensgatan kan järnfragment nämnas. Under kullerstensgatan gjordes fynd uteslutande härrörde från förhistorisk tid.

8. Schaktbevakning väster om slottsruinen. (L. Stenholm 1978)

Ett två meter brett schakt grävdes cirka 100-150 m väster om slotts-

ruinen. De fynd som gjordes bestod av enstaka senmedeltida krukskärvar.¹⁵

9. S:t Enevalds källa vid Liljedalska varvet. (A. Tuulse 1945)

Ett par schakt togs upp på den plats där enligt folklig tradition S:t Enevalds källa har legat. Inga medeltida lager påträffades.

TEORIER BLAND TIDIGARE FORSKARE.

Borgens läge, ålder och funktion.¹

Borgen ligger strategiskt belägen i det trånga pass som begränsas av Ryssberget på ena sidan och havet på den andra. Här löper landsvägen som förbinder Blekinge - och i dess förlängning Småland - med Skåne. Vid Sölvesborg är det lätt att effektivt spärra vägen, och det är det enda stället på flera mil där så är fallet. Således är det självklart att Blekinges försvar koncentrerades dit.

Kindström menar att Sölvesborgs äldsta skede kan sättas i samband med de borgar som uppfördes vid Danmarks och Sveriges kuster vid 1100-talets slut till skydd mot vundernas härjningar. Borgens huvudfunktion i dess äldsta skede var således att försvara Lister mot angrepp från havet. Grävningarna på 1940-talet har enligt Kindström visat att borgen i sitt tidiga skede var en så kallad motte.² Elleholms borg betraktar han som en parallellanläggning till Sölvesborg.

Under borgens senare historia blir den ett av Danmarks riksfästen. Dess försvar riktas i första hand mot vägen som leder till Sverige. Borgen blir också ett säte för hela Blekinges förvaltning.

Kindström menar att Sölvesborgs tegeltorn har sin närmaste motsvarighet i Kärnan i Helsingborg. Därefter räknar han upp borganläggningar i Danmark som kan jämföras med tegeltornet. De som nämns kan i de flesta fall knytas till Valdemar Atterdag. Tidigare har myntfynd som gjordes i samband med utgrävningen redovisats. Kindström anser att det lerlager vari fynden gjordes har tillkommit i samband med att tornet blivit färdigt. Följaktligen bör den slutsatsen dras att tornet byggdes under 1300-talet och inte så långt efter den svenska perioden (1332-1359). Med tanke på den starka politiska spänningen mellan Sverige och Danmark och det borgbyggande som i Valdemar Atterdags regi gjordes under 1360- och 70-talen finner Kindström det "ganska säkert" att Valdemar Atterdag lät uppföra tornet vid denna tid.

De korsförsedda byggnaderna på Meijers karta.

S:t Enevalds källa. Straxtutanför staden finns på den Meijerska kartan namnet S. Enibalds alte Kirche utsatt. I stadens kronologi, se sid 9 f, finns S:t Enevald nämnd tre gånger; 1405, 1419 och 1505. Vid det första årtalets omnämnande ges ingen ortnamnsangivelse, men det antages att Sölvesborgshelgonet här åsyftas. 1419 nämns dock Sölvesborg i samband med S:t Enevalds källa. I testamentet från 1505 nämns S:t Enevalds kloster i Sölvesborg. Det kan med säkerhet fastslås att det invid Sölvesborg har legat en källa som kallats S:t Enevald.

Det finns en sägen som berättar om källans tillblivelse. En man som hette Enevald begav sig ut på en resa till den heliga graven. Då han kom dit försökte judarna dräpa honom. Mannen flydde då till kusten i hopp om att finna ett skepp som kunde föra honom bort från det farliga grannskapet. När ingen båt stod att finna, satte han sig på en sten för att vila och bad Gud om hjälp. Efter en stund somnade mannen. När han vaknade upp befann han sig vid Sölvesborg, och när han tackade Gud för hjälpen brast en källa ut.³

S:t Enevald-kulten är en sen företeelse i Norden.⁴ Med S:t Enevald menas troligen ursprungligen S:t Theobald i Elsas. I Trondheim stiftades omkring 1400 ett altare till S:t Severin (Sören) och S:t Theobald, och i Oslo vigdes vid samma tid ett altare till den sistnämnde. S:t Theobald förekommer ofta i nordtyska källor från 1300-talets senare hälft och från 1400-talet.⁵

Så sent som 1680 omtalas det att Sölvesborgskällan renoverades. Men i början av 1700-talet förbjöds det strängeligen att offra i källan. Då förbudet inte åttlyddes fylldes källan med sten.⁶

Enligt den folkliga traditionen skall källan ha legat vid det Liljedalska varvet. Armin Tuulse grävde 1945 ett par mindre schakt på det ställe där det antogs att källan hade legat, men utgrävningen gav endast fynd från senare tid. Kindström hävdar dock att källan har legat i den nuvarande Järnvägsparken. Han stöder sin teori på den Meijerska kartan, som placerar S:t Enevalds källa närmare staden än vad Liljedalska varvet ligger.

Sture Fjellander menar dock att källan har legat invid det Liljedalska varvet, och han stöder sig främst på Sölvesborgssonen Jens Sörensens placering av källan på en karta från början av 1700-talet.⁷ Varken Kindström eller Fjellander tvivlar på att det funnits ett kapell i anslutning till källan. Om vi tittar på kronologin över staden ser vi att S:t Enevalds kloster är nämnt i testamentet från 1505. Kindström tvivlar inte på att kapellet eller klostret har legat i källans omedelbara närhet. Han kan då stödja sig på Cronholm, som 1750 skriver att källan "har förr varit omgiven med en stengård, som nu finns uti

slätt tillstånd; inne vid källan har också varit ett hus uppbyggt till gäster, som folk förat hava tillsyn till källan, varav än ansenliga märken finns".⁸ Fjellander har framkastat en teori om att kapellet eller klostret kan ha legat inne i staden och således varit runsligt separerat från källan.

S:t Jörgen. På Meijers karta finns även S. Jörgen utmärkt. Det finns dock inga skriftliga belägg som kan berätta något om dess historia, men ingen tvivlar på att ett kapell av hospitalkaraktär har existerat. Spetälskehospitalen kallas i Danmark intill mitten av 1300-talet utslutande för hospital. Efter digerdödens tid, omkring 1350, antogs spetälskehospitalen i Norden S:t Jörgen som skyddshelgon, och namnet S:t Jörgens gård, hospital, hus eller kloster blir allmänt. När ordet hospital förekommer före 1350 tors man antaga att det rör sig om ett spetälskehospital. Däremot om samma namn har uppstått efter denna tid kan hospital knytas till ett allmänt sjukhus. Detta beror på att spekälkan efter mitten av 1300-talet blir allt mindre vanlig.⁹

Cronholm omtalar att han iakttagit en gammal mur av huggen sten som tillhört en kyrka eller ett kloster vid västra tullporten¹⁰, alltså på samma plats som Andersson uppmärksammade grundmurar av gråsten och granit i kalkbruk och invid murresterna fem skelett. Kindström nämner att man på 1860-talet påträffade ett skelett på en angränsande tomt den aktuella platsen utpekades som gammal byggplats även av Mutzell i avhandlingen De Listria från 1748.

Både Fjellander och Kindström har uppmärksammat att Meijers placering av S:t Jörgen till den sydvästra delen av staden är felaktig. Hospitalet har istället legat i den nordvästra delen av staden.

S:t Bartolomeus, S:t Jacob och S:t Andreas. Det enda nu kända belägget för S:t Bartolomeus', S:t Jacobs och S:t Andreas' kapells existens är Meijers karta.

Fjellander menar att det är fråga om små kapell som varit vigda till de tre ovan nämnda helgonen. År 1958 utkom Paul Johansens Die Kaufmanskirche im Ostgebiet, i vilken han förklarar att det fanns köpmanskyrkor i Östersjöområdet under 1100- och 1200-talen. Dessa användes dels som gudstjänstlokaler och dels som magasin för resande köpmän (till exempel Hansan). Kring 1300 började köpmanskyrkorna i allmänhet förlora sin betydelse. De fortlevde dock vanligen som kapell under lång tid. Med utgångspunkt i Johansens teori antar Kindström att de tre helgonnamnen och de korsförsedda byggnaderna invid Sölvesborgsviken på Meijers karta kan vara köpmanskyrkor.¹¹ Dessa skulle i så fall ha uppförts innan Sölvesborgs medeltida stadsbild fixerades, eftersom deras läge inte kan passas in i det regelbundna (ursprungliga)

gatunätet. Detta skulle i sin tur innebära att kapellen är äldre än staden.

Kindströms förklaring - i Sveriges kyrkor (1962) - till varför köpmanskyrkorna uppfördes vid Sölvesborgsviken hänger samman med hans tro på "ett eventuellt samspel med den äldre borgen".¹² I Blekingsboken (1965) skriver Kindström att huruvida "borgen eller köpmanskyrkorna i Sölvesborg var först på platsen torde icke kunna avgöras /.../ Stranden kan dock tänkas ha nyttjats som marknadsplats redan tidigare. Om färdevägen icke från början gått i en båge nedåt stranden har den säkerligen, sedan handeln runt kapellen ökat i betydelse, sugits ned dit och sedan varit en god utgångspunkt för den något yngre stadsbilden".¹³ I samma uppsats menar Kindström att köpmanskyrkorna ofta bildade utgångspunkter, direkt eller indirekt, för senare stadsbildningar. Inte sällan skedde detta under inflytande från den allt mäktigare Hansan. Trots att staden Sölvesborg vare sig blev stor eller betydande är det möjligt att de tre köpmanskyrkorna var incitament för stadens tillblivelse.¹⁴

Fjellander pekar på Meijers kartblads skiftande kvalitet. I detaljerna kan det hopa sig fel. Detta hängde samman med att Meijer arbetade mycket snabbt och för fri hand. Det är därför inte förvånande att finna fel också på Meijers Sölvesborgskarta. Fjellander försöker i sin redan ovan diskuterade uppsats "Kapelltomter i det medeltida Sölvesborg" med hjälp av ett höggradigt hypotetiskt resonemang komma fram till var så väl S:t Enevalds och S:t Jörgens som S:t Bartolomeus, S:t Jacobs och S:t Andreas' kapell i verkligheten låg. Därvidlag utgår Fjellander från 1725 års karta över Sölvesborgs tomter. Han antar att de tomter som S:t Nicolai äger kan vara tomter som övergått i kyrkans ägo sedan på dessa tomter ursprungligen belägna kapell förfallit. Fjellander intresserar sig därför för de tomter på 1725 års karta tillkommit som S:t Nicolais egendom sedan ägandinventeringen i den under 1570-talet upprättade Lunds Stifts Landebok. Genom att kombinera dessa antaganden med ett resonemang om de nord-sydliga och öst-västliga syftlinjerna på Meijers karta försöker Fjellander så placera S:t Jörgen på Hästtorget, S:t Enevald i närheten av stationen eller vid det så kallade Liljedalska varvet och S:t Andreas i närheten av Lilla Skoltorget. S:t Bartolomeus och S:t Jacob hamnar däremot inte på några kyrkliga tomter. Kindström har sedermera övertagit Fjellanders hypoteser men kommit fram till andra resultat.¹⁵

S:t Nicolai kyrka.

Redan under medeltiden var stadens sockenkyrka Sölvesborgs församlingskyrka. Den är en tegelkyrka byggd i skalmur och i munkförband. Kyrkan

består av kor, långhus och torn samt av ett kapell och ett vapenhus på långhusets södra sida. Samtliga delar av kyrkan är uppförda under medeltiden. Undantag är en sakristia invid norra långhuset, som uppfördes i början av 1900-talet. Kor och långhus har sekundärt tillkomna valv medan tornets, kapellets och vapenhusets valv är ursprungliga (i förhållande till deras murar). De medeltida kalkmålningar som pryder delar av kor, långhus, kapell och vapenhus togs fram 1905.

Kyrkans ålder är inte känd. Flera dateringsförslag har under årens lopp framlagts. Den första genomtänkta uppfattningen om kyrkans ålder står C. G. Brunius för. Han säger följande: "Ehuru kyrkan visserligen är i jämförelse med den nyare tidens helgedomar värnadsbjudande, så röjer hon likväl den högre byggnadskonstens förfall. Skeppets och korets omgifningsmurar måste tillkommit i medlet af femtonde seklet samt tornet, sidebyggnaderne och takhvalfven kort före reformationen".¹⁶

W. Andersson ger 1920 sin syn på kyrkans ålder. Han menar att kor och långhus uppfördes kort efter varandra kring år 1300. Under samma århundrade antar han att torn, kapell och vapenhus liksom valvslagningen tillkommit. Målningarna anser han vara gjorda omkring 1400.¹⁷

I Sveriges Kyrkor behandlas kyrkan mycket utförligt av Kindström. Han delar in kyrkans medeltida byggnadshistoria i fem perioder (se fig 12).¹⁸

Period 1. 1200-talets slutskede eller omkring 1300. Koret uppförs. Dess östgavel utsmyckas rikt med blinderingar. På dess västgavel finns en blindering placerad relativt högt upp på röstet. Förtagningar lämnas till det planerade långhuset. Under koret muras en kammare i munkförband.

Period 2. 1300-talets första hälft. Långhuset byggs med portaler i norr och i söder. Valvslagning planeras men utförs ej. Två arkadbågar i östra långhustravén indikerar en tänkt korsarm, som dock inte byggs.

Period 3. 1300-talets senare hälft. Tornet och det sydöstra kapellet byggs och välvs. Båda smyckas med blinderingar på gavelröstena. Mot slutet av 1300-talet förses koret med sina nuvarande två kryssvalv.

Period 4. 1400 - 1425. Vapenhuset som eventuellt planeras i två våningar uppförs och välvs. Under denna period förses långhuset med tre stjärnvalv. Kyrkan dekorerar med kalkmålningar.

Period 5. 1486 - 1536. Karmeliterklostret anläggs i anslutning till den norra kyrkomuren. I samband därmed bryts en dörr upp på korets norra vägg, cirka 3 m över marken. Längre österut på samma vägg syns idag en sekundär båge som igenmurats. Bågen kan ha fungerat som stödkonstruktion till klostrets norra länga.

Det står klart att Kindström tänker sig att kyrkan byggdes under direkt tyskt inflytande. Nedan illustreras detta med några belysande

exempel.

Kindström bygger sin datering av koret på östra gavelröstets blindingar. De jämförs med tvärskeppsgavlarnas blindingar på S:t Petri i Malmö, som är daterad till 1300-talets början. Kindström finner dock att Sölvesborgskorets blindingar är stramare till sin utformning än de på S:t Petri och menar att Sölvesborgsblindingarna överensstämmer i ännu högre grad med den hanseatiska tegelgotiken i Pommern-Mecklenburg. Därför, säger Kindström, är ett direkt inflytande från de tyska provinserna, utan någon förmedling via Danmark och S:t Petri, mycket trolig, och han daterar följaktligen koret till strax innan eller omkring 1300.

Även tornet har byggts under ett direktinflytande från Nordtyskland, menar Kindström (se fig 13). Som dateringsunderlag använder han, även denna gång, gavelröstets blindingar på tornet. Han finner deras motsvarighet bland annat på Nicolaikirches västtorn i Anklam (Pommern 1350 - 1400) och på S:ta Catharinas klosterkyrka i Lübeck (färdig efter 1350). Kindström finner det inte osannolikt att tornet planerades och att den nedre delen byggdes redan omkring 1300, men han tillägger att det trots allt är mera sannolikt att tornet påbörjades först efter 1360.

När Kindström daterar långhusets sekundära stjärnvalv, påpekar han att den valvtypen kom till Skåne tidigast under 1420-talet medan den på kontinenten i allmänhet börjar uppträda kring 1400. Sölvesborgsstjärnvalvens tidiga datering (något decennium in på 1400-talet) bygger Kindström på valvens elegans och kvalitet, som tyder på en direkt kontakt med Tyskland.

Kindström menar att den nuvarande kyrkan kan ha haft en föregångare. Han grundar denna misstanke på korets västra gavelröstes blindingens höga placering. Den kan tyda på att koret byggdes omedelbart öster om en redan befintlig byggnad. En annan förklaring till röstets utformning är, enligt Kindström, att man med tanke på det redan planerade långhusbygget inte har velat lägga ner något större arbete på gavelröstet, eftersom långhuset då det tillkom skulle dölja utsmyckningen. Om vi antar att det första alternativet är riktigt, så kunde det vara möjligt att den mur som fortsatte in under tornets västra mur har varit den tidigare kyrkans kyrkogårdsmur, menar Kindström.

S:ta Maria gille.

Genom att en sigillstamp i brons föreställande den krönta Maria sittande på en stol med barnet på sin vänstra sida och med omskriften S:CONVIVII:SANCTE:MARIE:DE:SIVISBV: är bevarat, vet vi att ett Mariagille eller Vårfrugille funnits i Sölvesborg. Kindström menar att gil-

let var knutet till Sölvesborgs sockenkyrka och att det kan ha haft sin samlingslokal i kyrkans vapenhus. Han stöder sin uppfattning på att kalkmålningarna i kyrkans andra travé helt ägnas åt Jungfru Maria. Sölvesborgssigillet har med all sannolikhet haft Ronnebys Mariasigill som förebild. Sigillstampen kan, enligt Kindström, dateras till 1200-talets slut eller 1300-talets början.¹⁹

Karmeliterklostren.²⁰

Karmeliternas orden var, liksom fransiskanernas och dominikanernas, en tiggjarorden. Åtminstone alla de danska karmeliterklostren bar namnet Vårfrukloster, eftersom ordens kloster var vigd därtill Jungfru Maria. Orden grundades i det heliga landet under 1100-talets senare hälft men fick först under 1200-talet någon betydelse i västerlandet. Så sent som 1410 grundade orden sitt första kloster i Danmark och fram till 1462 var de danska Vårfruklostren avhängliga deras tyska bröder. Därefter upprättades en dansk ordensprovins.

Av Danmarks åtta karmeliterkloster låg tre i Skånelandskapen, nämligen i Landskrona (grundlagt 1410 på initiativ av Erik av Pommern), i Ny Varberg (1460-talet, Aage Thott) och i Sölvesborg (1486, kung Hans). På Själland fanns ett karmeliterkloster i Helsingör (1430, Erik av Pommern) och ett i Skelsör (1418, Erik av Pommern). På Fyn grundade orden ett kloster i Assens (början av 1500-talet, okänd), och på Jylland fanns ett i Århus (omkring 1480, Århus' biskop) och slutligen ett i Säby (1450-talet, kung Kristian och ärkebiskop Tuve). I övriga Norden fanns karmeliterorden endast representerad i Örebro (1450-talet).

Det första karmeliterklostret grundades således på initiativ av Erik av Pommern år 1410. Det kungliga intresset för ordens utbredning i Danmark var stort. Inte mindre än fem av de åtta klostren grundades på kungligt initiativ. Karmeliterklostren uppfördes antingen i små eller i nyanlagda städer.²¹ En anledning till detta torde vara att de större städerna började lida av klostertrötthet under medeltidens sista del.

Karmeliternas historia blev på grund av reformationen kort i Danmark. Det enda karmeliterkloster som idag står kvar är det i Helsingör. De andra anläggningarna revs. Genom Helsingörsklostretskanen man få en föreställning om hur karmeliterklostren i allmänhet torde ha sett ut.

Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.

Nils Gösta Sandblad redogör för sin syn på Sölvesborgs stadsbild i

Skånsk Senmedeltid och Renässans.²² Han menar att Sölvesborg företräder den regelbundna torgstaden. Här följer ett citat där Sandblad beskriver och daterar Sölvesborgs stadsbild. "Staden Sölvesborg ligger däremot utkastad på Listerhalvöns östra sida ett stycke söder om borgen utan direkt kontakt med den ursprungliga färdvägen, från vilken armar i stället måste dras ner till staden. Läget visar att staden är yngre än borgen. Å andra sidan måste den ha existerat före 1300-talets inbrott, då stadskyrkan uppfördes. Den tidsbestämning man på dessa vägar kommer fram till stämmer utomordentligt väl med stadsplanens typ. Ty här möter man verkligen en liten klart regelmässig torgstad av nordeuropeisk 1200-talstyp. Kärnan i anläggningen är det nästan kvadratiske torget, från vars hörn gatorna utgår i rät vinkel utan att i högre grad ta hänsyn till terrängen; blott har gatorna i norr efter hand kommit att uppsugas av tillfartsvägen från slottet. Dessutom bryter kyrkan genom sin traditionella orientering i väster-öster det regelbundna planschemat och ger Västra Storgatan ett bågformigt lopp. Kyrkan har emellertid från början inte medräknats i stadsplanen; under dess murar har framgrävts byggnadsrester som låg i strikt linje med det från torget utgående gatunätet och alltså hörde samman med detta. Stadsplanens datering kan tack vare detta ytterligare fixeras. Det har tydligen förflutit någon tid mellan stadsplanens utstakande och kyrkans uppförande, och stadens grundläggningstid skjuts därmed ytterligare tillbaka mot den idealiska tidpunkten 1200-talets mitt."²³ Ett annat exempel på den regelbundna stadsplanen i Norden är Laholms stadsbild som också dateras till 1200-talets mitt. (se fig 14). Den stadsbild som de båda städerna har är inte naturanpassad men tidsbunden. Den dyker upp i Tyskland omkring 1230, i bland annat Neubrandenburg (se fig 15). I och med stadsplanens tidsbundenhet kan den användas som dateringsunderlag, menar Sandblad.²⁴

Kindström delar Sandblads ovan citerade uppfattning om Sölvesborgs stadsbild. Han säger att den tyska torgstadstypen spred sig mycket snabbt, vilket säkerligen berodde på den mycket kraftiga utvecklingen av handeln, som främst genom Hansan skedde under 1200-talet. Han menar vidare att det torde vara tämligen säkert att staden Sölvesborg anlagts under starkt inflytande av den hanséatiska intressesfären.

År 1967 utkom G. Eimer med boken Urbana grundtyper, där han bland annat redogör för sin syn på Sölvesborgs stadsbild. Hans åsikter skiljer sig bara på en punkt från Sandblads och Kindströms tidigare teorier. Eimer vill nämligen knyta Sölvesborgs medeltida stadsbild till en enda person, den i kronologin redan omtalade Otto av Braunschweig. Både Sölvesborg och Laholm har enligt Eimer samma stadsplanlösning som Münden. Den sistnämnda staden skall, enligt Eimer, Otto ha nyskapat efter att han återerövrade staden 1248. Forskaren påpekar att det i

Sölvesborgs fall saknas ett rådhus på torget medan det i Laholm finns ett sådant, men det sträcker sig inte längre tillbaka än till 1700-talets början. I Münden däremot står rådhuset att finna på torget. Paralleller till de tre ovan så kallade torgstäderna är bland andra Neubrandenburg och Soldin.²⁵

Kindström har gjort två rekonstruktionsförslag av Sölvesborg.²⁶ Det första förslaget visar staden under 1200-talet (se fig 16). Kindström noterar att staden inte är anlagd i direkt anslutning till borgen. Därefter pekar han på att det dels finns en möjlighet att den gamla vägen mellan Skåne och Blekinge har gått genom stadskärnan och dels att vägen har gått norr om staden. Kindström menar dock att diskussionen kring de båda alternativen inte är så väsentlig. Vad som är intressant att fastslå är att staden ligger invid landsvägen. Det andra rekonstruktionsförslaget skall visa Sölvesborgs stadsbild under 1600-talet.

Stadens ålder och betydelse.

Kindström tänker sig att Hansan under 1100-talets slut eller 1200-talets början uppför tre köpmanskyrkor på Sölvevikens strand, där en marknadsplats redan kan ha funnits. De byggs i skydd av motten som ligger en kilometer därifrån. Kring mitten av 1200-talet anläggs staden under starkt inflytande av Hansan, vilket kan avläsas i den till sin utformning tyskt regelmässiga stadsbild. Denna stadsbild utgör också dateringsunderlag. I början av 1300-talet byggs kyrkan, också den starkt tyskinfluerad. Kindström påpekar dock att staden inte hade samma stora betydelse som borgen hade i egenskap av länsborg i östra Danmark. Kindström går inte närmare in på stadens funktion, men det står klart att han menar att staden stått under starkt hanseatiskt inflytande och att ett handelsutbyte skett mellan de tyska städerna och Sölvesborg.

Historikern C.G. Weibull har samma uppfattning som Kindström men redogör inte närmare för vad han grundar sitt betraktelsesätt på.²⁷ Han hävdar endast att S:t Nicolaikyrkan började byggas kring 1300 och att den med tanke på storleken måste ha tillhört ett stadssamhälle som redan ernått ett visst välstånd. Weibull vidrör också stadens funktion och ställning under medeltiden. Han menar att valet av kyrkans helgon, S:t Nicolai, som var skyddspatron till sjöfarare, visar på att en viktig del av stadens befolkning utgjorts av sjömän och att havet var en viktig näringskälla för staden. Genom stadens nära anknytning till borgen, som var länsherrens residens, hade staden Sölvesborg under medeltiden en mera framskjutande ställning än de andra blekingska städerna.

FORSKNING IFRÅGASATT.Borgen.

Jag kommer i det följande inte att diskutera Kindströms utgrävningsresultat utan hans datering av motteanläggningarna och av tegelkastalen. Jag vill dock inledningsvis understryka att det långt ifrån är säkert att det funnits tre motteanläggningar innan kastalen uppfördes. Osäkerheten beror dels på att Kindström inte grävde några längre schakt genom kullen och dels på att tegelkastalen hindrade honom från att gräva i kullens centrum. Dessutom bör nämnas att jag inte har studerat Kindströms ritningar, vilket naturligtvis är en brist.¹

1. Mottarna.

Då jag inte haft tillgång till Kindströms ritningar är det vanskligt att dra några slutsatser angående den konstgjorda kullens uppbyggnad.

Jag vill endast visa på möjligheten att den konstgjorda kullen kan vara uppförd först i samband med byggandet av tegelkastalen. Jag har tidigare resumerat Kindströms etapp- och lagerbeskrivning. Är det inte möjligt att utifrån denna resumé tolka torvlagret, de tilltrampade lerlagren och stenpackningarna eller delar av stenpackningarna som medel för att hålla kullen samman och hindra ras och förskjutningar? En sådan teknik användes exempelvis vid medeltida vallbyggen. Nu är det så att Kindström har iakttagit flera mindre brandlager (period 1) och ett lager(?) blandat med kol och aska. I detta sammanhang skulle det vara av vikt att veta hur många och hur stora schakt som grävts. Men detta framgår inte av rapporten. Kindström skriver endast att vid "undersökningarna upptogs ett flertal schakt i kullen för att fastställa dess karaktär. Det viktigaste öppnades i kullens östra sida och drogs genom den omgivande marken ända ut till havskanten närmare 40 m från kullen. I hela sin utsträckning och till c:a 5 m in i kullens sida nedfördes detta schakt till havsytans nivå". När det gäller brandlagret vet vi egentligen inte om det sträcker sig över hela den dåvarande kullens yta eller om det endast hänför sig till en begränsad del av kullen. Man kunde emellertid anta att brandlagren förekom fläckvis och inte lagervis. Dessa fläckvisa brandlager kan till exempel ha utgjort platser för eldstäder som användes under arbetets gång. Lagret med blandad kol och aska vid stenpackningens undre kant (period 3) kan också vara spår efter eldning som försiggått under arbetet. Gyttjelagret (period 2) som har avsatt sig kan, enligt vad Kindström själv uppgivit, ha uppkommit genom tryck från den nya stenläggningen.

Med de ovan förda resonemangen vill jag visa att inte endast Kindströms utan även en alternativ teori är möjlig. Det går dock inte

att sluta sig till vilken av teorierna som är riktig. Detta bland annat på grund av att inga fynd gjorts som kan hjälpa oss att tidsbestämma den konstgjorda kullens ålder.² Frågan kommer förhoppningsvis att avgöras när fler anläggningar av denna typ har grävts ut.

De tre på varandra liggande motteanläggningar som Kindström tyckts sig iaktta har enligt honom avlöst varandra under cirka 170 år, det vill säga från slutet av 1100-talet fram till upphörandet av kastalen 1360.³ Idag menar de flesta forskare att en motte i genomsnitt nyttjades i 10 - 20 år innan den förstördes. Detta förutsatt att motten som brukligt var var av trä. Skulle denna teori vara giltig även för Sölvesborg hade de tre eventuella mottarna här haft en blott 30 - 60 år lång "levnadsperiod" i stället för en 170-årig som Kindström menar. I det fallet får dateringen av mottarna sättas betydligt senare än vad Kindström tänkt sig. Ett ytterligare stöd för en omdateringsteori kan hämtas från dansken Stiesdahl som har hävdat att motteanläggningarna dyker upp i Danmark först under slutet av 1200-talet.⁴ Sammanfattningsvis kan vi konstatera att om det över huvud taget funnits några mottar så är dessa troligen av betydligt yngre datum än vad Kindström tänkt sig.

2. Tegelkastalens datering.

Kindström bygger i första hand sin datering av tegelkastalen dels på myntfynd och dels jämförelser med andra danskar borgar, där främst Kärnan nämns. Men han påpekar att den "typ av kombinerade försvars- och bostadstorn som Sölvesborg har tillhört, uppföras inom det danska och angränsande områden under hela 1300-talet".⁵

De mynt som påträffades i eller på det tidigare omtalade lerlagret antas ha kommit dit "i samband med att tornet blivit färdigt"⁶, vilket måste vara en riktig bedömning dels eftersom mynten i tid sträcker sig från Magnus Erikssons Lundapräglingar (1332 - 1359) till ett norskt mynt från kung Hans tid (1483 - 1513) och dels eftersom de hittades antingen på lerlagrets yta eller nedtrampade i denna. Vi vet att mynten under medeltidens andra hälft hade mycket korta omloppstider, och med hänsyn tagen till de fyra mynten från perioden 1332 - 1359 vore det rimligt att anta att kastalen redan innan 1332 i stort sett var färdigbyggd. I kronologin över borgen finner vi att Knut Folkesson som innehar borgen 1343 får i uppdrag av kung Magnus att ha tillsyn över byggnadsarbetet vid borgen. Det är möjligt att det nämnda byggnadsarbetet har bestått av diverse förbättringar av kastalens försvar.

När är det då tänkbart att kastalen byggdes? Rikard Holmberg har på senare år omdaterat Kärnan. Han menar att Helsingborgskastalen upp-

fördes i början av 1300-talet under kung Erik Menveds tid.⁷ Jag kommer nedan att visa på att en datering av Sölvesborgs kastal till omkring 1300 i flera avseenden kan vara trolig. Det myntfynd, från 1300-talets andra hälft, som gjordes i trapphalsens mur under 1969 års utgrävning visar på att åtminstone den östra delen av portuset uppfördes under denna tid. Portusets ålder motsäger inte min teori om kastalens ålder, eftersom trappornet mycket väl kan ha uppförts efter tegelkastalen.

3. Varför uppfördes en försvarsanläggning?

När Kindström diskuterar anläggningens strategiska läge säger han att försvaret ursprungligen riktades mot havet och de därifrån kommande vänderna. En parallellanläggning till de antagna Sölvesborgsmottarna är enligt Kindström Elleholms borg. I ett senare skede, då kastalen "ersatt" mottarna, antar Kindström att försvaret i stället riktats mot vägen som förband Skåne med Blekinge och i dess förlängning även med Sverige. Jag kommer nedan att redogöra för en avvikande syn på försvarsanläggningens funktioner. Frågan är mot vem försvaret i första hand riktades. Min teori kräver en kort redogörelse för ärkebiskopens maktställning i Blekinge och nordvästra Skåne.

Elleholms borg var liksom staden ärkebiskoplig. Borgens historia är höljd i dunkel, eftersom inga större utgrävningar gjorts och de historiska källorna inte lämnar några ledtrådar som kan hjälpa oss att bestämma dess ålder eller typ. Det är dock rimligt att anta att dess historia sträcker sig ned i 1300-talet.⁸ I Skånes nordöstra del ligger den starka ärkebiskopliga borgen Åhus, som uppfördes under 1100-talets andra hälft. Norr om denna finns en rad lämningar som bedömts ha tillhört enskilda adelsmän under den tid då lämningarna ännu inte var lämningar. Vi vet dock att ärkebiskopen förutom Åhus och Elleholms borgar även innehade skånska Skeviaborg som ligger i närheten av den Småländska gränsen.⁹ Ärkebiskopen hade således en mycket stark ställning i nordöstra Skåne, där han kontrollerade utloppet till den för handeln med varendborna så viktiga Helgeå, och i Mörrumsområdet. Dessutom vet vi genom skriftliga källor att Jämshögs socken, vars kyrka troligen stammar från 1200-talet, under åtminstone en del av medeltiden var ett prebende till S:t Laurenti kloster i Lund, vilket stod i nära förbindelse med ärkebiskopen.¹⁰

Jag vill göra gällande att Kindström har fel när han menar att Elleholms borg var en parallellanläggning till Sölvesborgs försvarsanläggning. För det första vet vi inte hur långt ner i tiden Elleholmsborgens historia sträcker sig eller hur denna borg var byggd, och för det andra är den i ärkebiskoplig och inte i kunglig ägo. I sina förklaringar av mot vem Sölvesborgs försvar riktades märks det tydligt hur Kindström helt bortser från de inre stridigheter om makten som med

varierande intensitet förekom mellan kung och ärkebiskop under hela medeltiden. Mot bakgrund av dessa fakta vill jag hävda att Sölvesborgs-anläggningens försvar i första hand vare sig riktades mot vender eller mot den svenske kungen utan mot ärkebiskopen. Eftersom jag antagit att försvarsanläggningen vid Sölvesborgsviken först kan ha byggts under 1200-talets senare hälft, faller tanken på en försvarsfunktion gentemot venderna bort, då de vid denna tid hade slutat att "härja" vid Danmarks kuster. I förbigående kan nämnas att synen på vundernas "härjningar" har förändrats på senare år. Vid utgrävningar i en del danska kuststäder har fynden visat att vunderna i första hand var fredliga kolonisateurer och handelsmän. Saxos beskrivning av vundernas "härjningar" skall därför betraktas med viss skepsis.¹¹

Kan de skriftliga källorna ge ytterligare någon ledtråd som belyser ärkebiskopens intressen i Blekinge? I tvisten mellan ärkebiskop Jens Grand och kung Erik Menved nämns Blekinge. Ärkestolen innehade omkring 1300 Blekinge, Lister och Villands härad liksom Örkeneds kronoallmanning i Göinge härad och Halmstads härad såsom pantelän.¹² Ärkebiskopens maktställning föranledde en tvist mellan Jens Grand och Erik Menved angående rätten till kronoskogen i Blekinge.¹³ Vi ser således att relationen kung - ärkebiskop inte var problemfri.

Vad tegelkastalen anbelangar menar jag att det med tanke på den starka spänning som rådde mellan ärkebiskop Jens Grand och kung Erik Menved kring 1300 och mot bakgrund av ärkebiskopens maktställning i nordöstra Skåne och västra Blekinge borde ligga i kungens intresse att låta bygga en stark försvarsanläggning vid Sölvesborgsviken. Genom att uppföra Sölvesborgskastalen slår kungen en kil i den ärkebiskopliga kartan. Kastalen kontrollerade ju bokstavligen vägen som förband Blekinge och Mörrumsdalen med nordöstra Skåne. Finns det då något skriftligt källmaterial som berättar om Erik Menveds borgbyggande? Enligt Själlandskrönikan var kungen 1313, då hans makt var som störst, i färd med att bygga nya borgar och befästa gamla.¹⁴ Ett indicium för att Erik Menved lät uppföra Sölvesborgs kastal ger den i det följande citatet refererade händelsen: "I en den 19 juli 1414 daterad vidimattion av odaterade anteckningar av sockenprästen i Mjällby i Listers härad (sannolikt från 1300-talets förra del) säges, att kyrkoherden där (rector ecclesie huius) Peder Trugotsson skänkt nio gårdar med närmare angivna landgillen till prästens bord och en till kyrkan. Dessa gårdar lågo, säges i anteckningarna, med frihet (libere) d.v.s. med herrligheten till prästens bord ända till Oluf Bings tid. Denne underlade (subjugavit) gårdarna Sölvesborgs slott på konung Eriks (Erik Menveds) tid, 'mindre rätt synes det'".¹⁵ Denna upplysning kan tolkas så att Erik Menved med en brysk metod tilltvingade sig de ekonomiska medel som skulle täcka tegelkastalens byggnadskostnader.

Det fanns utöver den nämnda ytterligare en anledning att låta uppföra en stark befästning i Blekinge vid denna tid.

Under 1200-talet sönderbröts det gamla kungsgårdssystemet i Norden. Det ersattes av ett länssystem, vars administration sköttes just från slottsbyggnader. Länen, som åtminstone till en början ofta omfattade relativt stora områden, styrdes av respektive slotts befälhavare, vilken också kallades fogde. Han var även uppbördsman av det till slottet anslagna underhållet. Länsslotten utgjorde nya viktiga militära maktfaktorer beroende på deras starka försvar och deras permanenta besättning av soldater. Dessa yrkeskrigare betalades med hjälp av länets skatteuppbörd.¹⁶

Om vi ser till Sölvesborgs län, vet vi att det från 1300-talet och fram till mitten av 1400-talet omfattade hela Blekinge med undantag av Elleholms ärkebiskopliga län, vars ålder och utbredning är okänd. Vid 1400-talets mitt uppfördes Lyckå borg, vars län omfattade Östra häradet. Klart är emellertid att Sölvesborg var den dominerande borgen i Blekinge. Detta bland annat på grund av att borgens län var så stort.

Har det då funnits någon kungsgård, som kan ha varit föregångare till Sölvesborgs försvarsanläggning, på Lister? Troligen låg det en kungsgård i Hosaby, som ligger två kilometer söder om Mjällby. Husaby är ett ortnamn som i de nordiska länderna är vanligast i Sverige, där 70 byar har namnet. I Norge heter 46 byar Husaby. I Danmark förekommer ortnamnet endast på nio platser, varav av den ena ligger på Lister. I modern forskning tolkar man Husaby till en gård, där kungens visthus var beläget. Gården var även så inrättad att kungen och hans följe kunde inkvarteras där vid besök på orten. I ett brev utfärdat av Valdemar Sejr 1233 används ordet Husaby som beteckning på en kungen eller ärkebiskopen tillhörig by.¹⁷

Forskarna tror att Husaby har tillkommit någon gång under perioden mellan år 600 och 900.¹⁸ Om nu Körners teori om Listers och Blekinges förflutna stämmer, så borde det ha varit den svenske kungen som uppförde sin vistbod i Hosaby. Antingen kan det vara så att Hosaby spelat ut sin roll i samband med den danske kungens övertagande av området eller också, vilket är troligare, har han fortsatt att använda gården. I så fall har Hosaby varit Sölvesborgs föregångare.

Det tyska inflytandet.

Det bör inledningsvis poängteras att det inte finns några belegg i de av mig kända skriftliga källorna för handelstransaktioner mellan Hansan och Sölvesborg.¹⁹ Det kan för den skull inte uteslutas att en sådan handel förekommit, men sannolikt har den varit av betydligt mindre om-

fattning än den tidigare forskningen trots.

1. Köpmanskyrkorna.

Jag har tidigare redogjort för hur Kindström förklarar varför han anser att de tre korsförsedda byggnaderna på Meijers karta sannolikt är köpmanskyrkor. Ett argument han använder sig av är att namnen S:t Bartolomeus, S:t Ibb (Jacob) och S:t Andreas i skilda områden har förekommit som namn på sådana kyrkor. Erik Cinthio hävdar dock att dessa helgonnamn i Norden tidigast uppträdde under 1200-talets andra hälft.²⁰ Om detta påstående är riktigt, så skulle det innebära att Kindströms teori om att kyrkorna byggdes vid slutet av 1100-talet är felaktig. Ett annat argument Kindström framför för sin datering är att kyrkorna inte passar in i den efter tysk förebild regelmässiga stadsplanen. Detta menar han är ett bevis på att kyrkorna har uppförts tidigare än stadsplanen upprättades och staden anlades. I detta sammanhang nämner Kindström också att kyrkorna ligger invid stranden, vilket han menar styrker teorin om att de är köpmanskyrkor. En lämplig fråga i detta sammanhang vore om vi kan lita på den Meijerska kartan. Jag kommer senare att försöka besvara den frågan. Vi har tidigare sett hur Kindström argumenterar då han tar upp frågan om varför köpmanskyrkor skulle byggas vid Sölvesborgsviken.

Jag har tidigare visat på att borgens historia sannolikt inte går ned till 1100-talets slut. Någon marknadsplats är över huvud taget inte känd, och därför bör vi bortse från den eventuella existensen av en sådan. Det tycks orimligt att Hansans köpmän skulle uppföra kyrkor på en strand där det vare sig fanns någon handelsort eller borg. De hanséatiska köpmännens kyrkor låg i princip alltid i eller i direkt anslutning till större handelsorter. Lägges till detta resonemang Cinthios ovan anförda åsikt angående kyrkornas namn är det uteslutet att tolka de korsförsedda byggnaderna på Meijers karta till under slutet av 1100-talet uppförda hanseatiska köpmanskyrkor.

Det skulle vara mera troligt att tänka sig att det rör sig om kyrkor eller kapell uppförda under medeltidens senare del. Vi vet att Lübeckarna 1408 köpte en tomt i Simrishamn för att där uppföra ett kapell.²¹ Ett liknande fall känner vi till från Dragör, där borgarna från Stargård 1436 fick lov av den danske kungen att genom Augustinerorden bygga ett eget kapell i staden.²² Men när det gäller Sölvesborgskyrkorna finns det ingen känd historisk källa att stödja ett sådant antagande på.

Kindström och Fjellander menar att kapellen fortfarande stod när Meijer besökte Sölvesborg eller att åtminstone delar av kapellen fanns kvar. Detta eftersom Meijer kunde markera dem på kartan. De torde i så fall snabbt ha plånats ut och glömts bort, för några ruiner som skulle

kunna tänkas sättas i samband med de tre diskuterade byggnaderna nämns uver huvud taget inte under 1700-talet, då åtminstone tre verk som bland annat tog upp Sölvesborg och dess lämningar från medeltiden skrevs. Däremot ontalar Cronholm: "Norr om kyrkan i prästgårdsägorna visas en stor stenröjsa, som förmodats vara en kyrka".²³ Cronholm åsyftar här ruinerna av Karmeliterklostret. Det är underligt att inte Meijer observerade denna ruin och satte ut den på sin karta. Det är sålunda helt logiskt att ställa frågan om hur tillförlitlig den Meijerska kartan, som är det enda beviset för byggnadernas existens under medeltiden, är.

Jag har redan tidigare refererat till Fjellander, som menar att man bör handskas varsamt med den Meijerska kartan.²⁴ Även Curt Wallin har i en uppsats om Simrishamn visat att vi inte skall ha för stor tillit till Meijers kartor och i synnerhet inte till de på kartorna förekommande korsförsedda byggnaderna.²⁵

På kartan över Simrishamn har Meijer satt ut fyra korsförsedda byggnader. Två av dem går att identifiera. Den ena är församlingskyrkan samt Nicolai, och den andra är det så kallade Lübeckerkapellet. Vid den tredje korsförsedda byggnaden har Meijer skrivit: "S:t Jürgen verwustet" (ödelagt). Wallin bevisar att det aldrig funnits något S:t Jörgens hospital i Simrishamn. Däremot har S:t Jörgens hospital i Tommarp ägt den tomt som motsvarar den tredje korsförsedda byggnaden. Tommarpshospitalet har inte uppfört någon byggnad av sakral typ i Simrishamn, utan tomtens bebyggelse har bestått av profana hus. Med tanke på att Meijer skrivit "verwustet" i anslutning till namnet S:t Jürgen, är det möjligt att en profan byggnad vid hans besök har legat i ruiner på tomten. Den fjärde korsförsedda byggnaden skulle kunna ha varit det helgeandshus med Trefaldighetskapell som 1506 fanns i Simrishamn. Men det är omöjligt att detta byggnadskomplex ens låg i närheten av den del av staden där den korsförsedda byggnaden är utsatt. Curt Wallin pekar på, och det stöder ytterligare misstron mot Meijers kartor, att Ragnar Blomqvists undersökning av Meijers Lundakarta och K.J. Ljungrens undersökning av hans Halmstadskarta har gett liknande resultat. Anders Andrén har dessutom påpekat att Meijer på kartan över Lund dels satt ut ett för litet antal kyrkliga byggnader och dels vid ett flertal tillfällen givit dem fel namn.²⁶

Med anledning av vad som framkommit om Meijers kartor över huvud taget menar jag att de tre korsförsedda byggnaderna på hans Sölvesborgskarta sannolikt aldrig haft någon motsvarighet i verkligheten. Det kan möjligen vara så att kyrkliga institutioner i staden eller på andra platser ägt tomter i Sölvesborg.²⁷ Vi har ju sålunda sett hur S:t Jörgens hospital i Tommarp ägde en tomt i Simrishamn. Det gjorde även Sölvesborgs Karmeliterkloster (se kronologin över staden).

Det kan också vara så att Meijer utan någon som helst anledning har skrivit de tre helgonnamnen invid de korsförsedda byggnaderna, utan att ha en aning om vilket trassel han kom att ställa till med för forskningen längre fram i tiden.

2. S:t Nicolais byggnadshistoria.

Eftersom jag funnit det omöjligt att inom ramen för denna trebetygsuppsats göra en ingående undersökning av kyrkobyggnaden, vilket skulle vara nödvändigt för att kritiskt kunna pröva Kindströms teorier angående kyrkans byggnadsförlopp och datering, så kan jag endast redovisa en relativt oundersbyggd uppfattning. På några punkter vill jag emellertid kommentera Kindströms resonemang om S:t Nicolai.

För det första ifrågasätter jag tanken på ett direkt tyskt inflytande på kyrkans byggnadshistoria. Det är i sig riktigt att den tyska tegelgotiken starkt influerade Danmarks tegelarkitektur, men att gå så långt som att anta att Sölvesborgskyrkans byggnadshistoria skulle stå i ett direkt förhållande till den tyska kontinenten är diskutabelt när det inte finns några bevis för att staden skulle haft några förbindelser med Tyskland och ej heller med Hansan. Den i sig tyskinspirerade tegelgotik som den ifrågavarande byggnaden uppvisar är sannolikt i stället kommen via övriga Danmark. Om detta är riktigt bör dateringen av kyrkan skjutas ett stycke hitåt i tiden.

För det andra ifrågasätter jag Kindströms dateringsunderlag. Man bygger nämligen sin datering av koret liksom av tornet på utformningen av deras gavelröstens blindingar. Det anses dock allmänt att blindingar är mycket svåra att datera och att det därmed är synnerligen riskfyllt att använda dessa som dateringsunderlag för en byggnad.

För det tredje har Kindström inte försökt fastställa vem som är kyrkans byggherre. Om man läser mellan raderna i hans presentation i Sveriges Kyrkor kan man förstås få föreställningen att Kindström menar att den tyska Hansan har låtit bygga kyrkan. Det står emellertid helt klart att det i stället är den danske kungen som är kyrkans byggherre. Han hade nämligen patronatsrätt till kyrkan under medeltiden. Det är i egenskap av kyrkans patron som kung Hans 1486 kan skänka sockenkyrkan till karneliterna. Enligt de skriftliga källorna var en bidragande orsak till att kyrkan bortskänktes att församlingen stod utan präst. Som kyrkans patron hade kungen rätt att tillsätta prästerna.

Till sist vill jag än en gång återvända till den ovan förda diskussionen angående kyrkans ålder. Det bör poängteras att det är tämligen svårt att avgöra huruvida kor och långhus är byggda under gotikens inledningsskede eller under dess senare period. Jag har dock kritiskt försökt argumentera för en revidering av Kindströms alltför tidiga datering. Hur mycket vi bör flytta kyrkobyggnandet hitåt i tiden är

dock osäkert. När det gäller tornets datering menar H.H. Engqvist att det uppförts under 1400-talets senare del.²⁸ Angående tegelkyrkans eventuella föregångare vill jag påpeka att det endast är den i detta sammanhang tidigare nämnda blindingens placering som pekar mot att en sådan skulle funnits. Frågan om kyrkans ålder är för stadens daterings vidkommande ytterligt viktig, eftersom kyrkan är den enda medeltida byggnad som står kvar i staden och eftersom utgrävningarna ännu inte givit svar på frågan om hur gammal Sölvesborg är.

3. Den medeltida stadsbildens utformning och ålder.

De större stadsgrävningar som företagits i olika städer under senare år har visat att tidigare teorier rörande den medeltida stadsplanutvecklingen oftast inte varit riktiga. De teorier jag refererar till som tidigare har gemensamt att de i huvudsak byggts på en formanalys av den medeltida stadsbildens. Mot bakgrund av de nya rönen talas det i dag i betydligt försiktigare ordalag om tyska förebilder till de nordiska stadsbilderna. Naturligtvis har det förekommit influenser utifrån men inte i den omfattning man tidigare trott. Hans Andersson menar att det först och främst är de funktionella kraven som har gjort att de svenska stadsplanlösningarna liknar de tyska. Han anser vidare att det i Sverige kan skönjas en strävan efter en alltmer regelbunden stadsbild.²⁹ Denna nya syn på den medeltida stadsbildens får givetvis betydelse även för synen på Sölvesborg.

Först vill jag dock kort resumera Hallandsforskaren Axel Eiwertz' teori om Laholms stadsbild. I Laholms Historia (1961) framför Eiwertz en teori om att det funnits ett torg invid Laholms församlingskyrka. Hans antagande bygger på iakttagelser som gjorts med hjälp av kartor från 1600-talets förra del. Det nuvarande Stortorget, som utpekats vara likt Sölvesborgstorget, härrör enligt Eiwertz troligen från en planering gjord efter Meijers planritning.³⁰ Stämmer detta så har Laholm inte alls haft någon regelmässig torgplan förrän vid mitten av 1600-talet. Den medeltida stadsbildens har i stället varit anpassad efter marktopografien. Det har tyvärr ännu inte företagits någon utgrävning som kan verifiera eller förkasta Eiwertz' hypoteser.

Den Neubrandenburgska stadsplanetypen, som anses vara företrädd i Sölvesborg, var inte anpassad efter de naturliga förutsättningarna på platsen. I Sölvesborg har det inte gjorts några omfattande borrhningar där den ursprungliga marknivån kunnat noteras, vilket skulle ha varit nödvändigt för att fastställa huruvida stadsplanen varit avpassad efter de naturliga förutsättningarna eller inte. Om vi jämför Sölvesborgs stadsbild med Neubrandenburgs, finner vi att Sölvesborg inte har samma stränga schackmönster som återfinns i den tyska staden.

Kan då den tidigare forskningens slutledningar angående Sölvesborgs medeltida stadsbild vara felaktiga? Eftersom Sandblads, Kindströms, och Bimers syn i denna fråga överensstämmer, nöjer jag mig med att kritiskt granska den ~~text av~~ Sandblad som jag tidigare har citerat.³¹

Sandblad säger att kyrkan bryter stadens planschema och ger Västra Storgatan ett bågformigt utseende. Han hävdar vidare att de grundmurar som fortsatte under tornets västra mur ligger "i strikt linje med det från torget utgående gatunätet och alltså hörde samman med detta". Enligt Sandblad innebär detta att **stadsbilden** kan dateras till 1200-talets mitt.

För det första kan invändas att grundmurarna endast fortsätter under tornets västra mur, som av Kindström anses ha uppförts under 1300-talets senare del. H.H. Engqvist hävdar, som tidigare nämnts, att tornet ur arkitektonisk synvinkel bör vara uppfört i slutet av 1400-talet. Det är således möjligt att grundmurarna kan vara fundament till en byggnad som stått invid kyrkan. Denna revs kanske i slutet av 1400-talet för att lämna plats åt tornet. Kindström har ansett det möjligt att grundmuren kan ha utgjort en tidigare kyrkogårdsmurs fundament. Detta är emellertid inte rimligt eftersom det rörde sig om två parallella grundmurar. Dessutom påträffades inga spår av grundmurar i schaktet som som grävdes invid den södra tornmuren, där en eventuell kyrkogårdsmur rimligen borde ha fortsatt. Mycket talar alltså för att en byggnad kan ha stått invid kyrkan.

För det andra kan invändas att inga lämningar efter någon gata påträffades då grunden för det nya församlingshemmet undersöktes, vilket skulle ha gjorts om den tidigare forskningens teorier varit riktiga.. Detta eftersom det nya församlingshemmet ligger i flykt med den "strikt linjen".

För det tredje bör påpekas att inga medeltida, endast/ utan förhistoriska, fynd gjordes under den nedersta medeltida gatulämningen vid undersökningen i Västra Storgatan invid den södra kyrkogårdsporten. Om medeltida fynd gjorts här, hade det bevisat att gatusträckningen varit en annan än den nuvarande.

För det fjärde kan noteras att Sölvesborg inte behöver ha existerat ett 50-tal år före det att kyrkan uppfördes. I Landskrona började exempelvis Karmeliterklostret byggas tre år innan platsen fick stadsrättigheter.

Jag menar således att den tidigare dateringen av Sölvesborgs stadsbild och därmed av staden är byggd på lösa antaganden som inte håller måtten vid en kritisk granskning.

Det är naturligtvis svårt att säga när Sölvesborgs stadsbild tog form. Jämförelser kan göras inte endast med Laholm utan också med Köge och Landskrona (se fig 17 och 18). Dessa städer representerar andra

tillblivelsetider än den för Sölvesborg föreslagna. Torget i Köge är sålunda prelimenärt daterat till cirka 1300, och Landskrona vet vi fick stadsprivelegier 1419. Det kan inte heller uteslutas att en omdaning av staden kan ha skett vid mitten av 1600-talet. Samma år som Meijer ritade kartan över Sölvesborg härjades staden av en eldsvåda varvid nära hälften av Sölvesborg brann ned. Det finns alltså en möjlighet att Meijer gjort en ny stadsplan för Sölvesborg. Torgets utseende stämmer bra överens med renässansens formspråk. Det är således, trots allt, möjligt att Sölvesborgs torg är en direkt parallell till Laholms torg.

S:ta Maria gille.

S:ta Maria gille var ett i Sölvesborg verksamt köpmannagille. Kindström har daterat gilletts tidigare nämnda sigillstamp till 1200-talets slut eller 1300-talets början. Då han inte hänvisar till någon källan anslutning till dateringen är det rimligt att förmoda att han själv har daterat Sölvesborgssigillet. C. Nyrop, som Kindström för övrigt hänvisar till då han konstaterar att Ronnebys Mariasigill sannolikt varit förebild till Sölvesborgssigillet, daterar Ronnebysigillet till omkring 1400. Eftersom Sölvesborgssigillet sannolikt har Ronnebysigillet till förebild, så måste det följaktligen vara yngre än detta. Således bör vi datera det till 1400-talet.³²

DEGEN TEORI.

Slutsatser angående utgrävningsresultaten.

Flertalet av de utgrävningar och iakttagelser som redovisats ovan har redan tidigare diskuterats. Därför kommer jag nedan endast att ta upp de som inte tidigare behandlats.

Rent generellt kan sägas att de provgrävningar som företagits i Sölvesborg har givit magra resultat, vilket har lett till att arkeologerna börjat tvivla på om det över huvud taget funnits någon samlad medeltida bebyggelse på platsen. Men ännu har inte grävts i tillräcklig omfattning för att vi skall ha underlag för några definitiva slutsatser i denna fråga. Grävningens bilden försvåras dessutom av att kulturlagren ofta är störda ända ned till steril nivå. Detta kan bero dels på de många eldsvådorna, inte minst den som härjade staden 1801, och dels på de utfyllningsarbeten som gjordes i staden på 1870- och

1880-talen (se kronologin över borgen). Väster om kyrkan har lämningar som sannolikt härrör från medeltida hus frantagits.¹ I övrigt har endast fynd av företrädesvis keramik påträffats. Dessa fynd härrör från förhistorisk tid och senmedeltid.² Den slutledning som kan dras av materialet är att det sannolikt funnits en bosättning under förhistorisk tid på platsen. Därefter visar materialet inte några spår av mänsklig aktivitet i området förrän under senmedeltiden.

I detta sammanhang vill jag också nämna några ord om den tegelugn Odencrantz iakttagit. I kv. Polstjärnan observerades han 1945 rester av en tegelugn. På basis av ugnens ytmått, 7 x 5 m, menar Birgit Als Hansen och Morten Aaman Sørensen att Sølvesborgsugnen åtminstone haft en bränningskapacitet av 20 000 tegelstenar per gång.³ Denna siffra avslöjar att ugnen varit uppförd i anslutning till ett större byggnadsföretag. Med tanke på ugnens läge, strax nordväst om kyrkan, och med tanke på att de löstegel som hittats i ugnen är av medeltida format, så är det rimligt att sluta sig till att teglet som ugnen har producerat antingen använts till kyrkan eller till klostret eller till bådadera. I tegelugnens närhet fanns sannolikt både bränsle och råmaterial, lera att tillgå.

De få utgrävningar som gjorts i slottets omgivningar har inte givit något belägg för en medeltida bosättning i borgens närhet.

Sølvesborgs föregångare.

Med tanke på att Sølvesborgs existens endast kan beläggas från medeltidens senare del kan man fråga sig vilken ort på Lister som fungerade som landskapets huvudort innan Sølvesborg kom till. Det är möjligt att Mjällby, som redan av Kindström har utpekats som Listers tidigare huvudort, intog en ledande position under tidigmedeltiden.⁴ Som stöd för en sådan teori kan anföras att den gamla kyrkan daterats till 1100-talet och att den enligt Lunds Stifts Landebok hade stora egendomar. Dessutom kan ortens rent geografiska läge påtalas. Samtidigt med Mjällby bör dock Hosaby, som redan tidigare nämnts, ha funnits. Frågan blir då i vilket förhållande Hosaby stått till Mjällby och Lister.

Sølvesborg.

Sølvesborgs stads historia måste grovt sett börja mellan 1231, då Jordeboken upprättades, och 1445, då det äldsta kända stadsprivilegiebrevet förnyades. Innan jag går in på stadens tillkomsttid vill jag först försöka besvara frågorna varför staden blev till och vem eller vilka som kan tänkas ligga bakom stadens grundande.

Utgångspunkt för besvarandet av den första frågan blir ställnings-

tagande till Sölvesborgs geografiska omland, Listerlandet, som under medeltiden var ett tämligen rikt jordbruks- och fiskedistrikt. Det b bedrevs handel i flera av Listers kustbyar under medeltiden. År 1473 framförde sölvesborgarna klagomål på att innebyggarna på Själland och annorstädes for till Hällevik för att sälja kläde, lärft, salt och annat i alntal och skeppemål till bönderna (se kronologin över staden). Och så sent som 1575 hävdade pukaviksborna efter det att sölvesborgarna lyckats få till stånd ett förbud mot handel på orten att Pukavik sedan gammalt besökts av främmande köpmän.⁵ Det tyngst vägande skälet till Sölvesborgs grundande kan ha varit viljan att samla Listers handel till en enda ort och ge denna stadsrättigheter och därmed också kunna dra ekonomiska fördelar av handeln. De ovan anförda exemplen visar att det inte var lätt för staden att försvara sin monopolställning.

Vem eller vilka kan tänkas ha stått som initiativtagare till stadens grundande? Genom Kung Valdemars Jordebok vet vi att kungen ägde viss mark på Lister. Redan tidigare har det omtalats att den intill staden liggande borgen rimligen bör ha uppförts på kungligt ägd mark. Om vi tittar på figur 6 ser vi att slottets ägor gränsar till stadens. Detta förhållande gör att blickarna riktas mot kungen. Lägges därtill vetskapen om att just kungen är S:t Nicolais byggherre och att han i egenskap av kyrkans patron skänker kyrkan till karmeliterna, på vars klosterorden kungen övade ett stort inflytande, så bör frågan vara löst.

Trots de knapphändiga skriftliga källorna och det magra arkeologiska materialet skulle Sölvesborgs historia kunna delas in i tre faser:

Fas 1. 1300-talets början. S:t Nicolai börjar uppföras. Eftersom det inte finns något arkeologiskt eller skriftligt källmaterial som kan hjälpa oss att nå kunskap om hur långt Sölvesborg vid denna tid nått i sin utveckling får vi se kyrkans byggande som ett första led i stadens utveckling.

Fas 2. 1300-talets slut och 1400-talets första del. Staden nämns för första gången 1394. S:t Enevaldskulden kan hänföras till denna period liksom köpmannagillet S:ta Maria. Dessutom kan den husgrund som påträffades under det nuvarande församlingshemmet genom myntfynd dateras till 1400-talets början. Vid denna tid verkar staden ha uppnått stabilitet.

Fas 3. 1400-talets slut. Stadens position förstärks genom Karmeliterklostrets anläggande. Klostrets grundande kan eventuellt ses som en medveten satsning från kungens sida att stärka Sölvesborgs ställning gentemot Elleholm och Åhus.

Om vi ser till Blekinges övriga medeltida städer är det möjligt att Ronneby och Avaskär kan räknas som stadsbildningar under fas 1. För Listers del kan vi notera att i och med Ysanes och Sölvesborgs kyrkor byggs fördubblas antalet socknar på Lister. Blekinges två yngsta medeltida städer Elleholm och Lyckå kan kopplas till fas 2. Det är värt att notera att samme kung som skänker Sölvesborgs sockenkyrka till kar-meliterna under fas 3 vill dra in stadsprivilegierna för Lyckå och Ava-skär. Anledningen till detta torde vara att han ville samla handeln till Ronneby.⁶

Rent generellt för Danmark kan sägas att under 1300-talets bör-jan äger en relativ expansion rum. Den avbryts av en agrarkris, vilken i ett annat sammanhang redan är nämnd, som anses börja mellan 1320 och 1340 för att fortsätta århundradet ut. Det bör också påpekas att 1300-talet var en orolig tid. Stora delar av Danmark var portpantat. Penning-inflationen var så hög att man under en tid enbart använde sig av ut-ländska mynt efter det att den inhemska myntningen slutat att fungera. Först omkring 1400 vände den nedgående trenden till en period av ökad expansion som kan jämföras med 1300-talets början. Detta kan vara en förklaring till varför så många nya städer växer upp under 1400-talets början.

Den bild som ovan givits visar att de blekingska städernas his-toria i stort följer den ekonomiska strukturen under medeltidens senare hälft.

Stadens förhållande till borgen.

En naturlig fråga är varför staden inte ligger i direktanslutning till borgen. En starkt bidragande orsak torde ha varit vatt inifrån några större farkoster kunde ta sig in till stranden vid borgen på grund av det rin-ga vattendjupet. En annan och viktigare orsak är att borgens primära funktion bestod i att vara länsborg och riksfäste, som militärt kontrol-lerade länet. Den var således inte primärt försvarsanläggning för staden. Indirekt drog sölvesborgarna säkert nytta av borgen eftersom den gav arbetstillfällen i samband med reparationer och dylikt.

Sölvesborg kunde komma i direkt beroendeställning till borgen om staden bortförlänades till **slottet**. Vi vet med säkerhet att så skedde under medeltidens slutskede, och det hade troligen även hänt tidigare. De skriftliga källorna visar att ett visst maktmissbruk utövades från länsherrens sida. Under 1400-talets slut fräntogs staden halva sin ollongäld för att under 1500-talets början mista hela. Ollongälden gick i stället till länsherren, vilket ledde till att sölvesborgarna kla-gade för kungen. De menade att om inget gjordes åt missförhållandet skulle staden gå under.⁷ Sålunda torde vi kunna sluta oss till att vid

de tidpunkter då staden stod i direkt beroende till borgen gynnade det inte staden utan borgens länsherre.

Sölvesborgs betydelse.

Sölvesborgs handelssfär begränsades i norr av Ryssberget och avskärens södergräns gjordes i väster av Åhus och i öster, åtminstone efter 1450, av Elleholms handelsområden. Om vi jämför med Ronneby märker vi att denna stad hade ett gynnsammare läge. Via Ronnebyån fungerade Ronneby som ett mellanled i den värendska handeln. Visserligen menar L-O Larsson att kustorterna från Lyckå till Åhus handlade med Varend, men Sölvesborgs del i denna handel torde ha varit ringa eftersom staden förutom Ronneby hade många konkurrenter av vilka flera hade ett gynnsammare läge än Sölvesborg. Då Sölvesborgs omland var begränsat var förmodligen stadens handel främst inriktad på det lokala planet, i andra hand på Danmark och i tredje och sista hand på fjärrhandel.

Som i så många andra medeltida städer spelade säkerligen näringar som fiske, jordbruk och boskapsskötsel en stor roll för sölvesborgarna. Av Munkehejans läge att döma hade stadens jordar den utsträckning som figur 6 visar redan vid medeltidens slutfas. Detta område nyttjades av den medeltida stadens befolkning till åkerbruk, betesmark och till anskaffning av ved.

De medeltida städernas ekonomiska status avspeglade sig bland annat i hur mycket de betalade i skatt. När det gäller Sölvesborg finns det inga skriftliga källor som avslöjar stadens ekonomiska ställning förrän under 1500-talets förra del. I tabellen på figur 19 kan vi se hur mycket Sölvesborg betalade i extraskatt i förhållande till de övriga danska städerna Östansunds i samband med grevefejden under 1500-talets första hälft.⁸ Liksom Elleholm, Lyckå och Avaskär var Sölvesborg enligt tabellen under tiden 1530 till 1551 en av Skånelandskapets fattigaste städer. Den rikaste blekingska staden var naturligtvis Ronneby som vi hittar på tabellens övre halva.

Sammanfattningsvis kan sägas att Sölvesborg trots en förmodad kunglig uppbackning lika lite som de övriga tre blekingska städerna kunde konkurrera med Ronneby.

Den senare utvecklingen.

Mellan 1600 och 1640 upplevde sölvesborgarna ett ekonomiskt uppsving, som avspeglas till exempel i ombyggnaden av S:t Nicolai vapenhus.⁹ Därefter följde bara bekymmer, inte minst beroende på att Kristianstad grundades 1614. Sölvesborg härjades av bränder och krig, vilket medförde att staden 1680 endast hade 46 borgare. Dödsstöten för Sölvesborg kom 1683

då kungl. Maj:t på Kristianstads begäran förbjöd all utrikes seglation från Sölvesborg. Stadsrättigheterna förlorade dock icke staden. Sölvesborg var inte den enda av blekingska städerna som drabbades. Redan i samband med att Kristianopel år 1600 anlades miste Avaskär och Lyckå sina stadsrättigheter, och ronnebyborna uppmanades att flytta till den nygrundade staden. Samma år förlorade även Elleholm sina stadsprivilegier. Ronneby levde vidare, men 1680 förlorade staden sina stadsrättigheter och borgarna tvingades flytta till den nyanlagda staden Karlskrona.

Efter det att Sölvesborg fört en tynande tillvaro återfick staden 1855 sina stapelrättigheter, främst beroende på att staden upplevde ett ekonomiskt uppsving som baserades på brännvinstillverkning. Ett trettiotal år senare återfick Ronneby sina stadsrättigheter. Således kan sägas att de blekingska medeltida städerna under 1600-talet blev utkonkurrerade av de nyanlagda städerna, Kristiansstad, Karlshamn, Karlskrona och Kristianopel.

SLUTORD.

Denna uppsats är lång nog utan att förses mes ett fylligt slutord. På flera punkter har jag försökt tillbakavisa tidigare forskares teorier. Avslutningsvis måste jag emellertid tillstå att deras arbete utgör en oundgänglig förutsättning för mitt eget. De har ofta dragit fram väsentliga fakta och har genom sina intressanta hypoteser lockat till motsägelser. Någon slutgiltig lösning på frågan om Sölvesborg och dess medeltida historia har inte givits. Därtill är materialet alltför knäppt, men förhoppningsvis kommer framtida grävningar göra precisare utsagor möjliga.